

WIDENER

HN N3FB 6

ŐSÖK EMLÉKE,

VAGYIS:

SZERETTE-E A MAGYAR NEMZETI TÖRTÉNETÉT?

VOLTAK-E HAJDAN ÉVKÖNYVEI?

SZÉKFOGLALÓ BESZÉDBEN

FEJTEGETTE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA GYÜLÉSÉN,

NOV. 7-KÉN 1859-BEN

PAUER JÁNOS.

Handwritten signature and date:
1859. 11/7

SZÉKESFÉHÉRVÁROTT,
ÖZVEGY SZÁMMER PÁLNÉ BETŰIVEL
1860.

Aus 82049.E

✓

23.12.13.
11.12.13.

Clark Mem.

TEK. TUDOMÁNYOS AKADEMIA!

A hajdankor egyik jeles férfia, magasztos szavakkal emliti nemzete nagy őseinek ama dicséretes szokását, miszerint minden ügyet és vállalatot, sőt minden közérdekre vonatkozó beszédet, felsőbb lény segítségül hívásával kezdtettek; mert úgy vélték ők, hogy az emberi igyekezet a közjóra semmi hasznosat, a tudományok körében semmi jeleset és alaposat nem kezdhet és nem végezhet, magasabb sugallat segedelme, tanácsa, s befolyása nélkül. ¹⁾ A pogány bölcsnek eme mondását, csaknem kétezer év lefolyta alatt, sok tudós férfi, magas szellemű költő, és jeles ihletű művész, nemcsak szóval ismételte, hanem tettel követte is. Tekintetes Akademia! minthogy lelkem bensőjében én sem vagyok másképp meggyőződve, székfoglaló beszédem kezdetén, midőn nemzeti őstörténetünk ezred évekbe nyúló egyköt kérdésének fejtegetésébe szándékom bocsátkozni, szinte ezen ösvényen kívántam indulni; annál is inkább, mert a magyar Akademia előtt van szerencsém ez órában szólani, mely szeretett hazánk értelmiségének nemcsak képviselője, hanem a tudományok különféle szakában avatott bírója is.

1) „Majores instituerunt, ut rerum agendarum, ita dicendi initium, a precationibus ca, eret; quod nihil rite, nihilque providenter homines sine deorum immortalium ope, consilio, honore, auspicarentur.“ Plinius in Paneg. — Demosthenes pedig (Epist. 1-a). „Omnis serii dicti et facti principium a Diis immortalibus maxime ducendum esse censeo.“

I.

A tárgy, mely körül beszédem fonalát szőni szándékom, eme kérdések fejtegetése: Valjon az ős magyarok Pannoniába jövetelük idején, sőt mielőtt e földre tették lábaikat, viseltetek-e már kegyelettel nemzeti történetük iránt? Van-e nyoma, hogy már a vezérek idejében voltak volna nemzetünknek történeti jegyzetei s évkönyvei?

II.

Ki hazai őstörténetünk mezején buvárkodott, sőt az európai népek történetlapjain is valaha elmélkedve vizsgálta: mikor, honnét származott e nép? hol volt egykor lakása? minők voltak viszontagságai? mikép emelkedett vagy hanyatlott napja? mint jutott Európának emez áldott földére? útjában mily akadályokkal küzdött? kikkel, s mily nehéz harcokat vívott? míg végre a négy folyam között megörökité hazáját; ki ezen világ-események fölött, mondom, komolyan valaha vizsgálódott, szükségkép föl kellett előtte tünnie ama roppant nagy hiánynak; föl kellett tünnie ama, talán soha ki nem pótolható hézagnak, mely a magyar ősöknek Pannoniába jövetelük, és azon idő között létezik, melyből nemzetünk első történeti könyvét, Béla király névtelen jegyzőjének a hét vezérről irt megbecsülhetlen munkáját birjuk. Csaknem háromszázad parlagon hever előttünk a nélkül, hogy azokból, tulajdonkép a Kr. urunk utáni 885-dik évtől mintegy 1150-ig nyúló korszakból, mely a magyar ősöknek e földre érkezése, és Béla király névtelen jegyzőjének kora között létezik, hazai évkönyvet csak egyet is mutathatnók elő. Minden félreértés elhárítása végett azonban megjegyzem, hogy hazai évkönyvet, krónikát, kívánok e helyen értetni; mert Béla király névtelen jegyzője időszakát megelőző korból, irodalmunk története több jeles, történettárgyu munkát is, mutathat elő. Ha pedig e tárgy fölött még tovább vizsgálódunk, és a korábbi századokra függesztjük szemeinket, ama századokra, midőn a magyar nemzethez rokon népek, a hunnók és avarok birták e földet, ismét négy század áll előttünk, a görög és

deak történetírók tanúsága szerint, tettekben gazdagok ugyan, de nemzeti történeti irodalmunkra nézve szánandóan kopárok; mert se a hunnók, se az avarok, se a magyarok megtelepedési korszakából, bármily epedve sovároogjunk is utánuk, csak egy árva történeti lapot, éneket vagy versezetet se mutathatunk elő, melynek pedig Anonymus és egyéb írók bizonyítása szerint, nem csekély számmal keringettek azon időben a nép ajkán.²⁾

2) Ily nép-énekek- és verseknek sok nyoma van a történetben. Priscus Rhetor, Attila vendégségét, melyen ő is jelen volt, leírván, fölemlíti, hogy miután evés közben az asztalnál mindnyájan illően fölkeltek, és Attila egészségeért poharat emeltek volna, alkonyat felé két scytha jött a terembe, kik, az általuk készített scytha versekben, Attila győzelmeit s hadierényeit, lelkesedve szavalták. A jelenlevők reájuk függesztvén szemeiket, a fiatalabbak ugyan élénken s gyönyörködve, az idősbek pedig öröm-könyveket is hullatva, hallgatták őket: „Adveniente vespere, sublati epulis, duo viri scythae, coram Attila prodiverunt, et versus a se factos, quibus eius victorias, et bellicas virtutes canebant, recitarunt. In quos convivae oculos vultusque defixerunt. Et alii quidem versibus delectabantur; aliis bellorum recordatio animos exsuscitabat; aliis manabant lachrymae, quorum actas adfecta, reddiderat corpus effectum, et imbellicum: ex quo eorum pugnandi ardor, et cupiditas, quiescere cogebatur.“ Priscus Rhetor Attila Cap. II. §. 19.

Ismét más helyen leírja Priscus, mint szemtanú, Attilának egy fürdőhelyre érkezését, és az elébe jött nők által zengedező scytha énekek közt történt ünnepélyes fogadtatását: „In hunc vicum adventanti Attilae, puellae obviam prodierunt, quae per series ante gradientes, sub linteis tenuibus et candidis, quam maxime in longitudinem extensis, ita ut sub unoquoque linteo, manibus mulierum, ab utraque parte in altum sublato, — erant enim multi huiusmodi mulierum sub illis linteis ordines — sex puellae, aut etiam plures, dum iter pergerent, odas et cantilenas Scythicas canerent.“ Ugyanott Cap. II. §. 13.

Jornandes, Attila temetési szertartására vonatkozólag, írja, hogy a legkitünőbb scytha vitézek összejövén sirja körül, hős tetteit gyász-énekekkel dicsőíték: „Nam de tota gente Hunnorum electissimi equites in eo loco, quo erat positus, in modum Circensium, cursibus ambientes, facta eius cantu funereo referebant.“ De rebus Getic. Cap. 49. — De nemcsak a hunnók, hanem más népek is, saját nyelvükön készített versekben dicsőíték Attila hős tetteit, mikép különösen a bajorokról Aventin írja: „Cantatur apud nos antiquis carminibus, Sicambriae, quam nos Ophen, Ugri Budam vocare solent, Attilam habitavisse, et oppetiisse.“ Annales Boiorum L. II. p. 167.

Béla király névtelen jegyzője szinte többszer emlékezik a vezérek idejéből fönmaradt nép-énekek- és versekről, különösen a 25. és 42-ik fejezetben; a 46-dik fejezetben pedig följegyzette, hogy Etelvár, (most Ó-Buda) elfoglalása után, Árpád vitézeit ugyanazon vár palotáiban megvendégelvén, a hősök

III.

Ha, emberi vélemény szerint, vigasztalás rejlik abban, hogy a sors nem tett kivételt reánk nézve, hogy más nemzetekre se mosolygott le ekkor kedvezőbben, úgy nekünk elég vigasztalás jutott; mert ha a szomszéd népekre függesztjük szemünket, melyek pedig Európában nemzetünknel századokkal előbb meghonosultak, azt találjuk, hogy ezen népek történeti irodalma se mutathat a hét vezérről szóló hazai irónk munkájánál ko-

tetteit dicsőítő versek zene-kisérettel énekeltettek: „*Omnes symphonias, atque dulces sonos cythararum et fistularum, cum omnibus cantibus ioculatorum, habebant ante se.*“ Kik a magyar zenéről újabban röpiratok- s hirlapokban (I. Magyar Sajtó 1859. II. félév 169. és 183. számát) kérdést támasztottak, és e fölött vitába bocsátkoztak, lássák; hogy már e helyen annak majd ezer éves történeti nyoma van; bölcsőjét pedig még sokkal messzebb lehet nemcsak keresni, de föl is találni.

A hét vezérről régi évkönyveinkben olvassuk, hogy véghezvitt hős tetteiket önmaguk foglalták versekbe, még abban is dicsőséget helyezvén, hogy azokat nem mások által készítették: „*Cum sit quodammodo proprium mundanorum arrogantie plausum plus de se assumere, quam ex alienis de se ipsis componere; ideoque isti Capitanei septem, Cantilenas de se ipsis componentes, fecerunt inter se decantari ob plausum secularem, et divulgationem sui nominis, ut quasi eorum posteritas hiis auditis, inter vicinos et amicos iactare arrogantia se valerent.*“ Chron. Budense Podhradczky kiadása szerint 46-dik lapon. Thuróczi Chron. P. II. Cap. 9. — Chron. Poson. L. II. Cap. I. §. 12. (E helyen azonban, mint az előadás tartalma mutatja, a történet folyama meg van szakítva s hiányos.) — Tuhutumról, Erlély hódítójáról, Anonymus írja, hogy az ő idejében a verselők azt énekelték róla, mikép ama nehéz hadjáratra jó hír és név szerzése végett határozta magát. (Cap. 25.) — Még a külföldi íróknál is nyoma van a magyar vitéz daloknak. Zsolt vezér idejében (926-ban) a sz.-galleni kolostort Schweiczban a magyar sereg megszállván, ifjabb Ekkehard író, Heribart szerzetes-társának mint szemtanúnak elbeszélése után, följegyezte, hogy a vitézek, a kolostor tágas udvarán körbe állva, dalokat énekelték. Lásd: Goldastus scriptores rerum Alaman. T. I. P. I. pag. 32. A 35-dik lapon pedig Heribartnak ama tanuságtételét írja le, hogy a sz.-galleni kolostorban a magyaroknál vidámabb kedélyű vendégeket soha sem látott. — Ezen adatok, úgy vélem, elég bizonyosságul szolgálnak amaz állítás igazolására, hogy a vezérek idejében történettartalmu ének és verszet nagy számmal keringett az ajkakon. Hogy ezekből reánk csak egy sem szállott alá, az ezredes távolságot, és a nehéz idők körülményeit tekintve, épen nem lehet csodálnunk, de azt, hogy Matyás király korából se igen maradt ily ereklje reánk, noha asztalánál a régiek vitéz tetteit szokás volt magyar versekben megénekelni,

rábbi krónikát. Nestor, egy kiói szerzetes († 1113.) őstörténet-írója az orosz népnek, ki e nemzet évkönyveit 858-tól 1113-ig írta; Cosmas, prágai esperes († 1125. oct. 21-kén) ki a cseh nemzet történetét, annak bölcsőjén kezdve, Wratislav első cseh királyig jegyezte föl; és Kadlubkó Vincze krakói püspök, később cisterci rendi szerzetes († 1226-ban) ki a lengyel nemzet történetét, az ő időkön kezdve, 1223-ig szinte legrégebben foglalta írásba, részint egykoruak Béla király névtelen jegyzőjével, részint későbbiek. Az ő german népről pedig, melyről Caesar, és a romai történet-írók átaljában bőven emlékeznek, melyről Tacitus egy külön munkát hagyott hátra, Castritius Darmstadius — a német fejedelmek hős erényeiről, jeles tettei, szavai és példájáról irt könyvében világosan mondja: „quod ei genti initio vix ulli, aut pauci et rari historici peculiare fuerint...” „Ipsa Germania in principio nihil, aut parum scripsisse reperitur.”³⁾ Egy német tudós társaság is, mely Sulzernek: „Allgemeine Theorie der schönen Künste” czimű munkájához, gazdag történeti készüllettel, terjedelmes kötetekben, mellékleteket adott ki, a német költészet történetét hét időszakra osztván fel, e nép ezredes európai létéből csak egy nemzeti irodalmi ereklének sem volt képes nyomára jöhetni, midőn az első és második időszakról nyíltan mondja: „Erste Periode von — bis 800 sogenannte Bardenzeit, leer an allen poetischen Monumenten. Zweite Periode von 800—1136 nicht viel bedeutender, als die Vorige.”⁴⁾ Ezeknek azonban csak annyiból kell itt nyomatókat tulajdonítanunk, mennyiben a német nemzet,

méltán csodálnunk lehetne, ha mégis azok elenyészésének okát, a Mátyás halála után következő idők viharában, némiképp föl nem találók. Galeotus Martius, Mátyás király könyvtárnoka erre vonatkozólag így ír: „Semper enim in eius convivio disputatur, aut sermo de re honesta aut iucunda habetur, aut carmen cantatur. Sunt enim ibi musici et citharaedi, qui fortium gesta in lingua patria ad mensam in lyra decantant.” És ismét: „Semper enim in eius domo aut oratur, aut studetur, aut Carmen cantatur ad lyram.” Lásd: Galeotus Martius de dictis et factis Mathiae Regis Cap. 17. és 31.

3) Mathiae Castritii Darmstatini. De heroicis virtutibus etc. Libri V. Basileae per Ioan. Oporium anno Salutis 1565. 8-o pag. 7.

4) „Charactere der vornehmsten Dichter aller Nationen; nebst kritischen und historischen Abhandlungen über Gegenstände der schönen Künste und Wissenschaften von einer Gesellschaft von Gelehrten. Leipzig 1792. 8-o 1. ten

mint érintők, vérünknel sok századdal korábbi Európában⁵⁾, mert már a tizedik, s ezt megelőzőtt századból történetírókat mutathat elő.

IV.

Miután Béla király névtelen jegyzőjétől a hét vezér történetét, s Pannoniában a magyar nemzet meghonosulási alaprajzát birjuk, az említettem orosz, cseh, lengyel írók pedig, valamint az ezeket megelőzőtt görög és romai, frank és goth népek történetírói is, minthogy el nem mellőzhették, saját nemzetük történetébe az ősmagyarok által véghezvitt dolgokat szinte beleszőték⁶⁾; már ezen történetírók előadása nyomán nem lehet homályos többé előttünk ama századok képe, mert azok, a nagyszerű következtetéseket is figyelembe véve, nemzetünk életében valóban tettek századai voltak. Nem születtek-e azok értelmes, határozott lelkű, mély belátásu, és semmi viszontagságtól vissza nem borzadó férfiakat;⁷⁾ kik e földön, a hullámzó népvándorlás időszakában, egészen idegen elemek közt,

Bandes zweites Stück.“ 198-dik lapon. A költészet történetét tárgyzó ezen munkára azon oknál fogva is hivatkoztunk, mert a középkorban, mikép az írók magukat kifejezik, a verszet szolgált évkönyvül: „*Annalium genus erat.*“

5) Lásd: „*Joannis Philippi Voburgici, vulgo a Voburg, Praepositi monasterii Grandis: Vallis etc. Historia Romano Germanica.*“ Frankfurt 1645—1660. ivrét 12. kötet. Hol Krisztus urunk előtti századokkal kezdi a germanok történetét Európában.

6) Sigebertus Gemblacensis önmagáról nyíltan vallja, hogy a hunnokról említést se tenne, hacsak az események folyama nem kényszeritené őt: „*De regno Hunnorum — ugymond — quod in omni pene Scythia tenebat principatum, ipsa gentis barbaries me silere faceret, nisi illud famosum Galliarum et Italiae excidium me loqui cogeret.*“ Lásd a *Chronicon*-a előbeszédében, vagyis *Chronographiájában*.

7) Béla király névtelen jegyzője a hét vezér által az elindulás előtt tartott tanácskozást így adja elő: „A hét fejedelmi személy, kiket Hét magyar-nak nevezünk mai napiglan, a hely szűkét nem állhatván, egymás között tanácsot tartva, hogy születtök földjéről távozzanak el földet foglalni magoknak, melyen lakhassanak, azt fegyverrel haddal keresni nem késlekedének. Akkor Pannonia földét választák keresniök, melyet a szállongó hírből Attila király földjének hallottak vala, kinek nemzetségéből származott volt Álmos, Árpád atyja. Ekkor ezen hét fejedelmi személy köz- és igaz értelemmel belátta, hogy a kezdett utat végre nem hajthatják, hanem ha vezér és parancsnok

hazát szerzetek; kik — terveik megkezdése előtt csekély és rövid tartalmu, de mély bölcseséget és higgadt ítéletet tanusító törvényeket hoztak: megtelepedésük alkalmával pedig, közös tanácskozásokban, ismét jeles törvényeket alkottak⁸⁾, az ország ügyeit elintézték, s határait kijelölték,⁹⁾ s fölkeretve s megke-

leend fölöttük. Tehát a hét férfi szabad akaratjából és közegyetértéséből vezérökké és parancsnokukká választák magoknak és fiaik fiainak mind utolsó iziglen Álmost, Ögyek fiát, és a kik az ő nemzetségéből származandnak; mivel Álmos vezér, Ögyek fia, és a kik az ő nemzetségéből származtak, fényesebb nemzetségiük és hadban hatalmasabbak valának. Ama hét fejedelmi személy is mind nemes eredetű, hadban hatalmas, hitben állhatatos férfiú vala. Akkor egy akarattal így szólanak Álmos vezérhez: e naptól fogva téged vezérünkkel és parancsnokunkkal választunk, és hová szerencséd vezetend, oda követünk.“ 5-dik fejez. — Álmos vezért így jellemzi Béla kir. névt. jegyz. 4. fejez. „Maga Álmos kegyes, jószívű, bőkezű, bölcs, jó vitéz és örömet adakozó vala mind azoknak, kik Scythia országban akkor vitézkedtek. Mikoron pedig Álmos vezér érett korra jutott vala, akkor a sz. lélek ajándéka vala ő benne, és bárha pogány, de hatalmasabb és bölcsőbb vala Scythia minden fejedelménél és az ország minden dolgát azon időben az ő tanácsával és segedelmével végezték.“ Árpád, bíboros Constantinnál de administr. Imperio Cap. 38. ezen szavakkal van jellemezve: „Prudentia, consilio, et fortitudine insignis.“ Szabolcsot ismét Béla kir. névt. jegyz. Cap. 21. „Vir Sapientissimus“-nak; Tuhutumot Cap. 25. „Prudentissimus“-nak nevezi.

8) A fővezér választása alkalmával hozott öt törvényczikket Béla kir. névt. jegyz. 6-dik fejezetben adja; — a 40-dik fejezetben pedig az országos tanácskozás és törvényhozásról (892-ben) ilykép emlékezik: „Árpád vezér és vitézei pedig „(Zalánon, s a görög és bolgár egyesült seregeken Titelnén)“ nyert diadal után innen megindulván, az ugynevezett Körtvélytó mocsárhoz jövének, és ott maradának a Gyümölcsény erdő mellett harmincznégy napig, és azon a helyen a vezér és nemesei megalapíták az ország minden szokásos törvényeit és minden igazait, miképen szolgáljanak a vezérnek, és előkelőinek, vagy miképen tegyenek törvényt minden elkövetett vétek fölött.“ Az 53-dik fejezetben ismét említés fordul elő a közügyek elintézéséről, midőn a polgári dolgokban országbirákat, a hadügyekben pedig vezéreket választottak, kik a szokásos törvények szerint a nemzet ügyeit elintézték. Sőt ezen korból Béla kir. névt. jegyzője néhány főispán nevét, és megyei gyűlések emlékté is föntartotta. Így már Árpád idejében Borsodmegyének Bors, (Cap. 18.) Szabolcsnak, Szabolcs (Cap. 21.), Nyitrának, Huba (Cap. 37.), Zarándnak, Velek (Cap. 52.), voltak főispányai. Megyegyűlésnek pedig, melyet Szabolcs tartott, nyoma van a 21-ik fejezetben, ki „társainak köztanácsából, a lakosságot összegyűjtván, nagy árkot hánysata és igen erős várat építe földből, melyet most Szabolcs várának neveznek.“ Lásd: Szabó Károly ford. Pest 1860.

9) Az ország határainak elintézése- s kijelöléséről többszer részletesen fordul elő szó Béla kir. névt. jegyzőjénél, különösen az 57-dik fejezetben,

restetve, majd a keleti, majd a nyugoti császárok s fejedelmek szövetségtársai voltak. — Nem az európai népek történetlapjai hirdetik-e: hogy böcs Leo görög császár 893-ban Simon bolgár fejedelem ellen; Arnulf romai császár 914-ben a pártütő morva király ellen; a dalemenci szlavok 922-ben Henrik ellen; Berengar olasz király 924-ben Rudolf ellen; Ludolf 952-ben Ottó ellen; a bolgárok 967-ben a görögök ellen; az oroszok és bolgárok egyesülve 970-ben Zimiscs görög császár ellen, szövetségtársul hívták meg őket, s így majd keletre, majd ismét nyugotra vitték győzelmes hadaikat, és bejárták Német-, Francia-, Olasz-, Bajor-, Szász-, Morvaországokat, Thuringiát, Alsatiát, Burgundiát, Helvetiát stb; majd Bolgár- és Görögországot egész Constantinápolyig, s elhatottak Philippolis és Durazóig, Macedoniában pedig meg is telepedtek. Más részről nem a történet hirdeti-e ismét, hogy üldöztetett fejedelmi férfiaknak, mint Arnulfnak és családjának 917-ben vendégszeretettel menhelyet és lakást adtak. ") Midőn a törté-

midőn Zsolt vezér korában, 929-ben, az ország véghatárai pontosan kijelöltek, hol ezek állanak: „Zsolt vezér pedig vitézeinek megtérte után Magyarország határait kiszabá, a görögök felől a Vaszil kapuig és a rácz földig, nyugotról a tengerig, hol Spalatro városa vagyon, és a németek felől Gönczil hidjáig (valószínűleg a mai Gunzelsdorf Alsó-Ausztriában.) S ugyanazon tájon várat ada építniök az oroszoknak, kik nagy atyjával, Álmos vezérrel Pannoniába jöttek vala;“ (innét származott Oroszvár Mosonmegyében) „s ugyanazon határszélre a mosoni Fertőn túl nem kevés besenyőket helyezte lakozni országa védelme végett, nehogy majd valaha a dühös németek a rajtok elkövetett sérelemért a magyarok határait megtámadhassák. A csehek felől a határt a Morva vizéig szabá, oly feltétellel, hogy azok vezére esztendőnként adót fizesen Magyarország vezérének, s ugyanazon módon a lengyelek felől a Tátra hegyéig, a mint előbb tette volt a határt Bors Böngyér fia.“ Lásd: Szabó Károly ford.

10) Arnulf, Leopold bajor fejedelem fia, s atyjának Anis folyónál 907-ben a magyarokkal történt ütközetben elestével, a kormányzásban utódja, részint hogy atyja halálát megboszulja, részint, hogy Konrád császár előtt vitézségének jelét adja, 913-ban erős haddal a magyarokat megtámadta, s egy csatában őket meggyőzte. Később közte és Konrád császár között surlódások támadván, hogy életét és családját jövőjét biztosítsa, 917-ben a magyaroknál keresett pártfogást s menedéket. Az események folyamát Hansizus és Sigebertus Gemblacensis így adják elő: „Erchangerus demum cum patre Bertholdo ad dedicationem spe pactionis venientes, Conrado iubente apud Villam Adingam decollantur XII. Calend. Februarii anno DCCCCXVII, quo percussus Arnulfus, seu

netlapok ezen eseményekről kétségtelen adatokat nyújtanak, és meggondoljuk: hogy a nagyszerű hadjáratokat, melyekben a tévesztett lépéseket gyakran nagy veszteség, százak és ezrek halála szokta követni, kiszámítás és komoly megfontolás nélkül ők nem vihették, következtetnünk kell, hogy eleve tudniok kellett az előnyöket és akadályokat, ismerniök kellett a tájakat, ismerniök a hegyek és völgyek, a síkság, tó, és ingovány, folyók és erdők fekvéseit; nem is említve, hogy e földre a Kárpát hegyeken, Lombárdiába pedig az Alpeseken két ízben vonultak át.¹¹⁾ Ha, mondom, ezeket, és egyéb történeti dolgokat, melyekről beszédem folyamában alkalmam leendő majd bővebben említést tenni, szem előtt tartandjuk: higgyük-e, hogy e nemzetnek már a vezérek korában nem voltak volna történetirői, kik az utókor számára az események nagyszerű voltát föl ne jegyezték volna? higgyük-e, hogy e nép saját életében fölmerült események emlékét, az enyészet örvényébe, hideg részvétlenséggel, süllyedni engedte volna? Higgyük-e, hogy a költői éghajlat alól, a gondviselés által e földre vezérelt keleti fajnak nem támadtak volna költői, kik a nevezetes eseményeket, a hősök tetteit, és egyéb jeles dolgaikat, versekben meg nem énekelték volna? higgyük-e, hogy Béla király névtelen jegyzője, és Kéza Simon legrégibb történetiróink, a századokkal előbbi eseményeket, azoknak sokszor legparányibb részle-

armis expulsus, quod multi scripsere, seu metu paris supplicii, quod res ipsa evadere videtur, fuga sibi consuluit ad Hungaros, apud quos eo, et sequente anno haesit usque ad mortem Conradi.“ Germ. Sacra. T. I. pag. 187. 188. Sigebertus Gemblacensis pedig családjáról is tesz említést, csak hogy menekülését három évvel korábbra teszi: „Solus Arnoldus (jobban Arnulfus) ad Hungaros cum uxore et filiis fugiens, usque ad mortem regis (Conradi) ibi mansit.“ Chron. ad an. 914. Frisingai Otto pedig hazájába visszaköltözését említi: „Arnolfus dux morte Conradi regis comperta, ex Ungaria in patriam revertitur.“ Annalium L. VI. Cap. 18.

11) Kéza Chron. L. II. §. 17. „Exinde autem egressi usque fluvium Rodani venientes, duas Civitates, seu Segusam et Taurinam spoliaverunt, per Alpes Italiae sibi viam praeparando, et cum planum vidissent Lombardiae, citatis cursibus, spolia multa rapuerunt, et sic tandem ad propria revertuntur.“ Thuróczi Chron. P. II. Cap. 25. némelyeket bővebben adván elő, mondja: az Alpesekeket áttörve „montesque praefatos perforantes“ jöttek Lombardiába. Lásd továbbá Sigoniusnál: Historia. De Regno Italiae L. VI. ad an. 903. és 924.

teivel együtt, szabadon felköltöttek volna, a nélkül, hogy azon kor íróival lényeges összeütközésbe ne jöttek volna? Végre higgyük-e, hogy a mely nemzet fejedelmi vezérei, császárok s királyoktól követségeket fogadtak el, és azokhoz viszont követsegeket küldöttek, ezeknek eljárása minden írásbeli közlekedés, írásbeli nyom nélkül történt volna. ¹²⁾ Ugy vagyok meggyőződve Tekintetes Tudományos Akademia! és hiszem, hogy mások is, kik a történet eme terén buvárkodtak, velem ugyanazon meggyőződésben vannak: hogy történetírói s költői voltak már nemzetünknek a vezérek korában, sőt Pannoniában megtelepedésüknél századokkal előbb. De minthogy történet tárgyú értekezésben a pusztá állítás, és magány vélemény, bizonyítási

12) Böles Leo keleti birod. császár uralkodása harmadik évére, azaz: 892-re, Cedrenus (Compendium Hist. T. II. pag. 596.) ezeket jegyzi meg: „Hac clade et contumelia (t. i. a bolgárok által történt megveretése miatt) Leo in summum animi coniectus dolorem, Nicetam Patricium, cognomento Sklerum (Σκληρόν azaz: keményt) per Istrum ad Turcos sive Ungros mittit, ab iisque petit, ut flumine traiecto, Bulgariam pro virili infestent. Nicetas Turcis inmixtus (τοῖς Τερχοῖς συμμιξας azaz: közöttük levén, közöttük tartózkodván) iis, ut arma in Bulgaros moverent, persvadet.“ Biboros Constantin pedig, az imént említettem böles Leo császár fia és utódja „De administr. Imperio Cap. 40.“ erre vonatkozólag így ír: „Leo Augustus cum adversus Simeonem Bulgarorum Regem bellum ingrueret... ducem nomine Sclerum ad Danubii fluminis ripas, cum veloribus misit, munera Turcis (a bizanti írók, mint már fönebb is látók, a magyarokat ekkor általában Turcusoknak, Törököknek nevezték) oblaturum, et ad arma contra Simeonem excitaturum. Profectus ille est, et auxilium pactus cum Arpade et Cusane, Turcorum ducibus, ad Imperatorem rediit.“ — Arnulf nyugoti birod. császárnak pedig a magyarokhoz küldött követségéről Stredowsky (Sacra Moraviae Historia L. III. Cap. 12.) így ír: „Cum ergo (Arnulfus) Moravorum viribus esset pro eo tempore impar, nequiretque, quos voluisset opprimere, parum christianum iniit consilium, Leopoldum Marchionem Austriae ad Hungaros, tum advenas, tum Daciae indigenas... cum auro et muneribus misit... ut in auxilium... coeco et imprudenti consilio invitaret.“ Arnulf császárnak a magyarokkal kötött eme szövetsége fölött az azon korbéli írók keserű panaszokra fakadnak; különösen Luitprand (Hist. de rebus Europae L. I. Cap. 5.) ily szavakban önti ki fájalmát: „O coecam Arnulfi Regis regnandi cupiditatem! o infelicem amarumque diem! unius homuncionis (t. i. Zwentebald-e) deiectione, fit totius Europae contritio!“ és azonnal hozzáadja kesergésének okát is, mert — ugymond — Zwentebald ugyan legyőzetett, de a magyarok ez alkalommal megismerték az európai népek állását, és szívükben átlátták a birodalom sorsát. „Hungari interim observato exitu, contemplatique (sunt) Re-

erővel nem birhat, történetet pedig költeni, s a költött dolgot mint valót előadni, lehet ugyan, egy némelyek előtt, de nem oly jeles gyülekezetben, minő a magyar tudományos Akademia, azért értekezésem folyamán főnebbi állításomat kétséget nem szenvedő adatokkal bebizonyítandom: hogy a magyar ősök, e földön megtelepedésük idejében már figyelemmel viseltettek nemzeti történetük iránt, s ilyféle jegyzeteik, vagyis évkönyveik voltak.

V.

Mielőtt azonban e tárgy részletes fejtegetésébe bocsátkoznám, szabad legyen tek. t. Akademia egy kérdést eleve fölemlitenem, mely lényegére nézve nemcsak nem idegen, hanem a fölvetett tárggyal szoros kapcsolatban, egyenes rokonságban van; értem a magyar nemzet műveltségi állását azon korban, midőn Pannoniába jött, és e földön megtelepedett. Mert úgy vélem, hogy ha nemzetünk életéből e tárgyra vonatkozó, s némely írók által pazaron elszórt kétségeket, és ellenkező állításokat meghiúsító adatokat lehet ama korból felhozni, nem alaptalanul lehet egyszersmind azt is következtetni, hogy a magyar amaz őskorban már nemzeti története iránt kegyelettel viseltetett, azt nemcsak hogy el nem hanyagolta, sőt inkább, felfogván annak becsét és jelentőségét, a késő nemzedék számára föntartani, és századokról századokra átszállítani igyekezett.

gionem cordibus.“ Említés fordul elő továbbá a titeli győzelem előtt a görög és bolgár követségről, mely küldetett Árpádhoz. Anonym. Cap. 38. — 972-ben I-ső vagyis nagy Ottó császár követségéről a magyarokhoz, minél fogva 973-ban a magyarok Ottóhoz viszont követeket küldöttek. Ezen összejövétel nagyszerű s rendkívüli fényes vala. A husvéti ünnepekre, mely april hóban esett, két császár érkezett I-ső Ottó és fia II-ik Ottó, Quedlinburgba. Ugyan ide jöttek az európai hatalmasságok követei is. Aschaffenburgi Lambert, egy 11-dik századbeli történetíró, az összejövételről (Annal. de rebus gestis German. ad annum 973.) így ír: „Anno CMLXXIII. Ottho imperator senior cum juniore venit Quidilinburg; ibique celebravit sanctum Pascha X. Kal Aprilis: illucque venerunt legati plurimarum gentium, videlicet Romanorum, Graecorum, Beneventanorum, Italarum, Ungarorum, Danorum, Selavorum, Bulgarorum, atque Russorum cum magnis muneribus.“ I-ső Ottó ezen ünnepélyek alkalmával, kevés nap mulva, még a követek együttlétekor, élni megszűnt.

VI.

Tudom ugyan, mit ír Jornandes a hunnok eredetéről¹³⁾; tudom mikép szól azokról Sigebertus Gemblacensis¹⁴⁾, Antoninus Florentinus¹⁵⁾, és többen a régi és újabb korból; tudom, mint rajzolják szilaj szokásaikat, véghezvitt kegyetlenségeiket, s vérengzéseiket; de azt is tudom, hogy ezek állításait már kun László király idejében Kéza Simon¹⁶⁾; Mátyás király korában Thuróczi¹⁷⁾, és később Oláh Miklós esztergomi érsek¹⁸⁾, és mások nagy részben megczáfolták. Ismeretes a történetben, mint rajzolják az Ázsiából jött magyarokat Regino, frisingai Ottó, Dandulus, Han stb., kik szerint iszonyu vadak, sőt minden vadnál kegyetlenebbek voltak; hogy midőn e földre jöttek, a vászon és egyéb szövetbeli ruha ismeretlen levén előttük, nyers bőrrel öltözködtek; hogy télen földalatti putrikban laktak, az év több részeit pedig káka- és nádból font gunyhókban töltötték; hogy természetükre törpék, alakukra nézve pedig szánakodásig idomtalanok voltak; hogy ló- sőt emberhussal éltek, és vért ittak¹⁹⁾; de nem ismeretlen a történetben jártas előtt ugyanezen írók amaz önvallomása is, midőn ők saját nemzettük

13) Jornandes. De rebus Geticis Cap. 24.

14) Sigeb. Gemblac. a Chronikája elé bocsátott Chronographiájában.

15) L. Antoninus Florentinust idézve s megczáfolva Thuróczinál Chron. P. I. Cap. 3.

16) Kéza. De originibus Hungar., az előbeszédben.

17) Thuróczi Chron. P. I. Cap. 3.

18) Nicolai Oláhi Hungaria et Atila L. I. §. 3.

19) Regino Chron. L. II. ad an. 889. így ír: „Gens Hungarorum ferocissima, et omni bellua crudelior;“ és náluk: „Lanae usus et vestium ignotus. Et quamquam continuis frigoribus afficiuntur: pellibus tantum ferinis et murinis induuntur.“ — Dandulus in Chron. ad an. 858.: „Haec gens inculta nimis, crudis carnibus vesebatur, et sanguinem potabat humanum.“ — Frisingai Otto pedig Annal. L. VI. Cap. 10. ad an. 887.: „His diebus gens Ungarorum ex Scythia egressa... Pannoniam inhabitare coepit. Haec eo tempore tam immanis, et tam belluina fuisse dicitur, ut crudis carnibus utens, humano quoque sanguine potaretur;“ e akhogy frisingai Otto ugyan e helyen ama megjegyzést is teszi, hogy azok, kikről állítá, hogy ló- és egyéb nyers hussal éltek, még az ő korában is t. i. a 12-dik század közepén, a magyaroknál Falók-nak (azaz nagy evőknek) neveztettek: „qui crudis et immundis carnibus, utpote equinis

elpuhultsága, ellenállási erőtlensége, és hideg tétlensége fölött fájdalmas panaszkodásra fakadnak, s ilykép hallgatva is, az ösmagyarok megedzett erejét és határozott tevékenységét dicsérik s kiemelik; és midőn azokat e földre jövetelik idején

et catinis usque hodie vescuuntur, falones dicuntur.“ Ugyanő Friderik császár életéről írt munkájában (*De gestis Friderici primi Aenobarbi. L. I. Cap. 31.*) így ír: „Sunt autem praedicti Ungari facie tetri, profundis oculis, statura humiles, moribus et lingua barbari, et feroces, ut iure natura culpanda, vel potius divina patientia sit admiranda, quae ne dicam hominibus, sed talibus hominum monstis tam delectabilem exposuit terram.“ Érti tudnillik itt Magyarországot, melyről néhány sorral előbb mondá, hogy az olyan, mintha Istennek paradicsoma volna; „tamquam paradiscus Dei vel Aegyptus spectabilis esse videatur.“ A főebbi szavait pedig így folytatja: „Denique cum vilissima in vicis vel oppidis ibi, idest ex cannis tantum, rara ex lignis, rarissima ex lapidibus habeant habitacula, toto aestatis vel autumnii tempore papilionibus inhabitant.“ Konrád Balthazar Han „Alt und neu Pannonia“ című munkája 36-dik lapján még kegyetlenebb színben rajzolja őket: „Diese wilde Hunnen, oder Hungarn — uymond — soffen einander das Blut der Erschlagenen zu. Ja sie machten aus den todten Leichnamen Tische und Bänke, hielten Mahlzeit auf denselben.“ Az ezek után következőket elhallgatjuk, mert annyira borzasztók, hogy épen azért se hitelt se említést nem érdemelnek; egyébiránt úgy látszik, hogy Han a mit e helyen mások után leírt, komolyan maga se hitte, mert munkáját ezen czimlappal aligha ékesítette volna: „Alt und neu Pannonia, oder Kurz verfasste Beschreibung des uralten Edlen Königreichs Hungarn, als der allgemeinen Christenheit considerablen Schutz- und Vor-mauer“ stb. Nürnberg 1686. in 4-o. — Ki az ös nemzetek fejlődési- s átalakulási történetét a hajdani és újabb korbeli íróknál olvassa, és azt nemzetünk főnebb idézett történeti rajzával összehasonlitja, szükségkép azon gondolatra kell jönnie, mintha a történetírók szerencsétlenül összeesküdtek volna, hogy még a nemzetek bölcsőjénél is inkább szilajságot, — a mi természetelleni — mint kegyeletet s emberi szelidséget keressenek. Innét van, hogy a föld hátán minden nemzet östörténete, kevés változatossággal, hasonló ecsettől van rajzolva, az író gondolkozása, felfogása, vagy előítélete szerint. A most durva századok alakjában előtűtetett, s azokban egykor élt nemzeteknek, — elkövetett igazságtalanságaik és kegyetlenségeiket illetőleg, épen semmi kiválságunk sincs egymás irányában szemrehányást tenni, de okuk sincs a művelt századdal kérkedő népek színe előtt saját tetteik miatt csak némileg is elpirulni. — A régi gallusokról Julius Caesarnál, a germanokról Tacitusnál, a dánok- és oláhokról Beringnél, a szász-westphaliaiakról Winkelmannál, a frisiakról Ennius Ubbonál, a morvák, oroszok, lengyelek és több rokon sláv népekről Stredowskynál stb. stb., a főnebbiekhöz mindenütt a régi népeknek egymáshoz hasonló durva rajzait találjuk. De az ös frankok tizenharmadik század hanyatlásán élt, és miveltséggel fönnen kérkedő unokáinak történeti rajzához méltót, ama régi népeknél az olvasó mégis hasztalan keresne!

ruhátlan, és putrikban tengő nép gyanánt rajzolják, akkor a fényes ruhákban öltözött s palotákban lakó európai népeket szánandóan legyalázzák; vagy pedig, nem akarva is dicsősé-
güket elhomályosítják. Azt is észreveszem, hogy az említettem
írók sokszor nem következetesek, és azon korból fönmaradt
több jelentékeny íróval összeütközésbe jönek: mert bölcs Leo
és biboros Constantin görög császárok, és egyéb azon korbéli
jeles írók, oly tanuságokat tesznek a magyar nemzet őseiről,
melyeket a főnebbi jellemzési rajzzal összeegyeztetni ugyan nem,
habár magyarázni lehet is. A történet lapok, sőt a tapasztalás
utmutatása és tanúsága szerint tudnillik, a villongásba elegye-
dött népek írói ritkán mentek indulattól, rikán őszinték²⁰). Ki

20) Példaul a magyar nemzet jelleméről s lakásának módjáról felhozott
idézetek eme szavait: „Haec gens inculta nimis,“ „belluina,“ „Ungari moribus
barbari,“ „villissima ex cannis habitacula,“ miként lehet egy 12-ik századbéli
író, prágai Cosmas eme szavaival megegyeztetni: „Ungara gens, viribus ingens,
opibus pollens, armis bellicis praepotens, et cum quovis rege terrarum pugnare
sufficiens“ (Chron. ad an. 1116); vagy: a 13-dik században X. Gergel pápa
mikép nevezhette Magyarországot dicső országnak, „regnum magnificum et
famosum“-nak. (L. Hergott Geneol. dipl. gentis Habsburg. T. II. P. II. p. 482.);
sőt ugyan frisingai Ottónak főnebbi szavait, az ugyanazon fejezetben nála
olvasható eme jellemzéssel miként lehet őszhangzásba hozni? „nullam rem
(Ungari) magnam sine crebra, et longa consultatione adgrediuntur;“ és ismét:
„Omnes sic principi suo obsequuntur, ut unusquisque ne dicam manifestis
illum contradictionibus exasperare, sed et occultis susurris lacerare ne-fas arbi-
tretur;“ irhatott volna-e ennél nagyobb dicséretet, rajzolhatott volna-e szebb
jellemet, s adhatott volna-e nemesebb vonást azon korból nemzetünkről. —
Továbbá: mikép lehet frisingai Ottónak az Ázsiából kijött ősmagyarokra vonat-
kozó ama kitételét, miszerint ők termetükre nézve alacsonyok s utálatos törpék
voltak, Han-nak előadásával megegyeztetni, ki őket ellenben óriási nagysá-
guaknak írja le, annyira, hogy hozzájuk hasonlítva az európaiak törpe gyer-
mekeknek lenni látszottak, kik magukat, amaz erősek színe elől, mint parányi
egerek, a hegyek barlangjaiba rejtették. „Viel Schlupfflöcher und Höhlen —
ugymond — in die Berge und unter der Erden hin und wider gegraben worden,
darein das Land-Volk ihre Güter geflehet, und sich für der wilden Hungarn
Raserey dariinnen verborgen und aufhalten. Welche Höhlen und Löcher
dann, an etzlichen Orten, noch auf den heutigen Tag die Zwärg-Löcher genen-
net werden; Ursach, dass die Christen-Völker, gegen die grausamen Hunnen
oder Hungarn, nicht anders als Kinder oder Zwärge, gegen die grossen Riesen
geachtet worden, für denen sie sich auch in solche Löcher, sonderlich das arme
unbewehrte Land-Volk, wie die armen Mäuslein verkrochen haben.“ (L. Alt
und neu Pannonia pag. 37.) Egyébiránt ezekből ismét csak az a tanúság, hogy

hinné például, hogy korunkban, sőt éppen csak az imént elröpült időben az „Unione“ olasz lap, a nagy és mivel német nemzetet éppen oly durvának, és miveletlennek rajzolja, minőnek lenni állittatik Julius Caesar idejében; és hogy annak most, mint egykor Caesar idejében, kedves eledele a lóhús és avas szalonna; az osztrák pedig levesét fagygyertyával fűsze-

a történetet mindkettő, frisingai Ottó és Han, tulságig csigázta, eltorzította; egyiknek tollát se vezérelte valódi igazság-szeretet; mert az igazság magához mindenkor hasonló, mindenben állhatatos, soha nem változó, nem ingatag. — Schlö-tzer, a jeles német történetíró, ki a magyarokat a lappoktól származottaknak lenni állította, nem győzött eléggé csodálkozni: mikép tudott ezen káka- és nád-gunyhókból kikerülni, szürös és gubás nemzet Európába jöttékor oly vitéz tetteket véghezvinni, minőkről Európa évlappjai szólnak; s mikép tudott oly sok nemzeten győzedelmeskedni. Nem is csekély dolog ezen körülményt a ki-mondott állítással megegyeztetni, ha csak, mint a Dentumogerek írója megjegyzi, minden történet ellenére azt el nem fogadjuk, hogy a törpe vitézeknek, még törpébb hősökkel kellett harcolniuk. — Frisingai Ottó (I. 19. jegyzetben) az ősmagyarokat komor kedélyű, magukba zárkozott fajnak, és torzalakúaknak írja; ifjabb Ekkehard pedig, Heribald szerzetestársának, mint szemtanúnak elbeszélése után, a sz.-gálleli kolostort (926-ban) megszállt magyar sereg vitézeit vidám kedélyű és hajlékony akaratú férfiaknak rajzolja előnkbe: „Multum socios roborabat,“ így ír Ekkehard, „inter timorem et spem Heribaldi et clerici“ (ezen egyházi férfiú fogolykép volt a magyarokkal, és mivel nyelvükön tudott, megkedvelték, s tolmácsul használták) „assidua de hostibus relatio.... Quacrentes autem de Heribaldo inter ocia, quomodo sibimet tam numerosi hospites S. Galli placerent: Eya, inquit, quam optime. Nunquam ego, credite mihi, hilariores in clastro nostro homines vidisse me memini.“ és ismét: „Conveniunt omnes, qui aderant ad insolitum Captivorum cantum, et effusa laetitia saltant coram Principibus et luctantur. Quidam etiam armis concurrentes, quantum disciplinae bellicae nossent, ostenderant.“ És, a mi kitünően jellemző esemény, kivált hadjáratban és ellenséges földön, hogy Heribald szerzetes fráternek amaz egyszerű kérésére, miszerint a pinczében levő borokat hagyják sértetlenül, készséggel, sőt mosoly közt hajoltak, és azokat csakugyan se magukkal el nem vitték, se ki nem folyatták. Mit említettem Ekkehard ilyen képen ad elő: „Erant autem in cellario fratrum communi duo vasa vinaria, usque ad sigillos adhuc plena..., quae..., ita sunt relictæ: Nam Heribaldus inter eos iam domestice versatus, sine, inquit, vir bone: quid vis vero, ut nos, postquam abieritis, bibamus? quod ille per interpretem audiens, et cachinnans, socios, ne fatui sui vascula tangerent, rogavit: Sicque usque ad Abbatis conspectus Ungaris locum deserentibus sunt servata.“ Lásd: Goldastusnál, *Scriptores rerum Alamannicarum*, T. I. P. I. pag. 31. 32. 35.

rezi²¹⁾; ki hinné, hogy az afrikai benszülöttek, a műveltség magas fokával díszekvő francia nemzetet, csak nem régen kiadott kiáltványaikban, vad népnek, barbarnak; a fölöttök uralkodó francia hatalmat pedig baromi erőszaknak nevezik²²⁾. Ki hinné, mondom, ezeket, ha napjainkban nem történnek, és hivatalos lapok útján hitelesen nem közöltetnek. Ha egykor, századok eltűnte után, eme nemzetjellemzési rajz esetileg valaki olvasó kezébe jutand, ki tovább nem vizsgálódván, az elmondottakon hidegen megállapodik; ugyan mikép fog ő eme két nagy nemzetnek, a tizenkilencedik századbeli életmódjáról, szokásai- s erényeiről, s általában műveltségi állásáról ítélni! De lássa ő, mint fog vélekedni, mikép fog ítélni, s ama nemzetjellemzési leírásnak mennyire fog hitelt adni; nekünk jelenleg ezen egy két példa fölemlítése is elegendő arra, hogy azok értekezésünk ösvényén iránytűül s vezérfonalul szolgáljanak: mikép kell némely régi és újabb írók szavait, nem ritkán előítélet és gyűlölet sugalta kifejezéseit magyaráznunk, s mennyiben lehet azoknak sokszor hitelt adnunk.

21) A Wiener Zeitung 1859. I-ső félév 9-dik száma „Abendblatt“-ja az „Unione“ olasz lapból, német fordításban, imígy közli az emlitemek czikknek egy részét: „Italienische Civilisation und Deutsche Rohheit, die heute noch so, wie zur Zeit Julius Caesar's besteht, stehen einander allzu schroff gegenüber. Heute wie damals ist Pferdefleisch und ranziger Speck Lieblingsgericht der Deutschen, und die Oesterreicher z. B. würzen ihre Suppe mit Unschlittkerzen.“ (Li Austriaci, per esempio, condisciono la basoffia col sago delle Candeie.) De a német írók se maradtak az olaszok jellemzésében viszont csak egy árva betűvel is adósak. Az A. A. Zeit. 1859. 2835-dik lapján egyik ilykép festi őket: „Die Anzahl Gebildeter, nach deutschem Begriff, ist in Italien ungläublich gering; aber Legion ist die Zahl derjenigen, welche sich für gebildet halten... jeder deutsche Bauer weiss heutzutage mehr über Indien und China, als ein sogenannter gebildeter Italiener von Deutschland... die durchaus unfähig sind in die sie unendlich überragende deutsche Geisteswelt einen klaren Blick zu thun.“

22) Ama kiáltványok fölemlítésénél a Wiener Zeitung 1859. I-ső félév 37-dik számában ezen megjegyzést teszi: „Das seltsamste dabei ist, dass die französische Regierung in den Proklamationen immer als die Barbaren-Herrschaft bezeichnet, das Recht des Eroberers ein Recht der brutalen Gewalt genannt... weiter... dass die Rechtmässigkeit der Barbaren Herrschaft über Algerien sei noch durch keinen Vertrag anerkannt worden.“

VII.

Ezeket mellékesen fölemlítvén, midőn kétségtelen példában látjuk, hogy az író tollát sokszor pártérdek; és a mi legkevesbé menthető, indulat és előítélet eltereli az igazság egyenes útjáról, értekezésünk fonalát tereljük vissza a félig elhagyott ösvényre, és történeti adatokban lássuk a magyar nemzetnek, Pannonia földére történt érkezése idején, miveltségi rajzát; vagy pedig, minthogy rövid beszéd bő tárgyat ki nem merit-het, annak csak némi vázlatát.

VIII.

Nem szándokom itt a fensőbb miveltség részletes fejtegetésébe bocsátkozni, minő a vallásos érzelem, s ebből áradó istenitisztelet; a nemzeti eskü, és erre épített szerződések szentsége; a fegyelem és törvény megtartása stb., melyek még pogány népeknél is, a miveltség nagyobb vagy kisebb fokaul, ismertető jeléül, és zsinórmértékeül szoktak tekintetni; noha, többek közt, fölemlíthetném a Thuróczi évkönyvében, sőt a még régebben megírt budai és posonyi krónikákban is olvasható ama valóban magasztos jelenetet, midőn a bolgár fejedelemtől visszajött magyar követség, a magával Pannoniából hozott földet, füvet és dunavizet, még seregével Bodroghközben tartózkodó Árpádnak általnyujtotta. Emlitettem évkönyveink így adják eme jelenetet elő: „Arpad vero cum suis, de aqua Danubii, cornu implens, ante omnes Hungaros, super illo cornu, omnipotentis Dei clementiam rogavit, ut Dominus eis terram in perpetuum concederet. Finitis his verbis, omnes hungari clamaverunt: Deus, Deus, Deus tribus vicibus, et ibi inventus est usus iste, et servatur apud Hungaros usque modo.“²³⁾

23) Magyar fordítás szerint: „Árpád tehát övéi előtt Duna-vizzel tele töltvén a szarvat, arra, az egész magyar sereg előtt, a mindenható Isten kegyelmét aláértte, hogy az Ur adná nekik örök időkre a földet. Elvégezvén imáját, a magyarok mindnyájan háromszor felkiáltanak vala: Isten, Isten, Isten. Ekkor keletkezett a szokás, mely mai nap is a magyaroknál fön van.“ Thuróczi Chron. P. II. Cap. 3. — Chron. Bud. P. II. pag. 38. — Chron. Poson. pag. 22. — Valóban igaz a böles ama mondása: hogy nagy ember még soha senki se volt — Isten nélkül,

IX.

Nem említem, hogy a nemzet, hajlékony természeténél fogva, korán felfogta az európai népek igényeit, törekvéstük általános irányát, s a kor szükségait²⁴⁾; — és midőn e föld birtokában őt megelőzőtt rokon népek sorsával egybeveté saját eseményei folyamát, belátott az idők titkába, és megsejditette az európai létét veszélyeztető fürgeteg, melyet az rejtett méhében²⁵⁾. Innét magyarázható, hogy valamint az európai népek hamar nemzetünkhöz simultak barátsággal; úgy viszont ő is azokhoz hajolt bizalommal, és eredményre ébredett, melyhez hasonló alig van a keresztény népek történetében. — Más nemzeteknél ugyanis a pogányság a keresztény hittel, a durvaság a mivelődéssel, vérpatakokat előidézve, több századig konokul harczolt, a magyar pedig, e földön meghonosulása után, alig egy

24) Ezen századokban az isteni gondviselés hatalmas lendületet adván a népek hajlamának, azok seregesen tértek az egyház kebelébe, s a ker. hit erőt vett a pogány tévelgésen. Általános törekvése vala ekkor az európai pogány népeknek, a keresztény hit fölvétele által egy családdá olvadni, s a már keresztény nemzetek egységébe lépni. A görögök, németek, francziák stb. már ekkor a római egyház hívei voltak, s így századról-századra mindinkább gyarapodott a keresztény népek száma. A 7-dik században a déli vindus tótok; a 8-dikban az északiak; a 9-dikben a bolgárok és morvák; 894-ben a csehek; 965-ben a lengyelek és szileziaiok; 988-ban az oroszok; 996-ban a normannok; 1000-ben Olof alatt a svédek tértek a ker. hitre. Ugyan e században az európai népek legifjabbika, a magyar is a ker. népek egységébe olvadván, európai jövőjét biztosította, s eleve kikerülte az őt e föld birtokában megelőzőtt s pogánysághoz konokul szító hunok és avarok szomorú sorsát, kik a népek árja által elsodortattak, mielőtt nemzeti álláuk e földön gyökeret verhetett volna.

25) Ha történeti adatok nem tanuskodnának is, hogy az európai népek ez időben mindinkább szövetkeztek a kevésből előbb e földön megtelepedett, és az európai népekkel semmiféle rokonságban sem levő kelet-népe ellen, a dolog természetéből, s az események folyamából eléggé következtetnünk lehet. A népek részint biztosítani akarták jövőre saját állásukat, részint a magyarok által okozott sérveket visszatörlni, s a bántalmakat megboszolni mindenkép törekedtek. Erre mutat a IV. Lajos császár alatt 907-ben alakított általános szövetség, melyről Aventin (Hist. Boior. L. II. Cap. 16.) emlékezik. Ide céloz madarász Henrik alatt 928-ban az európai összes fejedelmek nagyszerű szövetségi gyűlése Magdeburgban, melyről alantabb a 41-dik jegyzetben még bővebben emlékezendünk. De a magyarok is sejdítették erre veszélyes fürgeteg ala-

század mulva, már a kereszt előtt meghajolt, és fényes győzelmeihez, a hit győzelmének legfőnségesb babérját fűzte, s ilykép unokái számára nemcsak a földi országot biztosította, hanem a hit paizsa alatt menyország előcsarnokának bajnokivá is azokat felavatta.

X.

Nem bocsátkozom továbbá ama tárgy fejtegetésébe se: jártasok voltak-e az ősmagyarok a tudományok egyik legjelesebbében, mely, valamint a keleti népeknél veszi eredetét: úgy kifejlését, gyarapodását és virágzását is; értem a csillagászatot, az égi testek ismeretét; de a történeten épült őshagyomány ellen vétenék, ha pusztán elmellőzném, hogy némely csillagzat jeles elnevezését ők nem Európában tanulták, hanem Ázsiából magukkal hozták. Hogy például az ursa-t, arctos-t vagy fera-t nem medvének, hanem gönczölszekerének; az oriont vagy gygas-t

kulását, mikép annak nyoma van Béla kir. névt. jegyzőjénél az 57-dik fejezetben; és a sejdítés beteljesedett; mert azt csakugyan a 955-diki nagy csatavesztés követte. Felfogta telát e nemzet európai ügyének állását. A mult idő minden eseményével előtte lebegett, a jövőbe is némikép belátott, mennyire t. i. emberi elme tehetségében áll, hasonló eseményekből következtetéseket huzni, tanúságot meríteni, sőt a jövőt takaró fátyolt is némikép lelebbenteni, és annak titkába behatni. Jól tudták e nemzet nagy ősei, hogy ámbár a hunnok és avarok fényes győzelmeket vívtak, roppant hódításokat tettek, s birodalmukat hallatlan messzre kiterjesztették, mégis végre, minthogy a pogányságban maradtak, a szerzett föld nem maradt meg birtokukban, s így nemzeti létiük alapját nemcsak hogy meg nem szilárdíthatták, de lakhelyükről is csakhamar kiűzettek, az egykor legyőzött és megalázott népek karjai által. Ha már most a 896 után következő ötven évi események folyamát nemzetünk történetében futó gondolattal áttekintjük, azt találjuk: hogy a hazát szerző ősök 893-ban szövetségbe lépven a görög császárral a bolgárok ellen, ezek ugyan a magyarok segítségével legyőzettek, de győzelmüknek nem sokára szomorú gyümölcsét látták, mert a védsereg távollétékor a megalázott bolgárok a honmaradt, és védtelen magyar családokat felkoncizolták, falvaikat elpusztították. 900-ban a magyar sereg bejárta Olaszországot, és Bajorország nagy részét; 902-ben ismét Olaszországot; 907-ben Németország összes tartományait; 917-ben Rajnán keresztül Alsatiát és Lotharingiát; 924-ben ismét Olaszországot; s az Alpeseiken áttörve Franciaországot is; 924. és 926-ban ismét Német- és Franciaországot. 934-ben Henrik által megverettetvén, nyugotról el — keletfelé a görögök ellen fordult, és

nem óriásnak, hanem kaszásnak;*) a bikajelben levő pleiades, vergiliae, vagy atlantides görög nevezetű csillag-csoportozatot, fiastyuknak nevezi nálunk még a szántóvető és egyszerű pásztor ember is, bizonyára se Newton, se Kepler, se Ticho de Brache, se de la Hire rendszere után nem nevezi azokat, mert a csillagászoknál azoknak görög és deák nevük már az ó-világban divatoztak, és más jelentőséggel bírnak; a fiastyuk pedig Massa Gallinae-nak csak később neveztetett el, a keleti elnevezés nyomán, de a melyel a csillagászok ritkán élnek.

XI.

Ha nemzeti jellem, és műveltség rejlik az öltözet és az anyag minőségében, úgy a Pannoniába jött magyarokat, sőt azoknak ázsiai őseit is, a történetlapok tanúsága szerint, fényűzősileg mivelteknek bátran lehet állitanunk. Béla király

Constantinápolyig eljutott; 937-ben ismét Német- Francia- Olasz - Bajorországokat, Alsatiát, Lotharingiát, Burgundiát, Aquitaniát; és szárnyait a tengerig kiterjesztvén, Olaszországon keresztül tért vissza Pannoniába; 943-ban a görögök ellen harczolt, de Roman Lecapen császárral öt évi békét kötven, erejét ismét nyugot felé fordítá; 949-ben olasz és francia földön véres harczokat vívott, s Berengár kir. tíz mérő ezüsttel vásárlá meg a békét; s 954-ben ismét az Alpeseiken keresztül tért vissza tűzhelyéhez stb. Ezen rendkívül hosszas, nagyszerű és csaknem folyton kedvező hadjáratot követte végre a 955-ben történt szinte nagyszerű csatavesztés Augsburgnál. Így kedvezett a hunnok és avaroknak is egykor a győzelem, midőn egész Spanyolországig eljutottak; de dicsőségük csakhamar behomályosult, s napjuk lealkonyodott. Ki mondja meg, nem ezen sors érte volna-e nemzetünket is, ha az jókor a pogányságból ki nem bontakozik s az európai keresztény népekkel egy családba nem olvad!

*) Orion — gygas a csillagzat elnevezésében egy jelentőséggel bír, mindkét szónak ugyanaz értelme; — magyarul mindkettőt óriás szóval legalkalmasabban kifejezhetni. — Legyen szabad némi kitéréssel ugyan, de a dologhoz mégis, a történet hínáros idejéből, egy-két észrevételt tennünk, s azokból a csillagzat keleti elnevezésére következtetést huznunk. A görögök már az ó-világban előttük régi és mesés Uriás- és Oriásból (Ουριας, Ωριας) Uriant és Oriant képezték, és, újabb költeménnyel felruházva, azt személyesítették. Az eredeti kifejezés, elnevezés kétségenkívül „Uriás“ vala, miért a görög és latán mese-költők, csakhogy Uriant, és ebből Oriant készíthessenek s eredetéről beszélhessenek, Orion miképeni származásáról mesét költöttek. (L. Caelii Rhodigini Lect. Antiquarum Libri XXX. Frankfurt. 1666. fol. Libro IV. Cap. 20. Ovidius

névtelen jegyzője, említésre méltónak találván, följegyzette, hogy a tartomány, melyből a magyarok ide származtak, anynyira bővelkedett nyusztal (hermelinnel), hogy nemcsak a főurak ruházkodtak azok bőréből készült öltözettel, de a pásztor emberek is ilyenekkel ékesíték ruháikat; és folytatólag mondja: „azon tartomány bővelkedik arany- és ezüsttel, folyóiban pedig drágakövek és gyöngyök találatnak“; és ismét: „ruházkodtak pedig hermelinnel, és egyéb állatok bőrével“²⁶). Azon időben, melyről Béla kir. névt. jegyzője ezeket írja, Európában csak fejedelmi férfiak, hatalmas és főrangú urak, de pásztor emberek nem öltözködtek hermelinnel; azok is, kik ezen fényűzési czikkal ékesíték ruháikat, mikép Jornandes püspök²⁷), egy

Fast. V. v. 499. stb.) Mindegyik névhez mindenkor ugyanazon tulajdonokat kapcsolták a költők: t. i. szörnyceteg nagyságot, iszonyu erőt és hatalmat, minélfogva az Uriások, vagy Óriások nagyobb urat maguknál ismerini nem akartak. Így írják le a görög és latin költők is az általuk mese-tárgyul választott Uriont és Oriont, ki, ha földön járt, fejét a felhők, ha vizekben, a folyók és tavak bokáját földték, sőt a tengereken is keresztül-kasul járkált, mert a legmélyebbek is csak vállig értek vala neki. (L. Virg. Aen. L. X. vers. 763 stb.) Innét némely keleti népek, vagy azért nevezték még a költött mese előtti időkben ama csillagzatot Óriásnak, mert csakugyan minden csillagzat közt legnagyobb s legkitünőbb, azaz: a csillagzatok óriása, (a régiek számítása szerint 56 legtündöklőbb csillagból áll); vagy pedig azért, mert a csillag alakjában a keleti népek s csillagászok, és ezek után a mostaniak is, rémitő fegyverest, vagy, mint a magyarok ősei, óriás kaszást képzeltek, ki, a régi Oriásokhoz hasonlítva, embereket, erdőket, halmokat, s hegyeket egyiránt lekaszált. A csillagok eredeti elnevezését a legrégebb írók is azon korra viszik által, midőn még a történetírás bölcsőjében volt. Virgilius is így emlékezik erről; (L. Georg. L. I. vers. 135 stb.) Itt még csak azt a megjegyzést tesszük, hogy a kaszás csillagzat egyik, nagyságra nézve első rangú csillagának mai nap is a csillagászatban Regel a neve.

26) „Scythia tehát — ilykép ír Béla kir. névt. jegyzője 1-ső fejezetben — igen nagy föld, melyet kelet felé Dentumogernek neveznek, holott szerfölött bőven találtatik a nyuszt, úgy hogy nemcsak nemes és nem nemes azzal ruházkodik, hanem a gulyás, kanász és juhász is azzal ékesíti öltözetét azon a földön. Mert ott aranynak és ezüstnek bősége van, és azon föld folyóiban drágakövek és gyöngyök találatnak... nyusztok és más vadak bőrével ruházkodnak vala. Az aranyat, ezüstöt és gyöngyöket olybá veszik vala, mint a köveket, mivel azon föld folyóiban találtatnak vala. Másé után nem vágytak vala, mivel mindnyájan gazdagok voltak, harmaik és eleségük bőven levén.“ stb.

27) De rebus Geticis Cap. V. „Hunugari autem hinc sunt noti, quia ab ipsis pellium murinarum (hermelin) venit commercium.“ Azon körülmény, hogy Jornandes, egy 6-dik századbeli góti író már Hunugarusokról tesz emli-

hatodik századbeli történetíró, határozottan fölemlíti, az ázsiai magyar kereskedőktől vásárolák azokat: „a magyarok, (Hunugari) ugymond, onnét ismeretesek, mert tőlök származik a hermelinnel való kereskedés.” Igaz ugyan, hogy gyolcs- és selyemről Béla kir. névt. jegyzője nem tesz említést, de em-

tést, noha azok csak a 9-dik század hanyatlásával jöttek Pannoniába, némi megjegyzést tenni kényszerít. Igen elterjedt a történetíróknál, hihetőleg Béla kir. névt. jgyzője (II. és XIII. fej.), és Kéza Simon (Chron. L. II. Cap. I. §. 2.) véleménye után, hogy az ázsiai magyarok Hung- vagy Ung-várnak elfoglalása után vették volna föl Európában a Hungarus vagy Ungarus nevet; noha, mint látók, a 6-dik században Jornandes már Hunugarusokat emleget. Elmellőzvé, hogy a magyarok eme deák elnevezése: Hungarus vagy Ungarus, voltaképp honnét vette eredetét, minthogy az szükségkép különféle véleményekre, s meszsze ágazó fejtegetésekre vezetne, — e helyen csak azt emlitjük fel, hogy ezen elnevezés: Hungarus, sokkal régibb a Hung- és Ung-várnál. Kiket Jornandes a 6-dik században Hunugarus-oknak nevez, azokat ugyanazon században Menander Hunigarus-oknak; Theophylactus Simocatta Unugurus-oknak; Nicephorus Unigurus-oknak; ezeknél még régibb író Priscus Rhetor pedig az 5-dik század közepén Hunogarus-oknak nevezi. Ugyanennél olvassuk, hogy azon időben, midőn Genseric vandálok királya (440-ben) Olaszországot és Siciliát pusztította, a keleti romaiakhoz (t. i. a görögökhöz, kik ekkor magukat romaiaknak szerették nevezni) a Hunogarus-ok követeket küldöttek. (L. Priscus Attila Cap. I. §. 8.) Midőn tehát az ötödik, és későbbi századbeli görög és deák írók némi betűváltoztatással, hozzáadással vagy kihagyással Hunugarus-at emlegetnek, nem akarnak azzal mást jelenteni, hanem, hogy e nép egy vala a Hunnuszokkal, mikép ezt Cantoclar, Menandernek és több görög történetírónak jeles fordítója, ugyan Menandernek erre vonatkozó szavainál (pag. 197) ilykép jegyzi meg: „Huiguros, Ugros, Ungaros, Hunnos idem esse puto.” És ismét: (pag. 201) „Ongoros, et Hugoros, et Onogoros, eosdem esse puto.” Egyébiránt e név Hungurus, Hunguus, Ungarus stb. a régi időben igen meszsze el vala terjedve. Martinius Martin, ki a tatároknak a sinai, vagy china i néppel visolt háboruja, és ezek fölötti uralkodása történetét eme czim alatti munkájában írta „De bello Tartarico Historia; in qua, quo pacto Tartari... Sinicum Imperium invaserint, ac fere totum occuparint, narratur.” Coloniae 1654, a 4-dik lapon említi, hogy a chinaiakat a tatárok igájától egy idegen származásu Hunguus szadadította fel, legyőzvé a tatárokat; — hogy pedig a tatárok között a régi időkben találkoztak Hungarusok, azaz: magyarok és magyarul beszélők, IV. Béla király idejéből, Julian elbeszélése után is tudjuk, ki nagy Magyarországbán a tatárkövettel találkozá, azzal magyarul beszélt. (Lásd Theiner. Monumenta Hist. Hung. Romában 1859. ivréb. T. I. 153. lap.) I-ső Ottó császár 963-ban költ levelében panasz szavakat emel, hogy XII. János pápa oldala mellett egy, származására nézve ugyan bolgár, de neveltésére nézve „Hungarus“ a közügyek elintézésében nagy befolyással bir, mert a pápának kedves embere „familiarissimus“-a (L. Goldastus. Constit. Imper. T.

lékeznek más írók, sőt Polydorus Vergilius²³⁾ világosan mondja, hogy a selymet, Seres nevű Scythia nép találta fel, azt legjelesben készíté, világszerte azzal kereskedett is; miért a Seres néptől, a selyem, mai nap is deákul Sericum-nak, magyarul selyem-nek neveztetik; Cluverius pedig Ázsia földleírásának vizsgálódásában, valamint Cellarius is, ezen Seres (Szer-es) népet, részint a magyarok egykori ázsiai lakhelyén, részint annak

I. p. 217). 856-ban a normannok az Ultrajecti püspökséget elpusztítván, Hungarus püspök Lothárnál, Lothár császár fiánál, Lotharingia királyánál keresett pártfogást, kitől a sz. Péterről nevezett Bergi apátságot s kolostort ideiglen kapta (Lásd: Woburg Historia Rom.-Germaniae T. XII-o pag. 49.) 859-ben Károly és Lothár császárok egyezkedése alkalmával Tullban, Franciaországban tartott zsinaton, a jelenvolt 38 püspök közül a trajectumi Ungarusnak írta magát alá, az acheni-ban pedig Ungar-iusnak. (L. Goldastus Constit. Imper. T. III. pag. 281. és Woburg Hist. Rom.-Germ. T. XII. pag. 96. és 186.) A szent-gálteni kolostorban a magyarok megszállása alkalmával 926-ban, egy egyházi férfiú szolgált a magyar nyelvben tolmácsul. Ifjabb Ekkehard, kinél ezt olvashatni, egyszersmind azt is írja, hogy egy megsebesített Hungarus-t a sz.-gálteni csapatból elfogtak, ki a keresztiséget fölvette, és ugyanott megtelepedvén családapa lett. (Lásd: Goldastusnál: Scriptores Rerum Alamannic. T. I. P. I. pag. 32. 33.) Különösen szembetűnő s a hiedelmet csaknem tulszárnyalja, mikép a főnebbi idézetekben is némikép látók, hogy valamint ázsiai őslakhelyükön, úgy Európában is megtelepedésük alkalmával, sőt későbbi időkben is, mily sokféle névvel nevezték el a különféle ajku népek írói nemzetünket. Ki merészelné például állítani, ha történetileg világos adatokon nem épülne, hogy ezen elnevezések: Ogori, Ongori, Onogori, Onuguri, Ugori, Uguri, Uigori, Urogi, Unuguri, Ungari, Unger, Ugri, Urgi, Uheri, Uhari, Uhri, Hugori, Huiguri, Hunni, Hunnigari, Hunuguri, Hungui, Hungari; mind nemzetünk neveül használtattak, sőt ezek az elnevezéseknek csak részecskéjét teszik, ama részecskéjét, mely a Hungarus-ból, vagy a Hunnus-ból készült; mert a görög írók átaljában Turcus-oknak nevezték nemzetünket, mikép a sz. koronákon létező felírás is mutatja. Procopius „Contrognori“-knak nevezte a magyarokat; a törökök pedig Orarchoni-knak. Valóban csak folytonos nyomozás után, és e szabály szerint: „quae aequalia sunt uni tertio, aequalia sunt inter se“ a hajdankor íróinak munkáiban lehet nemzetünkre reáismerni.

28) „Sed longum etsi nimis facimus, non praeteribo tamen sericum, foeninarum virorumque luxuriae uberrimum alimentum. Hoc Seres Scythiarum populi, a quibus nomen habet, primum invenerunt.“ Így ír urbinati Polydorus Vergil: „De rerum inventoribus“ (Coloniae 1626. 8-o) czimű munkája III-dik könyvének 198-dik lapján. Hogy pedig a selyem feltaláló és készítő scythák igen régi nép valának, a selyem készitést is nagyon régen gyakorolták, kitűnik Pliniusnak a természet történetéről írt könyvéből, hol e tárgyról, mint az

*

szomszédságában találja fel²⁹⁾). Noha tehát, mint fönebb említettük, némely írók ellenkezőt állítanak, kétséget nem szenved, hogy a gyolcs és vászon-szövet régen ismeretes volt az ázsiai magyar népeknél. Priscus Rhetor, Maximin görög birodalmi követ utitársa, Attila udvarában a legceskélyebb tárgyak- és szokásokra is figyelmét kiterjesztvén, azt is észrevette, hogy Attila ágyának lépcsőit különféle színbe vegyült ékes szőnyegek, az ágyat pedig jeles szövetű fehér gyolcs-függönyök ékesíték³⁰⁾; említi továbbá, hogy Attilát egyik útjában a scytha nők és leányok, messzeterjedő és menyezetet képező finom fehér gyolcs árnyékszát alatt fogadták, és scytha énekek zengedezése közt palotájába kísérték³¹⁾. Mellőzve tehát: van-e, és mennyire van a vászon- és selyem-ruha öltözethez miveltség kapcsolva, a történet előadási folyamára visszatérve, noha Béla király névt. jegyzőjénél ily szövetekről említés nyíltan nem fordul elő, emlékezik mégis lobogókról, aranynyal himzett palástokról, melyek készítésével a magyar főrangú nők azon időben foglalkoztak; mert Árpád neje, Zalán bolgár fejedelemnek, egyéb ajándékok közt, aranynyal himzett tizenkét palástot is küldött³²⁾; midőn pedig a magyar seregek valamely táj felé megindultak, zászlók ünnepélyes lobogtatásával indultak meg.³³⁾

ő korában (meghalt Kr. után 76-dik évben) már hajdani dologról emlékezik. Ugyan Pliniusnál olvashatni, hogy a Co vagy Ceo, (görög betűk szerint kiírva Ko vagy Κεο) szigeten a selyem feltaláló nő atyját Látó-nak hívták. (L. Plinius Hist. Nat. L. XI. Cap. 22. 23.)

29) L. „Philippi Cluverii Introd. in univers. Geographiam tum veterem quam novam.“ Amstel. 1616. pag. 105. 106. — Christoph. Cellarius. „Notitiae orbis antiqui.“ Amstel. 1706. Tomo II-o p. 543.

30) L. Priscus. „Attila“ Cap. II. §. 13-ban és Kerka, Attila felesége szobájának leírását. Cap. II. §. 17.

31) L. Priscus. „Attila.“ Cap. II. §. 13.

32) „Tunc dux Arpad inito consilio eodem etiam mittit nuncios ad Salanum ducem; et misit ei XII. albos equos, et XII. Camelos; et XII. pueros cumanicos; et ducissa XII. puellas ruthenicis prudentissimas, et XII. pelles ermelinas, et XII. zobolos, et XII. pallia deaurata.“ Anonym. C. 14.

33) L. Anonymus Cap. 39. 35. 48. Kéza Chron. L. II. Cap. I. §. 3.

XII.

A fegyverek, melyekkel az ősmagyarok háboruban éltek; a tegezék és nyilak, a kardok és gerelyek, a réteges paizsok és buzogányok, a bajnokok vértjei, az ékes sisakok, a gyöngökkel s drága kövekkel kirakott boglárók, s a lovak páncéljai nem kívántak-e munkás kezeket, nem kívántak-e szakértő művészeket? Kik e tárgyban avatottabbak, s kiket közelebbről érdekel: mily fegyverekkel harcoltak, s mily védszereket használtak azon időben az európai népek harcaikban, értekezzenek ezekről bővebben; hasonlítsák össze az európai nemzetek s az Ázsiából idejött keletnépe hadjáratait, fegyverkezési különféle módját s gyakorlatait; részemről, ha a történet minden nyomon ellenkezőt nem hirdetne, inkább kívánnék arról értekezni, hogy népek, népek irányában soha öldöklő fegyvert nem használtak. Nem is czélom e tárgy fejtegetésébe bocsátkozni, csak annyiból kívántam ezeket fölemlíteni, mennyiben munkás kezek és művészek nélkül fegyverek nem készülnek. Vizsgálják azért mások, bölcs Leo keleti császárnak a Tacticáról írt munkájában, (ki, ön vallomása szerint, tapasztalásból tanulta a magyarok hadjáratának módját, s erről oktatást írt fiának, bíboros Constantinnak, a császárságban utódjának) vizsgálják: ha, nem az elszámoltam hadiszerekkel volt-e a Pannoniába jött magyar sereg ellátva³⁴⁾; forgassák

34) Bölcs Leo császár így ír: „Consecuti sumus rerum Turcicarum“ (a görög írók a magyarokat többnyire Turcus-oknak, törököknak nevezték) „scientiam usu et non mediocri experientia, cum eorum auxilio contra Bulgaros uteremur... Haec igitur gens, virorum copia florens, ingenua est et libera. Nulla ei magnificentiae, rerumque affluentiae cura, sed id unice studet, ut animi fortitudine hostibus suis praestet. Armantur vero frameis, loriceis, arcubus, hastis, quare complures eorum duplicia in preliis arma gestant, humeris quidem hastas ferunt, arcum vero tenent manibus, et tam hoc, quam illis pro occurrentis necessitatis ratione utuntur; et in receptu adversus persequentem hostem arcubus utuntur; non modo vero ipsi armis tecti sunt, sed equorum etiam, quibus nobiliores vehuntur, anteriores partes, aut ferro, aut duro Centumto muniunt. Magno studio atque exercitatione artem ex equis sagittas emittendi condiscunt.“ L. továbbá Reginot. „Ioan. Pistorii Script. Rerum German.“ Vol. I. pag. 90. — Frisingai Ottót „Annal.“ L. VI. Cap. 10. — Ekkehardot, Goldastusnál: „Script.

Regino apát, frisingai Ottó, ifjabb Ekkehard, Aventin és egyéb történetírók munkáit, melyekben e nemzet hadifordulatairól, ügyessége- és gyakorlatairól, úgy nem különben szigorú fegyelméről is több ízben említés fordul elő³⁵⁾; azért elhallgatom, hogy Árpád hada előtt, Zobor serege Nyitránál megfutamodott, a magyarok fegyverei ismeretlenek lévén előtte³⁶⁾; hogy a Dunán átköltöző magyar tábor színe elől ütközet nélkül vonult ki Sicambriából a védsereg³⁷⁾; hogy Veszprémnél a római sereg szinte megfutott, s a határszéli folyón éjjel, lappangva kelt által³⁸⁾. Azon körülményt pedig, ha Béla kir. névtelen jegyzője nem figyelmeztetne, fölemlíteni se merném, hogy Bihar ostrománál, Marot bolgár fejedelem székhelye bevételénél, Usubu és Velek, Árpád hadvezérei, balistákat, hadi hajító gépeket használtak, s tizenhárom nap múlva a sánczok árkait betöltvén, a várfalakra lábtókkal jutottak fel³⁹⁾; és franciaországi hadjáratukban, áttörvén az Alpesekeket, mentek

Rerum Alaman.“ T. I. P. I. pag. 32. — Aventinust: „Annal. Boior.“ L. IV. p. 480. — Sigoniust: „Hist. De Regno Italiae.“ L. VI. ad an. 901.

35) L. Ekkehardot, Aventint, Reginot az imént idézett helyeken.

36) Anonymus Cap. 36. „Midőn látták a szlávok és csehek, kiket Zobor örökül állított vala, hogy azok, kiket Hétmagyarnak neveznek, ilyen fegyvert használnak, nagyon megfélemlének, mivel ilyen fegyverzetet soha sem láttak, és tüstént hirt adának uroknak Zobornak, és azon tartomány többi fejedelmeinek.“ E fejezetben Anonymus tulajdonkép csak nyilakról tesz említést, melyek az európaiaknál ismeretlenek nem voltak, de úgy látszik, hogy a magyarok némely fegyverei mégis ismeretlenek voltak, egyébiránt Aventin erre nézve némi világot önt, midőn a magyaroknak a bajorokkal 907-ben történt ütközetét és az utóbbiak megveretését leírja, melyből kitűnik, hogy a magyarok fegyverei és készletei tökéletesb szerkezetűek voltak amazokénál.

37) Anonymus Cap. 6.

38) „Milites Romanorum..., videntes audaciam Hungarorum, dimisso Castro Bezprem, fuga lapsi sunt, et pro remedio vitae, in terram Theotonicorum properaverunt, quos Usubun et Eusee usque ad confinium Theotonicorum persecuti sunt. Quadam autem die, dum Hungarii et Romani in confinio essent, Romani fugiendo, latenter fluvium, qui est in confinio Pannoniae et Theotonicorum, transnataverunt, unde fluvius ille ab Hungaris vocatus est Loponsu eo, quod Romani, propter metum Hungarorum, latenter transnataverunt.“ Anonym. Cap. 48.

39) „Usubun et Velec per balistas centum viginti milites occiderunt.“ stb. Anonym. C. 51.

Lombardiába ⁴⁰⁾. — Hogy az ugynevezett tornák, (torneamenta) vagyis hadigyakorlatok és multságok, régen divatban voltak már a magyaroknál, midőn Henrik császár 928-ban, ünnepélyesen kiadott oklevele erejével, azokat behozta, s az európai fejedelmek s Ritterek gyakorolni kezdték, történeti adatokon s okleveleken épül ⁴¹⁾; valamint az is, hogy Henrik császár

40) L. Kéza Chron. L. II. §. 17. — Thrróczi Chron. P. II. Cap. 25. — Sigonius „De Regno Italiae“ L. VI. ad an. 903. 924.

41) A tornák, vagyis hadjátékok és gyakorlatok eredetét, s divatba hozatalát, a francia írók saját nemzetüknek, különösen Du Fresne, Gaufrid francia bajnoknak, ki 1066-ban ily gyakorlat alkalmával esett el; a németek pedig madarász Henrik császárnak tulajdonítják; azonban ez utóbbiak elismerik, hogy Henrik császárnak a hadigyakorlatok, vagyis tornák behozatalára okul a magyarokkal viselt háboruja szolgált. Kétséget nem szenved, hogy mielőtt Henrik császár 928-ban oklevelileg a tornákat behozta, s azokat szabály szerint elrendezte, a magyaroknál már régen divatban valának. Bölcs Leo, Regino, ifj. Ekkehard stb. a magyarok ily gyakorlatairól többször említést tesznek. Béla kir. névt. jegyzője is, leírván Sicambriának, a mostani Ó-Budának 898-ban történt elfoglalását, leírja egyszersmind az ünnepélyeket is, melyek a vár bevételét követték. Árpád husz napig e helyen időzván, előtte a sereg hadjátékokban gyakorolta magát: „Tunc dux Arpad et sui propter laetitia permanerunt in civitate Athilae regis per viginti dies, omnes milites Hungariae, ante praesentiam Ducis, fere cottidie super dextrarios suos sedentes, cum clipeis et lanceis maximum tornamentum faciebant. Et alii iuvenes, more paganismi cum arcubus et sagittis ludebant, unde dux Arpad valde laetus factus est, et omnibus militibus suis diversa donaria, tam in auro, quam in argento, cum caeteris possessionibus donavit.“ Cap. 46. — Henrik császár pedig jóval később, azaz : 928-ban, összehíván a németromai birodalom fejedelmi nagyjait, azok jelenlétében hirdeté ki a hadgyakorlatok megalapított szabályait, kitűntő szabadalmait. Mennyire érdekelte ezen esemény ekkor Európát, abból is kitűnik, mert a roppant birodalom minden nevezetességei azon jelenvoltak. Név szerint olvashatni azokat a császár által kiadott oklevél végén. Jelenvolt: Henrik német-római császár s francziák királya; Ottó Thuringia fejedelmi vezére, a császár idősb fia; Henrik, Szászország fejedelmi vezére, a császár második fia, továbbá Hollandia vezére, a pomeránok s vinidák fejedelme; a szászok palatinusa; a thuringiai herceg, az oroszok hercege, a daleminci slavok hercege, az ascaniai herceg, az alsatai, baari, bourboni, limburgi, austriai, burgundiai, felső és alsó bajorországi, lotharingiai, horvátországi, juliai, hennembergi, cseh, istriai, uchtlandi, sabaudi, vestphaliai, jutlandi, rugiai, és keleti franciaországi hercegek, morva, legyel, szilezia stb. stb. hercegei, összesen 208 fejedelmi férfit, kik, mint említők, az oklevél záradékán névszerint egyenként el vannak számlálva. Henrik császár ezen fejedelmi férfiakat bizta meg ekkor a birodalom védelmére elrendezett hadak vezérletével, a birodalmat fenye-

kilencz évi békét kötven a magyarokkal, ez idő alatt, hadfordulatokban a magyarok módja és szokása szerint gyakorolta seregét⁴²⁾. Ezekről, az idézett írókon kívül, a besuensis kronika, Witikind, Hermannus Contractus, Frodoard, Luitprand, Ekkehard, Hepidan, Ditmár, Aventin, és több mások elég bizonyosságot nyújtanak.

XIII.

Minthogy a kor, melyről szólunk, messze immár tíz századba süllyedt, az emberi kéz műveinek pedig, habár óriások is azok, ritkán jutott ama szerencse, hogy ezer év viha-

gető magyar seregek ellen. Az oklevél záradéka ilykép hangzik: „Statutum in Maidenburgo die Sabbathi post octavam Trium Regum, Anno Dominicae Incarnationis DCCCCXXVIII in praesentia omnium procerum et optimatum Imperii, ex Germania, Gallia et Sclavorum gentibus convocatorum, quorum haec sunt nomina, iuxta distributionem exercituum, quos Imperator contra hostes Imperii ordinaverat ad eius magnitudinem conservandam et augmentandam.“ Lásd: Melchioris Goldasti Haiminfeldii: Collectio Constitutionum Imperialium. Frankf. 1713. fol. Tomo I-o pag. 213. és Tomo II-o pag. 41. Hol az évszám azonban tévesztve 938-ra van téve.

42) Schmidt ezen című munkájában: „Geschichte der Deutschen“ Lajos császárnak 907-től 910-ig terjedő korát, s a magyarokkal viselt harcrai viszonyosságait így adja elő: „Die übrige Regierungszeit Ludwigs füllen die Einfälle der Ungarn, und die Niederlagen der Deutschen aus; vielleicht die schlimmste Zeit, die die Deutschen erlebt haben, so lange sie ein Volk sind. Im Jahre 907. wurden die Baiern von ihnen auf das Haupt geschlagen. Ihr Anführer Luitpold blieb selbst nebst einer Menge von Grafen und Edlen auf dem Platze, und ganz Baiern ward verwüstet. Im folgenden Jahr 908. ging der Zug nach Thüringen und Sachsen. Das Schicksal der Thüringer war eben das, wie der Baiern, indem ihr Herzog Burhard gleichfalls nebst einer Menge von der Nation erschlagen wurde. Im Jahre 909. traf die Reihe Schwaben, und 910. Franken. Die Franken gingen ihnen bis an die baierischen Gränzen entgegen, wurden aber geschlagen, und verloren ihren Anführer, der Grafen Gebhard. Den Deutschen fehlte es nicht an Tapferkeit; nur die ungarische Art, Krieg zu führen, war ihnen so ungewohnt, und so weit von der ihrigen entfernt, dass sie sich anfangs unmöglich darein finden konnten.“ Lásd Mich. Schmidt. Geschichte der Deutschen 2. Bd. pag. 109. És ismét: „Heinrich suchte auch die deutsche Nation selbst, die noch keine andere Bestimmung, als den Kriegstand kannte, durch regelmässige Uibungen besser dazu geschikt zu machen. Da die Ungarn blos zu Pferde fochten, und die Deutschen ebenfalls mehr Neigung zu diesem Dienste, als dem zu Fusse hatten: so ging auch sein Bestreben hauptsächlich dahin, denselben zu verbessern.“ U. ott 298. l.

raival daczoljanak; a történet nyomán tehát, midőn az ősök építkezési tevékenysége fölött, ezennel andalgunk, azokra, mint élő tanukra, többé ujjal nem mutathatunk. De hiszen a föld is, mely táplál bennünket, ezer év elröptével más alakot öltött, s alig ismer önön magára; az egykor erős várak, komoly lak-tanyái az ősöknek, levetközték már eredeti alakjukat, vagy pedig, mikép emberi kéz építé, emberi kéz régen fel is dulta őket. Azonban, ezek noha az enyészet örvényében siri csenddel hallgatnak, a történet mégis, ezer év múlva is, élénken szól rólok, s még az elenyészett művekben is hirdeti az építők lel-kének kitaró erejét, óriás nagyságát.

XIV.

Hogy a várak és erősségek, a fejedelmi tornyok és pa-loták, munkás kezeket s értelmes építőket kívánnak, kétséget nem szenved: a történet pedig bizonyítja, hogy az ősmagya-rok, Pannonia meghódítása alkalmával, nemcsak az elfoglalt s megromcsolt várakat újra fölépíték és kijavíták, hanem ügyes tapintattal kiválasztott helyeken, újabb várakat is alakítanak. A kilenczedik században Pannonia területe már el volt hintve várakkal, melyek egyenkint a magyarok birtokába jöttek ⁴³⁾. Ezeknek számát a vezérek kora még több erősséggel gyarapítá. — Erdély, mai nap is német nyelven azért neveztetik Sieben-bürgen-nek, mert a hadra járó ősmagyarok, családjaik biztosítása

43) Béla kir. névt. jegyzője következő elfoglalt várak- és erősségekről tesz említést: Othum, később Sunád, vagy Csanád Cap. 11. Munkács C. 12. Hung vagy Ung Cap. 13. 14. 17. Zemlin (Zemplén) Cap. 14. Borsua Cap. 14. Alpár C. 16. 40. Zothmár Cap. 21. Gelo C. 27. Geuru C. 31. Poroszlo C. 32. Gumur, Nográd, Posaga, Pota Cap. 33. Nyitra Cap. 33. 35. 37. Bana C. 37. Zouolom C. 34. Várad C. 34. 35. Blundin (később Bolondocz) C. 37. Borona C. 37. 47. Galgócz, Stunrey, Sempte, Trusun (Trencsény) C. 37. Titel Cap. 39. Borons C. 41. 45. Belgrád (Nándorferhérvár) C. 41. Wazil erősség C. 42. 45. Spalatro C. 42. 57. Valko C. 43. Zágráb. C. 43. Posega C. 43. Budrug, Keve, Horom C. 44. Philippolis C. 45. Scereducy Cap. 45. Etelburg (Etelvár vagy O-Buda) C. 46. 47. 50. Cursan C. 46. Bezprém C. 48. 49. Vasvár Cap. 48. 49. Tyhon C. 49. Bellarad (Várad különböző a már főnebb említettől) C. 51. Byhor C. 51. 52. Pest C. 57.

vége, ezen országban, hét erős várat építettek.⁴⁴⁾ Történeti nyomát találjuk továbbá Béla kir. névtelen jegyzőjénél, hogy Szabolcs⁴⁵⁾, Szekcső⁴⁶⁾, Örsvár⁴⁷⁾, (később Putnok); Csongrád⁴⁸⁾, Sárvár⁴⁹⁾; Himesudvar⁵⁰⁾, Borsod-Zólyom⁵¹⁾, Komárom⁵²⁾ a

44) L. Thuróczi Chron. P. II. Cap. 2. Ranzan Epitome Rerum Hung. Schwandtnernél Script. Rerum Hung. T. I. p. 649.

45) Lásd: Anonymus Cap. 21. Thuróczi pedig azt jegyzi meg, hogy Szabolcstól Csák nemzetség származván alá, a vár innét Csákvárnak nevezetett el. Chron. P. II. Cap. 4.

46) Edu, Ete vezér fia, Arpádtól Baranyában birtokot kapván, építé Szécsőt, mely Béla király névt. jegyzőjének deák kiadásában *Secufeu*-nak iratik. Miután Anonymus a 47-dik fejezetben világosan mondja, hogy azért neveztetett Edu eme vára *Secufeu*-nek, mert a vezér itt választotta állandó lakhelyét, s ezt rendelte birtoka és székhelye fejének, úgy vélem, hogy Anonymusnak magyar nyelvben nem jártas leírói az *f* betűt könnyen *ſ*-nek írták, mikép Schwandtner kiadásában is olvashatni, eredetileg pedig *Secufeu*-nek (*Székhfeő*-nek) iratott és neveztetett, de az idő Szécsőre változtatta.

47) Anonymusnál Vrsuur Cap. 32. építé Ürs.

48) Csongrád, máskép Surungrad, vagy Tsernigrad, azaz: fekete vár, mikép a Slavok nevezték. Építette Undnak fia Ete. Anonym. C. 40.

49) Sárvár, eredetileg Thosu-vár, vagy Tasvár, Szamos vize mentében, építette Lél atyja Thosu (Tas). Anonym. Cap. 21.

50) Hymusudvor, (Himesudvar) később Tokaj, építette Tarczal (Turzol) kunvezér Anonym. Cap. 17.

51) Borsod-Zoulomot építette Bors vezér Anonym. Cap. 34.

52) Komáromot tehát építette Tulma, máskép Alap-Tolma, Anonymusnál Oluptulma, Retel, vagyis a javított olvasás szerint, Ketel vezér fia; Anonymus erre vonatkozólag így ír: „Dux Arpád subiugata sibi tota terra Pannoniae, pro fidelissimo servitio suo, eidem Retel (Ketel) dedit terram magnam iuxta Danubium, ubi fluvius Wag descendit, ubi postea Oluptulma, filius Retel, castrum construxit, quod Camarum nuncupavit.“ Cap. 15. Alap-Tolma tehát az általa épített várat Camarum-nak, vagyis: későbbi kiejtés szerint Komáromnak nevezte. Minthogy ezen nevezetes vár eredete és elnevezésére nézve a történetírók véleménye meghasonlott, méltó, hogy a főnebbi idézethez némely észrevételt mellékeljünk. Bonfin (Rerum Hung. Dec. I. L. I. Hanov. 1606. p. 25.) Komárom elnevezését Camar, ázsiai scythia város nevéől származtatja. Őt követve Bombardi (Topographia Magni Regni Hung. L. III. Cap. 8. §. 2.); Turóczi László (Ungaria suis cum Regibus Tyrnav. 1768. p. 171.); Szerdahelyi (Bipartita celebr. Hung. urbium et oppid. Chorographia 1726. pag. 166.); és ezeket többnyire a későbbi írók, kiknek figyelmét, úgy látszik, Anonymus főnebb idézett szavai kikerülték, mert Komárom építője és alapítója nevét mindnyájan elhallgatták. Bonfinnak a főnebb idézett helyen szavai ezek: „Camariensis (Comitatus) a Camaro Scytharum oppido nominatus, quod in insu'a Danubii

magyarok megtelepedési idejében vették eredetüket, s legnagyobb részint az első fővezérek által építették; Csepel szigetén pedig, mely fekvésénél, s a Duna általi biztonságánál fogva a

situm est. Comari namque iuxta Jaxartem Sacarum fluvium, in Asiatica Scythia populi fuere celeberrimi: quare multa Europicae Scythiae oppida, Asiaticae nomina referunt: quin et Comara fluvius in Bactris est, qui Ocum intrat. Comari quoque ibidem populi.“ Honnét vette Bonfin ezen állítását, hazai kutatókból merítette-e azt, vagy idegen népek íróitól kölcsönözte, nem keressük; neki, mint Mátyás király gazdag könyvtára örének, a régi irományokban buvárokodni bő alkalmá vala; előtte sok ismeretes és világos volt, a mi a későbbiek előtt ismeretlen és homályos; de az kétséget nem szenved, hogy az ázsiai Comar-okra vonatkozó állítása a történet- és földleírók előadása- és rajzával megegyez. Csak annyiban homályosak némiképp mégis szavai: mert elhallgatta, mily összefüggés és oknál fogva vehette Komárom ázsiai scythia várostól nevét? Cornides Dániel Bonfinnak emez állítását mesék közé számítja, melyet csak azért költött volna fel, hogy ezen jeles vár eredetéről egy-két szót mégis lássassék szólani: „Nae, ugymond Cornides, hic tamen Bonfinius magno conatu maximas agit nugas! Nimirum Comaromii, quam nescit, comminiscitur, originem, ne scilicet nihil dixisse videatur.“ (Viudiciae Anonymi Belae Regis Notarii pag. 270.) Ezek után felhossa Cornides Anonymusból az általunk főnebb idézett szavakat, melyekből kitűnik, hogy Komáromot eredetileg Ketel fia, Alap-Tolma építette; de megfejtés nélkül hagyta: honnét vette Komárom elnevezését? Noha tehát Cornides, Bonfin állítását Komárom eredete- s elnevezésére nézve a mesék országába száműzte, mégis e helyen az igazságot Bonfinnak kell tulajdonítanunk, és pedig Anonymus történeti előadása nyomán, mely Cornides figyelmét kikerülte. Ugyanis Anonymus, a főnebb idézett szavakat nyomban ilykép folytatja: „ad servitium cuius Castri, tam de populo secum ducto, quam etiam a Duce (Arpado) adquisito, duas partes condonavit.“ Mit értett itt Anonymus azon szavak által: hogy Ketel vezér a vele hozott népet, és az Árpádtól neki átengedett népek két részét a mondott vár szolgálatjára rendelte; nem nehéz kitalálni. Ki és mily származású volt Ketel, Komárom építőjének atyja? — Egyik volt ő azon hatalmas hét kun fővezér közül, kik Álmos és Árpádhoz nagy sereggel, és számos néppel csatlakoztak az oroszok megveretése, és Kiw-vár elfoglalása után: „Akkor a kunok vezérei, így ír Béla kir. névt. jegyzője, (10. fej.) tudnillik Ed, Edömér, Ete, Böngyér, Bors atyja, Acsád, Örs ur atyja, Vajta, kitől a Bruksa nemzetség származik, Ketel, Alap-Tolma atyja, midőn látták Álmos vezér kegyességét, melyet a ruthénok körül tőn, lábaihoz borulva Álmos vezérnek, önként meghódolának, mondván: E naptól fogva urunkká és paraucsnokunkká választunk utolsó izziglen, és hová szerencséd vezetend, oda követünk.“ Ugyan e helyen folytatólag még ezeket mondja: „Akkor ezen hét kun vezér feleségestől, gyermekestől, nem különben nagy sokasággal Pannoniába jönni megindult.“ Azon kun népek erejével és közremunkálásával építette tehát Alap-Tolma Komáromot, kiket magával idehozott vala. A kunoknak pedig, miképp a magyarokról is (l. a 27-ik jegyz.) említők,

fővezérnek nagyon megtetszett, és a mely közakarattal fejedelmi birtokká rendeltetett; egyszersmint az is elhatároztatott, hogy abban minden főembernek Curiája legyen, valamint Árpád, ugy a többi fővezér is, fejedelmi házakat, nyári lakokat emeltek⁵³⁾.

XV.

Közös öröm, és nemzeti ünnep alkalmával, a magyar vendégszeretetnek is már ekkor oly fényes történeti nyomára akadunk, hogy Béla kir. névt. jegyzője, Etelvár elfoglalása után tartott egy ily ünnepélyről emlékeztetvén, följegyzette, hogy Árpád ez alkalommal a vidékekről is seregenként körébe szállongó vitézeket és lakosokat, mikép Béla kir. névt. jegyzőjénél olvashatni, husz napig „gazdagon és fényesen“ megvendégelte,

a történetíróknál igen sokféle és változó neveik voltak. Majd neveztettek Chun-oknak, Chunn-oknak, Chones-eknek, Chonus-oknak, Cumatus-oknak, Camatus-Caman-usoknak, Comar-oknak, Camar-oknak stb. Midőn tehát Béla kir. névt. jegyzője írja, „hogy Alap-Tolma, Ketel fia várat épített, quod Camarum nuncupavit,“ a mit Camarum-nak nevezett, a deák ejtés szerint világosan mondja, hogy a vár a Camaroké, vagyis az a Camarok vára volt, mikép „terra Jazygum,“ a Jászok földje. — Nem az ázsiai Camar városból származott és jött-e ki népével egykor Ketel, Alap-Tolmának, Komárom építőjének atyja? Nem találattott-e Mátyás kir. könyvtárában valamely régi kútfő, mely a magyarokhoz csatlakozott kunok ázsiai eredetéről és egykori lakhelyéről szólott? Nem ezután írta-e Mátyás kir. tudós könyvtárnoka, Bonfin: „Camariensis (Comitatus) a Camar Scytharum oppido nominatus;“ de ez más, és célunktól messze elvezető kérdés.

53) „Ezek után, így ír Béla kir. névt. jegyzője (44-dik fej.), Árpád vezér... a Duna mellett vonult a nagy szigetbe, és táborba szállának a sziget mellett. És Árpád vezér és nemesei bemenvén a szigetbe, s azon hely termékenységét és bujaságát, s a Duna vizeinek erősségét látván, a helyet kimondhatatlanul megszerették, és elhatározzák, hogy az fejedelmi sziget legyen, s hogy ott minden nemes személynek tulajdon udvara és tanyája legyen. S Árpád vezér mindjárt mestereket hozatván derék fejedelmi lakokat csináltata, és a hosszú utban megfáradt valamennyi lovát ide bevitetvén, itt parancsolá legeltetni, s lovászáinak mesterül rendelt egy Csepel nevezetű értelmes kun embert, azért is Csepel lovászmesternek ott tartózkodása miatt nevezték azon szigetet Csepel nevére mind mai napig.“ Itt tartózkodott Árpád neje, és vele itt laktak a vezérek nejei, midőn a sereg harczmezőkön vala. (Cap. 50.) Ezen szigetbe és az itt épített fejedelmi lakba kísérték Usubu és Velek, Marót, bolgár fejedelem leányát, Zsolt aráját, kinek tisztelete jeleül, fényes kísérettel, innét ment elébe Árpád. (Anonym. Cap. 52.)

mert, ugymond, „ételt és italt a vezérnek és nemeseknek arany, a szolgáltnak és póroknak ezüst edényekben hordtak vala,” és „sorjában ülve, és a kobzok és sipok minden zengései és édes hangjai, a dalnokok mindenféle énekeivel, zengnek vala előttük.“⁵⁴⁾ — Attila arany és ezüst asztalkészletei, drága kövek- és gyöngyökkel kirakott fegyverei, arany lemezekből készült, széjelszedhető, és művészileg ismét összeállítható oszlopos sátorai, bársonnyal bevont lóistállói stb., mikép Kéza Simon, Coelius Calan, Callimach, Oláh, és szemtanu Priscus Rhetor azokról emlékeznek, álmélkodásra ragadják az olvasót; pedig Priscus, terjedelmes történeti munkájának azon korból fönmaradt némely, különösen Attilára vonatkozó töredékeiből ítélve, nagy eszü, széles tudományu, mély ítéletü és jelesen mivelt görög fő-ember vala, kinek, Attila udvarában több időt a követséggel töltvén, bő alkalma vala mindazok részletes tudomására juthatni, miket e tárgyra vonatkozólag munkájában följegyzett.⁵⁵⁾

XVI.

Busbeek Auger, sok oldalú tudománnyal ékeskedő férfiú, II. Miksa császár udvarában a herczegfiak mellett nevelő, később pedig a francia s török udvaroknál követ, magyarországi utazását tárgyazó egyik levelében így ír: „Midőn a Száván átkeltünk, mindinkább csodálkoztunk az ősmagyarok jeles izlésén, kik Pannoniát, a minden bőség eme boldog hazáját, maguknak ki tudták választani“⁵⁶⁾. Kevés ugyan, de sokat jelentő szavak ezek; nem is szorult jeles dolog hosszas dicsérő beszédre; de midőn ezen vallomás oly férfiú tollából származik, ki beutazta Francia-, Olasz- Németországot s Európa messze-terjedő tartományait; és beutazta nem időtöltés vagy mulatságból, hanem hogy azokat minden tekintetben, előnyei- és

54) Lásd főnebb a 6-dik lapon.

55) Lásd: Kéza Simon Chron. P. I. §. 6. — Coelius Calanus. Attila Cap. 24. Oláh, Attila. Cap. 3.; Priscus Rhetor, Attila Cap. II. §. 13. 19. 20. stb.

56) „Quo magis admirati sumus, cum Savum trajecimus, priscorum Hungarorum iudicium; qui Pannoniam, felix omnium rerum copia domicilium, sibi delegerunt.“ Epist. 1-a.

hiányaiban ismerni tanulja; és csodálkozni tud a némely írók által tulságig szilajnak rajzolt ősmagyarok ítéletén, s e föld kiválasztásában finom izlésén; az említettem jeles férfiúnak, tapasztalás után meritett ama tanuságtétele, és az ősök árnyát illető dicsérete fölött, ha nem csodálkozunk is, de azt méltányolni tudjuk. Ugy vélem azonban, hogy Auger felhozott szavainak becsét épen nem csökkentem, ha azon észrevételt mellékelem hozzá, mikép könnyebb feladat volna, a történelem és utazási rajzok terén, nyilatkozatához hasonló adatokat halomra gyűjteni, mint ellenkező értelműekből csak maroknyit felhozni⁵⁷⁾. De lássuk: mit találunk a történet lapjain? minő emléket szállítottak azok e tekintetben reánk? van-e nyoma, hogy választásról s a magyar ősök finom izléséről csak szót is lehessen tenni? — A történelem tehát világosan előnkbe adja, hogy a haza-választást az ősmagyarok nem vaktában, nem esetileg, nem a hadszerencse változó fordulata szerint, mely állítások előtt a józan ész ugyis elpirulni szokott, hanem a Gondviselés által vezéreltetve, érett ítélettel, komoly megfontolással tették. Több nyomát találjuk a történetlapokon, hogy ők a Pannoniában ez időben lakó népek ismerete, a föld fekvése és termékenysége, folyók és vizek tulajdonai megvizsgálása végett, eleve kémeket küldöttek; nyoma van, hogy Árpád követjei Pannoniából magukkal a bodrogközi táborba földet, fűvet és dunavizet vittek, hogy azokat a nemzet főemberei szemügyre vevén, izlés által megítélhessék. Felöltő körülmény, hogy Árpád és fővezérei a földet és vizet megizlelték, és azokat igen jó tulajdonuaknak lenni találták⁵⁸⁾.

57) Zsigmond császár és magyar király ilykép irt 1414-ben 23-dik János pápához: „Peculiare Regnum nostrum, gloriosa videlicet Hungaria, locorum amoenitate conspicua, situum habitudine speciosa, exuberanti rerum affluentia copiose pollens, delectabilem indigenis, et advenis, sub diversitate lingvarum et nationum exhibet incolatum: in quo iucunditatem et exultationem thesaurizando, omnium divitiarum temporalium, nulli in orbe terrarum secundus, svaviter deduci, delectabiliter vivere, et feliciter regnasse possemus.“ L. Bzovius T. 15. ad an. 1414. n. 6. — Ily értelemben szól II-dik Rudolf császár és magyar király követe is a lengyel király és tanácsa előtt. (Bel. Adparatus ad Hist. Hung. pag. 429. 430.) Továbbá: Ranzanus: Epitome rerum Hung. Ind. I. pag. 355.; Galeotus: De dictis et factis Mathiae Corvini Cap. 32., és Cuspinianus, Surius, Ens Gáspár, Wernher. stb.

58) Thuróczi Chron. P. II. Cap. 3.

Ezen eseményt, mint érdekes dolgot, méltónak találták följegyezni a régi történetírók: Thuróczi, a budai és posonyi kronikák írói, Muglen, és nagy Lajos király káplánja verses kronikájában⁵⁹⁾; azért szinte méltónak találtam e helyen fölemlíteni, mert a figyelmes történet-buvár előtt, még több érdekes kérdés merülhet abban föl, még többféle fejtegetésre nyújthat alkalmat.

XVII.

Hogy a füvek természetét, azok titkos tulajdonait és gyógyerejét, már a legrégibb időkben ismerték a magyar nemzet ősei, Clusius Károly, egy tizenhatodik századbéli francia származású jeles orvos és fűvész, érdekes példát nyújt reá. Ő kiadván a florentiai, spanyol, belga, indiai és amerikai füvekről, s azok természete- s történetéről irt munkáját, a pannoniai füvekről se feledkezett meg⁶⁰⁾, midőn a *pimpinella germanica*, vagy *saxifragáról* írja, hogy Csaba, Attila fia, a belvillongási háboruban megsebesült bajnokait, ezen fűvel gyógyiván, az mai nap is róla, Csaba-irjának s *Csabae emplastrum*-nak nevezetik; valamint később, a *gentiana* vagy *Cruciata*, sz. László király fűvének neveztetett el, azért, mert, a döghalál alkalmával, a szent király ezzel gyógyította népét⁶¹⁾). Nehogy pedig

59) Thuróczi ugyanott. Chron. Budense P. II. p. 38. Chron. Poson. f. 22. — Muglen pedig a hét magyar fővezérről, kiket hunnusoknak nevez, így ír: „do erkanten die weysen der hewnen daz daz landt gar fruchtper were.“ Lásd: Heinrichs von Muglen Chronik der Hunnen pag. 20.

60) L. „Historia rariorum aliquot stirpium atque plantarum per Pannoniam, Austriam et vicinas quasdam provincias observatarum.“ L. IV. Antverpiae 1583. És „Nomenclator stirpium Pannonicus.“ U. ott 1584.

61) „*Pimpinella Germanica*, *Saxifraga*, Chaba ire hoc est Chabae Emplastrum. Nam ferunt Chabam Regem, Attilae Regis minorem filium ex Honorii Caesaris filia, post parentis mortem (cum universum Regnum Ungariae intestino bello concuteretur, atque acre prelium commissum esset, quod inter se dissentirent, cuinam filiorum Attilae Regnum cedere deberet, eoque prelio omnes Ungari occubissent) solum superstitem remansisse cum 15,000 viris, et illis quidem omnibus vulneratis, quos, hac herba curasse dicitur, unde factum est, ut postea ab eo appellationem sumserit.“ Szent László király fűvéről pedig ezeket írja: „Zent Lazlo királyfve: hoc est S. Ladislai Regis herba... quae a Trago et aliis descripta est... Huius autem Regis tempore gravissima peste

egyéb tárgyak részletes fölemlítésével beszédem kelleténél tovább áradjon, itt még csak azt jegyzem meg, hogy a turkis becses kő, a magyaroknak, a görögök által használt, Turcus elnevezésétől, nem ok nélkül kölcsönözte nevét⁶²).

XVIII.

Ha a magyar nemzet ősei a diadal mezején nyert sebek gyógyítási emlékét gyöngé fűszálban örökiték, s elnevezés által történetet kapcsoltak még egyszerű s mulékony tárgyakhoz is: annál inkább lehet következtetnünk, hogy a nemzet életében fölmerült egyéb nagyszerű események emlékét, nem valamely könnyen hervadó fűszálhoz, hanem sokkal jelentékenyebb s maradandóbb tárgyakhoz kapcsolták. Ezen körülmény már csak azért is komolyabb vizsgálódást és élénkebb figyelmet igényel tőlünk, mert nem hiányoztak az irodalom terén az ősök emléke védelmében lelkesen küzdő férfiak, kik érzékeny szavakban, és keserű panaszokban önték ki a fölötti fájdalomukat: vajha a haza alkotói, a magyar nemzet első nagy emberei ridegen ne hagyták volna a történetírás mezejét; és midőn Ázsia éghajlata alól e népfajt, kelet eme népét, merész vállalattal s bátor kezekkel Europa termékeny földére átültették, a nemzeti őstörténelem egyikét erekléjét is, saját eseményeik emlékének lapjaival gyarapítva, sarjadékaik számára magukkal hozták volna; annál komolyabb vizsgálódást és élénkebb figyelmet igényel tőlünk, mondom, e tárgy, minthogy nem hiányoztak írók, kik gyöngédebb kézzel akarván az ősök emlékére nehezülni látszó ama homályt letörölni, a dolgot olykép igye-

afflictam universam Ungariam ajunt, eum vero precibus a Deo obtinuisse, ut quancunque stirpem sagitta ab illo in altum emissa cadens feriret, utilem illam ad hanc luem curandam praestaret, hanc in cruciatum decidisse referunt, qua deinde subditos pestis contagio liberavit."

62) Ezen kőnek Turkis (Τουρκίς) egykor Jaspis aerisusa volt neve. (L. Plinius Hist. Nat. L. 37. Cap. 9.) Keleten a magyaroknál ez kedves ékeségi tárgy volt. Innét a görög írók azt Τουρκίς-nak nevezték el, a magyarok neve pedig náluk általjában Turcus vala. Hazánk sz. koronájába is ezen szavak találatnak bevésve: Γεωβίτη δειπότης πιστός χρυλός Τουρκίας.

keztek magyarázni, az ősök árnyait azzal törekedtek mentetni, hogy folytonos fegverforgatás, és a haza szerzésének és megalapításának nagy munkája levén fögondjuk, és legfőbb teendők, megelégedtek a nemzet és unokáik érdekében elkövetett nemes tettek öntudatával, és mindazt, a mihez kard nem kívántatott, a mit kard nem végezett, a mi a harczok lármáit kerülte, s a mi véleményük szerint, az elpuhultság legkisebb színét viselte, a komoly tanulást, és írást, a történelem ápolását maguktól gondosan elmellőzték, s ilykép közöttük a tudomány, mely a népek keletkező viharaiban szendergésnek indul, a harczok folytonos lármái miatt mély álomba merült. De térjünk csak át ama kérdés fejtegetésére, valjon az ösmagyarok szerették-e csakugyan nemzeti történetüket? viseltették-e az iránt figyelemmel? felfogták-e a történelem becsét és érdemét? És a kitünően jeles történeti adatok a kétséget elhárítják, a homályt eloszlatják, és amaz igazságot derű fényben állítják előnkbe: miszerint nemzetünk nagy ősei még a harczok lármái közt is, felfogván a történelem becsét és érdemét, az iránt kegyelettel viseltettek, azt szerették és ápolták.

XIX.

A magyar nemzet ősei Pannonia meghódításakor bármerre vitték győzelmes hadaikat, mindenütt történeti emléket hagytak, nevüket mindenütt megörökíteni törekedtek. Ha a nemzeti életben valamely érdekes esemény adta magát elő; ha nehézségeken győzedelmeskedtek; ha valamely földbirtokot nagy munkával szereztek; ha várat vagy erősséget foglaltak el, vagy ujakat építettek; ha a Duna hullámozó habjait átszegték, vagy valamely folyón átkeltek; ha összegyűlvén az ország dolgai fölött tanácskoztak, s annak ügyeit elintézték; ha valamely nagyszerű esemény után nemzeti ünnepet ültek; ha a meghódított népektől hűségi esküt fogadtak el; ha valamely kedves tájon a fővezér számára tábort sátrort ütöttek; ha a fővezér tetsző nyilatkozatát valamely vidékről megtudták; ha családjuk számára állandó székhelyet választottak és lakot emeltek; ha magas hegyekre dicsőségesen feljutottak; ha a kedves szolga hűségét megkü-

lönböztetni akarták stb. minden nyomon, részint neveik, részint viselt dolgaik, leélt eseményeik emlékét hagyták hátra; — és, habár a tizszázados idő az egyesek és nemzetek által, sokszor erőmegfeszítéssel és tetemes áldozattal, emelt kö-, ércz- és márvány- emlékeket felforgatta, romba döntötte és fölemésztette is; de a magyar ősök kegyeletos emlékeit nagy részben mégis sértetlenül fönhagyta; azok fölött eddig nem győzedelmeskedett. E szép haza területén igen sok és érdekes ily emlék van elhintve, melyek a buvárkodó szeme előtt önkényt felmerülnek, ha a megyék, várak és városok, helységek, puszták, hegyek, vizek, és tájakok elnevezését tekinti, s azok eredetét illetőleg a történettudományt kizsákmányolni törekszik. Lássunk csak néhány ily példát, melyekről Béla kir. névtelen jegyzője emlékezik.

XX.

Azon földet, melyre az ősmagyarok, Pannoniát elfoglalandók, hosszas küzdelem, fáradalmas utak, és véres harczok után először jutottak, minthogy azt nehéz és kitartó nagy munkával szereztek, örök-emlékül Munkás-nak nevezték el; — és él mai nap is Beregmegye kebelében — Munkács-ban ama nagy munkának emléke. Béla kir. névt. jegyzője (12. fej.) így adja ezt elő: „Akkor a hét fejedelmi személy, kiket Hétmagernek neveznek, és... a hét kunvezér... atyjokfiaival és cselédeikkel a galicziai ruthen vezér tanácsából és segélyével megindulának Pannonia földjére, s így a Havas erdön átkelve, az ungi részekre szállának, s miután oda érkezének, azon helyet, melyet legelsőben elfoglaltak, Munkás-nak nevezék, mivel hogy igen nagy munkával jutottak a földre, melyet magoknak ohajtnak vala. Akkor ott, fáradságaik kipihenése végett, negyven napig maradának s a földet kimondhatatlanul megszereték.“

Borsód, vár és megye, valamint Bars és Borsód-Zolyom is, Bors kunvezértől vette nevét, kit a hét vezér, mikép Béla k. n. jegyzőjénél (18. fej.) olvashatni, köztanácsból haddal kiküldött „a lengyelek földje felé, hogy az ország határszéleit tekintse meg, és gátakkal erősítse meg egész a Tatra-hegyeig, és alkalmas helyen építsen várat az ország őrizete végett.

Bors pedig bucsut véve szerencsésen megindula, és sok parasztságot összegyűjtven, a Boldva vize mellett várat épít, melyet azon nép Borsód-nak nevezte, mivelhogy kicsiny vala. . . . Árpád vezér pedig jó tetteért Bors-ot azon várban ispánná tevő, és azon rész minden gondját ő reá bízta. És ismét a 31-dik fejezetben: „Árpád vezér Böngyérnek, Bors atyjának, nagy földet adott a Tapolcza vizétől a Sajó vizeig, melyet most Miskolcz-nak hívnak, és adott neki egy várat, melyet Győrnek (most Diós-Győr) neveznek; és azon várat fia Bors a maga várával, melyet Borsódnak hívnak, egy vármegyévé tette.“ Borsód-Zolyomról pedig Béla kir. névt. jegyzője a 34-ik fejezetben emlékezik.

Szabolcs megye, Szabolcs vezértől kölcsönözte nevét, kiről így ír Béla k. n. jegyzője a 21-ik fejezetben: „Szabolcs, nagy bölcs férfiú, megsemlélvén egy helyet a Tisza mellett, miután annak mivoltát látta, várépítésre igen erősnek érté. Tehát társainak köztanácsából, a lakosságot összegyűjtven, nagy árkot hányata, és igen erős várat épít földből, melyet most Szabocs várának neveznek.“

Szamos vidékén Tas, Lél atya várat építvén, azt önmagáról Tasvár-nak nevezte el, de később Sárvár nevet kapta. Ugyanő Nyír és Tisza között vásárhelyet állita „mely vásárhelyre saját nevét adá, melyet maig is Tas-Vásárhely-nek neveznek.“ Béla k. n. jegyz. 21. fej. Ugyan ő nála találjuk, hogy: Örsvár, Örs (Urs) vezérről (32. fej.); Csörszvár, Csörszről, Kund vezér fiáról (6. és 46. fej.); Zombor, Tuhutum unokájától, Horka fiától (6. fej.); Csepel sziget, Árpád kedves lovásától Csepeltől (44. fej.); Csanád, Csanád vezértől (11. fej.); Vajta helység, Fehérmegyében Vajta kunvezértől, (47. f.); Szekcső, a Dunamentében, Edu, Ete vezér fiától, minthogy székfőének választá, vette nevét, (47. fej.) később lett Szekcső. A heglánczolat, hol a teutonok a magyar sereg előtt megfutamodván vértjeiket elhányták, elneveztetett Vértseknek; (50. fej.); a patak, melyen Ketel kunvezér lovával átusztatni akart, s melybe majd elmerült, társai által azonnal Ketelpatak-nak neveztetett el. (15. fej.)

Tarczalhegy Zemplénmegyében egy serény kun vitéztől Tarczaltól vette nevét, ki Árpád által Zalánhoz követül küldött

Und és Ketel fővezérek mellé társul adatván, ama hegynek csúcsára vetélkedő társai közt, légelső jutott fel, s miután pogány szertartás szerint Istennek áldozatot mutattak be, a hegyet örök emlékül, a serény vitéz nevére, Tarczalnak nevezték el. Béla király névtelen jegyzője ezen eseményt így adja elő: „Akkor Ónd (Und) és Ketel, mint szintén Tarczal az erdön átmenvén, a mint a Bodrog folyó mellett lovaglának, mintegy kiakarván tenni magokért, sebes nyargalvást futva egy magasabb hegy tetejére vágattak, kiket Tarczal igen serény vitéz megelőzván, mindnyájok közt elsőben hágott föl a tetőre, s azon hegyet az naptól fogva maig Tarczalhegyének nevezék.” (16. fejt.)

XXI.

Nem arra mutat-e ezen néhány példa, nem arról tanuskodnak-e az imént felhozott adatok, hogy az ősmagyarok, midőn neveiket kölcsönözték a várak, helyek, helységek, hegyek és vizeknek, sőt egész tartományoknak; vagy midőn ezekhez nevezetes történeti emlékeket kapcsoltak, felfogták a történelem becsét és érdemét, és saját nevük és viselt dolgaik emlékét utódaik számára ilykép föntartani s örökíteni igyekeztek. — Oly gazdag e tekintetben hazánk területe, hogy a történetbuvár minél tovább folytatja vizsgálódását, mindinkább tapasztalandja, hogy több és több hely- és tájnév ajánlja magát figyelmébe, és mintegy pártfogásért esdekel: törülje le alakjáról a századok porát, vonja le róla a feledékenység fátyolát, vivja ki jelentékeny elnevezésének eredeti érdemét, mutassa ki nemes származásának bölcsőjét. — Lássunk tehát még egyikét érdekes példát.

XXII.

Mi lehet egy nemzet életében dicsőbb, mi lehet magasabb esemény, fölségesebb jelenet, mind midőn egy nagy nemzet tagjai, az ország ügyeit elintézendők, a fejedelem körében, higgadt lélekkel összegyülekeznek. Ily nagyszerű tanácskozás emlékét, ősi elnevezés szerint, mai nap is föntartja hazánkban egy tájék, melyen Árpád, Zalánon, és a vele egyesült

görög és bolgár seregeken, 892ben, Titelnél nyert fényes győzelme után, öveivel összejött, és velük harmincznégy napig, országos ügyek fölött tanácskozott. Ama nevezetes nemzeti ünnep okát, helyét, és tárgyait Béla király névtelen jegyzője, a 40-ik fejez.-ben ilykép adja elő. „Árpád vezér, és vitézei pedig a nyert diadal után innen megindulván, az ugynevezett Körtvélytó mocsárhoz jövének, s ott maradának a Gyümölcsény erdő mellett harmincznégy napig. És azon helyen a vezér és nemesei megalapíták az ország minden szokásos törvényeit, és minden igazait, miképen szolgáljanak a vezérnek, és előkelőknek, vagy miképen tegyenek törvényt minden elkövetett vétek fölött. . . . És azon helyet, hol mindezeket elrendezték vala, a magyarok tulajdon nyelvükön Szer-nek nevezték, mivelhogy ott szervezték az ország minden ügyét.“ Ez örökre nevezetes helyen később, a kereszténység fölvétele után, egy, ősei emléket tiszteletben tartó nemes lélek, kinek nevét a mostoha idő azonban eddig megtagadta tőlünk, kolostort, és apátságot alapított, mely Szer-monostor-nak neveztetett el, de mint-hogy a török idejében az végkép elpusztult, a helynek most Pusztaszer a neve, Tiszamentében.⁶³⁾

XXIII.

Mindenkor nevezetes esemény volt az a nemzetek életében, midőn egymás közt háboruk villongásaiba elegyedvén, egyik a másikat legyőzte, és a győző, a legyőzött féltől, hűségi esküt fogadott el. Az eskü pedig, pogány népeknél is, fontos dolognak tartatott, még ha egyesek részéről történt is; annál inkább, ha egész nemzet által ünnepélyesen tétetett. Ez történt a Blachokkal, midőn Tuhutum, Árpádtól nyert küldetés folytán, Erdélyben őket legyőzte. Látván ezek, hogy Gelo vezérok megfutott, és Kapos vizénél, az őt üldözőbe vett győzők fegyvere által elesett, — elesett az ő kedvük is a további hadfolytatástól, és összegyülvén, meghódolt a nemzet, és esküvel erősíté hűségét.

63) L. Katona Hist. Pragm. R. Hung. P. I. pag. 65. Fuxhoffer Monasteriol. L. I. p. 205.

Béla kir. névt. jegyzője (27. fej.) ezen esemény előadása után, a történethez még ezeket mellékli: „Azon naptól fogva azon helyet, melyen ez történt, Esküllőnek nevezték el, mert ott tették le az esküt.“ Ezen nevezetes esemény történt Erdélyben, a Meszes-kapun tul, Almás vize mentében; és Esküllő mai is föntartja nevét Dobokában, csakhogy a hosszas idő Nagy-Osküllőre cserélte.

XXIV.

Midőn 891-ben Eger vize mellett a magyar sereg több napig táborozott, egy külön helyen, galylyakkal ékesített sátort készített az a fejedelmi fővezér Árpád elfogadására, és a helyet, melyen ezen sátor állott, örök emlékül elnevezte Szinhalom-nak. Béla kir. névt. jegyzője (32. fej.) körülményesen ilykép ír erről: „Árpád vezér, és nemesei innét, (t. i. a mostani Szerencs vidékéről Zemplénmegyében) megindulván, Nyárad folyóig jöttek, és a vizek forrásai mellett sátort ütöttek vala, azon helytől fogva, mely most Casu-nak neveztetik, hol nagy földet adott Acsád-nak, Urs-ur atyjának; és itt később az ő fia Urs-ur, várat épített a folyó eredeténél, mely most Urs-ur-varának neveztetik. Innét ismét Árpád vezér és övéi megindulván, Eger folyóig jöttek, hol, tábort ütven, több napot töltöttek, és azon halmot, melyen a vezérnek leveles színt készítettek, elnevezték Szinhalom-nak; a tábor pedig elnyult Ostoros vitzől egész Poroszló-várig.“ — Árpád eme sátora helyének emlékét, föntartja ma is, Egertől le, Ostoros és Poroszló között: Szíhalom.

XXV.

Történet van kapcsolva továbbá Megyer elnevezéséhez, Pestmegyében, hol Árpád serege, Etelvárat, vagyis a mostani Ó-Budát elfoglalandó, 898-ban átköltözött. Midőn ellenséges földön, egy erős hadsereg, oly nagy folyón, mint a hatalmas Duna, szemközt ellenséggel átköltözik, kétséget nem szenved, hogy nevezetes esemény. Minthogy a magyar ősök se tartották

azt csekély dolognak, az átköltözési helyet, elnevezés által, megörökítették. Béla kir. névt. jegyzője (46. fej.) ilykép adja ezt elő: „Árpád vezér és főemberei, eltöltvén néhány napot (Csepel szigetén), köztanácsból, egyértelemmel és szabad akarattal kijöttek a szigetből, és tábort ütöttek Soroksárnál a Rákos folyóig, és midőn látták, hogy mindenfelül bátorságban vannak, és senki nekik ellen nem állana, átkeltek a Dunán, és a helyet, melyen átkeltek vala „portum Moger“ Moger révnek nevezték el, mert a hét fejedelmi személy, kik Hetumoger-nek neveztetnek, ott hajózott át a Dunán, és tábort ütött a Duna mentében, a felső hévvizen fölül.“ Ezen átköltözési helyek, idő folytával, Moger-ről Megyernek neveztettek el, most pedig melléknévvel Póts- és Békás-Megyer név alatt tartják fön amaz emléket.

XXVI.

De kilesték, és megvigyázták a fővezér lelkének hajlamát is: miben találta tetszését, mi vala kedves előtte, hogy tisztelet és ragaszkodásuk jeleül, még azon tárgyak emlékét is az utókorra átszállítsák, s a történet lánczolatából ki ne ejtsék. — Nem élek vissza a tek. tudományos Akadémia türelmével, csak egy-két példát hozandok itt még föl, mielőtt beszédem másik részére, a krónikák tárgyalására térnék által.

XXVII.

Egy érdekes példát említ Béla király névtelen jegyzője Árpádnak (Kr. u. 889-ben) Zemplén földön tartózkodása idejéről, melyről a 17-ik fejezetben ezeket írja: „Árpád megtekintvén a hegyekről a tájék kellemcít, az igen megtetszett neki, igen megszerette azt, és azért elnevezték a helyett szeretetreméltónak, a mi az ő nyelvükön Szerelmesnek mondatik; mert Árpád igen megszerette azon helyet, és azon naptól fogva mostanig, e szótól, Szerelm, Szeremch nevet kapta: „et nominaverunt locum illum amabilem, quod interpretatur lingua eorum Zerelmes, eo, quod multum dilexerit illum locum, et a

die illo usque nunc, a Zerelmu, locus ille vocatur Zerenche.“ Ámbár ezen vidék nagyon kedves vala a fővezér előtt, még se tartá azt meg saját birtokaul, hanem egész Tokaj vidékével együtt adományozta Edu- és Edumer kun vezéreknek, kikről Béla névt. jegyzője az idézett helyen írja: „Árpád vezér különböző helyeken sok földet adott lakosaival együtt Ednek, és Edumernek, mely földeket maradékaik Isten kegyelmének segítségével mind mostanig birniok érdemlették.“ Az elnevezés emlékét pedig mai nap is megőrzi Szerencs.

XXVIII.

Hát ama határtalan kegyelet, melynek századok lefolyta alatt tárgya Fehérvár vala, honnét veszi eredetét? hol kezdi egykor magasra emelkedett dicsőségének hajnalát? Kétséget nem szenved, hogy ama nagyszerű emlékektől, melyek első apostoli szent királyunk s utódai árnyaihoz kapcsolva vannak, kik e város kebelében kenettek föl királyokká, s kiknek hamvaik századokon által e helyen nyugsznak. Ezek költötték föl, ezek ápolták Fehérvár iránt ama gyöngéd tiszteletet és őszinte ragaszkodást, melynek gyöngyei nemzetünk százados törvénykönyvében elhintve vannak. De honnét a választás eredete? miért a tisztelet és ragaszkodás? a gond és figyelem, a gyengéd megkülönböztetés, egyéb hazai vidékek fölött, épen e tájék iránt, sz. István király magas lelkében?! Tekintsük régi évkönyveinket, azok megfejtik eme kérdéseket, s az okát megmondják nekünk. Mit olvasunk azokban? „Árpád a magyar sereggel tábort ütött Noe hegyén, közel Fehérvárhoz: — és ez az első hely, melyet Árpád sajátul választott vala magának Pannoniában; innét van, hogy sz. István király, ki tőle származott, nem messze e helytől, alapítá Fehérvárt.“⁶⁴⁾ — Mennyire fel-

64) „Arpad cum caeteris Hungaris, castra fixit in monte Noae, prope Albam, et ille locus est primus, quem Arpad sibi elegit in Pannonia, unde et Civitas Alba, per Sanctum Regem Stephanum, qui de ipso processit, fundata est ibi prope.“ Thuróczi P. II. Cap. 4. — Muglen pedig, egyik a legrégebb német évkönyvirók közül, így szól: „Do nu her arpad den hertzogen tzeweth polluch (azaz: Svatopluk) erslug mit den seinen alz vor gesprochen ist do

fogta első sz. királyunk Isten ama parancsának felséges értelmét: „Tiszteljed atyádat és anyádat, hogy hosszas életü lehess e földön.“ De Isten nemcsak egyeseknek adta e parancsot, hanem, minthogy a legnagyobb társaságok is magán családokból állanak, egész népeknek s nemzeteknek is.

XXIX.

Messze terjedne Tekintetes Tudományos Akademia! értékezésem, és az egyszerű beszéd fogalmának határát szükségkép át kellene lépnem, ha még e tárgyra vonatkozó több példát is e helyen felhoznék. Oda pontosul tehát igénytelen nézetem: hogy az őseiktől ilykép alászármazott történeti emlékek iránt, melynek a magyar tudományos Akademia már oly sok és jeles példát adta, nemcsak hazafiui kegyelettel kell viseltetnünk, s nemcsak eredetiségünkben kell azokat föntartanunk, vagy arra visszaterelnünk; hanem a homályba burkoltakról is a fátyolt le kell vonnunk, és a mit századok feledékenységre süllyesztettek, s a mik az idő árja által elsodortattak, azokat is föl kell keresnünk, napfényre kell hoznunk. Ki az ősök által hátrahagyott bármily csekély történeti emlék érdemét becsülni tudja, — tudja egyszersmint méltányolni a fáradalmas igyekezetet is. Megkivánja ezt tőlünk nemcsak az utókor, de megkivánja az őszinte hála és tisztelet is, melylyel az ősök emléke iránt fölmentetlenül viseltetni tartozunk. Így cselekedtek a tisztos régiek, midőn az őseiktől átvett hagyományokat, nemzeti szokásokat és emlékeket, hiven megőrizték, és az unokáknak századokról századokra szeplőtlenül átadták. Még azon népek is, melyek a történelem becsét nem ismerték, — ismerték mégis ama kötelességeket, melyekkel őseik dicső tettei, s hátrahagyott emlékei iránt viseltetni tartoztak. Ha nemzetünk nagy ősei e tekintetben egyéb európai népeknél nem álltak előbb, azoknál bizonyára nem álltak hátrább. Hol van nép, mely megtelepedése korából annyit ké-

pawt er sein purk auf dem perg notze (azaz: Noe) pey weyssenpurg vnd daz ist die est stat in panonia dy im der kros (erkos) her arpad der erst hauptman Dornach pawt der heilig kunig Stephan der von herr arpadz geslecht kom ein stad do pey alz sie vorgeant ist.“ Cap. 13. pag. 22.

pes történeti emlékeiből fölmutatni, mint a mennyit imént, e rövid órában, nemzetünk Pannoniában leélt első éveiből felhoztunk. Ők ugyan, ünnepélyes alkalommal, egymás lelkesítésére szerzett énekek és versek által is kívánták ezeket eszközölni, és jeles tetteiket az utókorra ilykép átszállítani: de mennyire kétes, mennyire bizonytalan a halandó igyekezete, még azon esetben is, ha kora történetét írásba foglalja, ha nagy férfainak szobrokat állít, ha kőbe vagy ércbe véseti is azok emléket! Mert, habár némelyek ezek közül, maguk fölött századok eltűntét látják is, végtére mégis feledékenység örvényébe sülyednek. — A kiméletet nem ismerő idő eredetiségükből kivetkőzteti, behomályosítja, fölemésztí azokat. — Épen e tárgyban kell csodálnunk, és méltányolnunk a magyar ősöknek, saját történetük föntartására czélzó előgondoskodását. Ők eleve sejdíték, vagy tapasztalásból tudták, hogy a kőszobrok idővel elporhadnak, vagy, szilaj kezek által szétzuzatnak; az érczből öntöttek pedig összeolvasztatván, más czélokra felhasználtatnak; neveiket, és eseményeik emlékét nem ily mulékony tárgyakhoz, hanem várak és városokhoz, helységek és tájakhoz, hegyek-, vizek- és folyókhoz, sőt egész tartományokhoz kapcsolták, melyek nevei sokszor még a nemzetet is tulélik; és, — mint a romai birodalom idejében keletkezett városok nevei hirdetik, még alkotójuk halálával se szállnak sirba. Az emlékszobrok pedig, melyekkel egykor Roma és Constantinápoly ékeskedett, noha azok sokassága a hiedelmet csaknem tulszárnyalja, ki mondja meg: hol és merre vannak azok. Megsiratták ama szobrok szomorú sorsát régen a romai írók, emezeket Nicetas Choniates, — megsiratták keservesen.⁶⁵⁾ Ki tud szólani Keve vezér

65) A pogány időkben Róma valamint rendkívüli buzgalommal emelt jeles férfainak emlékszobrokat: úgy rendkívüli vadsággal összetörte és lerombolta azokat. Több ezerre megy a különféle szobrok száma, melyek nemes érczből, sőt arany és ezüsből is öntettek, vagy elafántesontból, márvány és egyéb kővekből faragtattak, és Róma utczáit s térszeit egykor ékesítették. De azoknak valamint ünnepies keletkezését; úgy gyászos elenyésztését is följegyezték nagyrésztben a történetírók. Az érczből készöltek, mint Octavianusé összeolvasztattak (Lásd: Svetonius de Caesaribus L. II.); mások összetörettek, s felirásaik megsemmisítették. (L. Aurelius Victor: „De viris illustribus urbis Romae“ Cap. 44., Svetonius L. IV., Julius Capitolinus: Pertinax császár éle-

jeles szobráról, melyet egykor sirja fölé emeltek a hunnok; midőn pedig a tájék és helység nevében, habár eltorzítva, emléke még a gyermek ajkán is állandóan él ⁶⁶). De miért érdemes példákat felhozni, miért oly régi dolgokat emlegetni?

tében), vagy a szobrokról a fej leüttetvén, azokra más fő alkalmaztatott (L. Svetonius L. III.); fölírásaik sárral bekenettek, és betapasztattak (Lásd: Aelius Lampridiust, Heliogabal életében); Caligula idejében Roma jeles férfainak szobrai mind összetörttek, annyira, hogy többé azokat helyreállítani nem lehetett; sőt Virgilius remek költőnek, és Titus Livius derék történetírónak nemcsak képeit és szobrait, de munkáit is megsemmisíteni törekedtek (L. Svetonius L. IV.) Midőn Roma a gothok által ostromoltatott, a szobrok összetörtvén, a várfalakról részenként az ellenségre dobáltattak. A fönmaradt jelesebb emlékszóbrokat pedig Genserich, a gothok királya, Afrikába szállítandó, hajóra hordatta, a mely azonban a tengerbe süllyedt. Athenében Fülöp szobrai, és minden emlékkövei szinte megsemmisítették. (Lásd: Livius Dec. IV.) A Constantinápolyi szobrok szomorú sorsát pedig Nicetas Choniates, egy 12-dik századbéli görög író, és nagyrészen szemtanu állítja előnkbe. L. Fabricius: Bibliotheca Graeca. Vol. VI. pag. 405. De talán ily szilaj vadság nyomait csak a régi időkben lehet feltalálnunk? — Nem; az újabban is találhatni. A mult századbéli, s miveltséggel kérédkő francia forradalom emberei még a néma és lelketlen, művészeti tekintetből pedig kiméletlen érdemlő szobrok iránt is kegyetlenek voltak. Számos ily remek mű vad kezekkel törtötett össze, még a nép egykori nagy barátja IV. Henrik emlékszobrát se véve ki. Egy német utazó, ki a francia republica negyedik évében Párisban tartózkodott, naplójába ezeket jegyzé: „Der Anblick der leeren, mit Gras bewachsenen Stelle, wo einst die Bildsäule Heinrichs IV. stand, in dessen Namen die Bettler die Vorübergehenden um eine kleine Gabe anfleheten: „Au nom de ce bon roi“ riefen sie, beengte mir, als ich den Platz das erstemal wieder sah, unwillkürlich die Brust. Sie fiel nach dem 10. August unter der Axt der Bildstürmer, diese, wenige Monate vorher von den Parisern noch angebetete Bildsäule, die das Andenken eines edlen, liebenswürdigen Menschen und guten Königs versinnlichte.“ Lásd: Dr. Meyer. „Fragmente aus Paris im IV-ten Jahr der französ. Republik.“ Hamburg 1798. I. rész 19. lapon. Sokan vizsgálódtak már a fölött: hol rejlik a nemzetek életében föl-fölsarjadzó ily iszonyu vadságnak gyökere? — A feleletet e szóban könnyen összpontosítani lehet: a hitelenségben; világosabban pedig kifejezve: megszűnnek emberek lenni, a kik megszűnnek keresztények lenni.

66) Thuróczi Chron. P. I. Cap. XI. így ír: „Cum autem Hunni hostem retrocessisse cognoverunt, ad Campum certaminis sunt reversi, cadaveraque suorum, et Kewe Capitanei, recolligentes, more Scythico, iuxta stratum communem, decenti cum honore, condignae tradiderunt sepulturae, et nihilominus tantae rei perpetua pro memoria, ibidem statuum, sive columnarum lapidearum solennem erexerunt, locumque illum Keweoza, vel Kewchaza vocaverunt. Nostra quoque actate, locum eundem, corrupto vel mutato vocabulo, prout id

Hol vannak az élőket egykor álmélkodásig ragadott amaz ékes szobrok, melyek, Magyarország hajdani derült napjaiban, Budavár téreit, s Mátyás palotáját ékesítették? Megmondják, kik ezeket egész dicsőségükben, és ismét — fényüket veszítve, csonkítva, és megalázva látták; — megmondják, csak kérdezzük őket.⁶⁷⁾ Habár tehát a vezérek korszakából a felhozottaknál kevesebb emléket mutathatnók is elő, nem tudom: ki és mi ellen lehetne vád-panaszt emelnem. Az idegen elemek ellen, melyek majd elvonuló záporként dulták, majd pedig a félhold uralma alatt, másfél századig, erejét fogyasztva, sanyargatták

apud Hungaros fieri solet, Keazo appellari, haud absurdum est arbitrari.“ Most Kajászó, másképp Kajászó-Szent-Péter Székes-Fehérmegyében. Lásd továbbá: Kéza. Chron. L. I. Cap. II. §. 4. Chron. Poson. pag. 8.

67) Velius Ursinus említi, hogy Mátyás király palotája előtti téren Hercules szobra, és mellette még két más szobor állott; de Buda bevétele után azokat a törökök elvitték, csak talapzatjaikat hagyván hátra. (Lásd: De Bello Pannonico L. I. pag. 16.) — Tubero, Zsigmond császár szobráról tesz említést, melyet Mátyás király engedelméből Országh Mihály nádor állíttatott a királyi palota udvarán föl. (Tubero Commentar. de Rebus suo temp. L. II. §. 5.) — Bonfin, Mátyás király könyvtárnoka, terjedelmesen leírván a kir. palota ékeségét, a szobrok közt említi Mátyás király, Hunyady János, és Hunyady László szobrait, egyéb jeles vésések és faragványokkal együtt. (Dec. IV. L. 7.) Midőn a törökök Budát elfoglalták, nemcsak ezen szobrokat rongálták össze, de még a temetőkben is az emlék- és sírköveket felforgatták, és más czélokra használták. Bocát János a török uralom alatt Budavár utczáit bejárván, ily kesergő szavakkal írja le annak sorsát: „Urbem lustraturus pergo, colligo, fuisse Budam, qualis describitur, qualis dicitur. Nihil iam praeclari, coenum ubique. Versiculi, dicta, et sententiae, passim in parietibus domorum. Templum diruta, iumentis hospitia. Nec scandulam, nec asserem unicum vidisses hic recentem. Monumenta marmorea, ex coemeteriis perlata in angulos et plateas, vel sedilia praebent, vel mensam mercatoriam.“ De legatione sua. §. XX. edit. Belii. — Wernher pedig „De admirandis Hung. aquis“ czimű munkájában írja, hogy az ő idejében Soliman császár, a kalocsai érsek budai palotáját fürdővé átalakítván, annak bensőjét a templomok- s egyéb nyilvános helyekről ki- és letördelt emlék-márványkövekből rakatta, de a melyekről előbb az írás, alakok s egyéb ékességek mind lesikáltattak. „Qui nunc rerum potitur Solimannus, — így ír Wernher — tum alibi, tum Budae in aedibus, quae quondam fuerunt Archiepiscopi Colocensis, amplissimum balneum, pro sua, suorumque salute fieri curavit, in quod e Danubio, per canales subterraneos, aqua in multam altitudinem, ut est Budae, ad Danubium situs, ducitur. Ipsum balneum intus incrustatum et stratum est monumentis marmoreis, quae antea in templis fuere posita, imaginibus tamen, si quae insculptae fuerunt, resectis, et toto opere perpolito.“

e hazát, panasz-szót hasztalan emelek; de nemzetemet se tudom hanyagságról vádolni, hanem, ha eltűntek, ha feledékenység örvényébe süllyedtek számos történeti emlékeink, inkább a mostoha időknek, a nemzet élete fölött elvonult gyászos viharoknak vagyok hajlandó tulajdonítani.

XXX.

Ilykép a történet bemohosult ösvényén tulhaladva, ama pontra jutottunk, hol értekezésünk vitorláit, kedvezőbb csillagzattal irányozhatjuk fölvelt tárgyunk másik célja felé, és határozottabb lépéssel bocsátkozhatunk ama kérdés fejtegetésébe: Voltak-e az ősmagyaroknak történeti jegyzeteik, voltak-e évkönyveik? Mondom, ezen kérdés fejtegetésébe már most határozottabban bocsátkozhatunk; mert ha az ősmagyaroknak e földön megtelepedési korában már oly jeles, oly kitűnő történeti adatokra akadunk, minőket értekezésünk folyamában a nemzet akkori műveltségi állásáról, saját története iránt viselt leggyöngédebb részvétéről, a fővezérek, és jeles férfiak neveik s viselt dolgaik emlékének megörökítéséről felhozni alkalmunk vala, nemcsak nem helytelenül, hanem határozottan lehet következtetnünk, hogy már a vezérek korában történeti jegyzetei s évkönyvei voltak nemzetünknek.

XXXI.

De honnét tudjuk, mily forrásból merítsük, és minő okokkal mutassuk meg, hogy már azon időben voltak volna nemzetünknek évkönyvei, s némi történeti jegyzetei, midőn ama kor annyira letarolva áll előttünk, hogy csak egyetlenegy lapot, egy árva oklevelet, vagy bármily csekély éneket sem vagyunk képesek abból előmutatni. Felköltsük talán százados álmaikból az ősokeget, hogy tanuskodjanak e tárgyban mellettünk? felriasztjuk a rengeteg erdőket, a meredek sziklákat, a bemohosult bérczeket? megszólítsuk az elszórt köveket? felkérjük a tájakat? melyeken ők egykor jártak, hogy beszéljék el: mit tudnak; mondják el: mit hallottak az ősokegről? kiket láttak, kiket hor-

doztak kebelükben? és a berkek, és a ligetek hangoztassák nekünk vissza az egykor hallott énekeket. Ezekre, minthogy nem is egyebek a történet terén röplő gondolatoknál, nincs szükségünk; vannak más utak és módok, melyeket maga a történettudomány, és a fölötti kritikai vizsgálódás nyújt kezünkbe. Épen úgy jöhetünk tehát az egykor létezett, de elenyészett, vagy jelenleg homályfödte évkönyveink nyomára, mint nyomára jött már régen a tudós világ, hogy a görög és latán remek íróknak minő munkái léteztek egykor, s azokból, melyek enyésztek el; mikép reájövünk, hogy például biboros Constantin császár, a hét magyar vezér Pannoniábani megtelepedésével egykoru író, kikről munkájában többször emlékezik is, nemcsak „de administrando Imperio,” vagyis a kormányzásról irt munkát, hanem irt más jeles munkákat is, melyek most, a tudós világ előtt, csak névről ismeretesek; valamint reájövünk, hogy ugyan biboros Constantín, a tudományok minden szakából, s így a történetiből is, a legjelesebb régi írók munkáit nagy gonddal összegyűjteté, és azokat, ötvenhárom könyvre felosztva, szerkezteté, melyekből azonban épen alig kettő származott le reánk; pedig, ezen ötvenhárom könyv közül, az egyik tárgyzta a pogány nemzetek történetét; egy másik ugyanezeknek szokásait, ismét egy másik a szomszéd népektől kért hadisegítéseket stb. de ezeknek, mint említém, csak címeit tartá fön az idő. Valamint reájövünk továbbá, hogy hazai legrégibb történetírónk, Béla király névtelen jegyzője, nemcsak a hét magyar vezérről irt, hanem irt a trójai háborúról, irt a magyar királyokról és nemzetségekről is történeti munkákat; mert a hét vezérről szóló munkájában a főbbiekről, mint általa írottakról, emlékezik; noha most azok ismeretlenek előttünk.

XXXII.

De hogy czélt ne téveszszünk, hanem vizsgálódásainkban fokonként századról századra határozott lépéssel haladhassunk, szükség eleve fölemlitenünk a régi korból reánk származott kronikákat, és azok tartalma s hivatkozása nyomán koronként egész Béla király jegyzőjeig feljutnunk.

XXXIII.

Ha ki a tizennegyedik s ezt megelőzőtt századokból reánk alászármazott történeti kutfőket; a tisztos kronikákat, százados nemzeti törvénykönyvünket, s annak védpaizsa alatt megőrzött nemzeti hagyományokat, a koronázási, békeszerződési s egyéb fontos ügyekben kelt okleveleket, komoly figyelemmel olvassa, szükségkép föl kell előtte tennie, hogy ezekben többszer régi kronikákra, nemzeti évkönyvekre, s egyéb írott oklevelekre történnek utalások, s hivatkozások. Így Zsigmond császár és magyar király, 1405-ben kelt második törvénykönyve 4-dik §-ában, magyar kronikákról emlékezik: „Retroactis, utymond, temporibus, prout in Chronicis legitur Ungarorum.“ — Erzsébet, Zsigmond király leánya, Albert császár és magyar király neje, Fridrik császárhoz intézett levelében, I-ő Ulászlónak, nem a sz. István koronájával, hanem egy másikkal történt megkoronáztatására, mint nemzeti szokás- és törvényellenesre vonatkozva, régi kronikákat emleget ⁽⁶⁸⁾). Gentilis bibornok, Róbert Károly királylyá választatása alkalmával, 1308-ban Rákos mezején tartott beszédében régi történetírássra hivatkozik, melyben a nemzet viszontagságai adattak elő ⁽⁶⁹⁾). Melyek voltak ezen kutfők, minthogy az idézett helyeken kijelölve nincsenek, azok vizsgálódásába itt bocsátkozni nem szándékunk.

XXXIV.

Mellőzván tehát ezeket, vizsgáljuk ezennel ismeretes, legrégibb kronikáinkat, s egyéb történeti könyveinket, különösen: Thuróczi kronikáját, a budai és posonyi kronikát, Kéza Simon kronikáját, a nagy Magyarországot IV. Béla király idejében beutazott szerzetesek viszontagságai leírását, és végre Béla király névtelen jegyzőjének a hét vezérről írt legrégibb történeti könyvét.

68) Kollár. *Analecta Vindob.* T. II. pag. 920. 925.

69) Péterffy *Sacra Conc. Hung.* T. I. p. 147.

XXXV.

Mit tapasztalunk ezen kronikák íróinál, mily vonásokra találunk azok munkáiban? Azt tapasztaljuk, hogy ezen régi írók nemcsak saját koruk eseményeiről, nemcsak a magyaroknak Pannoniába jövetelük idejére vonatkozó dolgokról, hanem századokat, sőt ezer éveket meghaladó történetekről, sokszor igen részletes és jellemző eseményekről, nemzetségi származásokról, nemzeti hagyományokról, és törvényekről, és pedig nem habozó lélekkel, nem tétovázó szavakkal, hanem határozott s minden kételkedést kizáró öntudattal szólnak; sőt, a mi különös figyelmet érdemel, hogy némely eseményeket olykor a későbbi írók terjedelmesebben adnak elő a korábbiaknál, vagy említést tesznek oly tárgyak- és körülményekről, melyekről az azon korbéli más népek írói hallgatnak, vagy azokat csak részben említik, és mégis azokkal meghasonlásba, összeütközésbe vagy ellenmondásba épen nem, vagy pedig ritkán jönnek. Már csak ezekből is nem lehet-e némikép következtetnünk, hogy legrégibb hazai történetíróinknak, a náluknál századokkal korábbi eseményekre nézve, nemzeti évkönyvekkel, vagy némi ősjegyzetekkel kellett birniok, azokat kellett felhasználniok. Valjon például nem tulságos, nem föltöbb merész, sőt a lehetlenséggel határos követelés volna-e, még a leggazdagabb tudományyal, a leghivebb emlékezettel ékeskedő egyéniségtől is azt várni, hogy ő leülván íróasztalához, nem mondom a mult század eseményeit, hanem csak a legközelebb lefolyt egykét évtized történetét, a szerepelő személyekkel, azok jellemzésével, az idő és események körülményei- s részleteivel, minden okmány és előjegyzék használata nélkül, csupán emlékezete tárházából, oly hiven írja le, hogy előadásában összehangzás, és mindenben történeti hűség uralkodjék. Így szükség hajdani nemzeti történetíróink állását is felfognunk, midőn ők több századdal előbb történt eseményeket, és tényező személyeket állitanak előnkbe, hacsak az előadási hűséget tőlük egészen megtagadni, munkájukat a költemények sorába leszállítani, és a mesék országába számüzni nem akarjuk. — De találjuk-e nyomát, hogy régi kronika-íróink náluknál régibb forrásokat, jegyzeteket, évkönyveket használtak? — találjuk-e nyomát, hogy azokra hivatkoztak volna?

XXXVI.

Tekintsük tehát előszer is Thuróczi János kronikáját. Ő Desericzi véleménye szerint, Mátyás király udvarában Proto-Notarius vala. Kronikáját Drágffy Tamás királyi személynök felszólítása- és ösztönzésére írta, és előszer 1483-ban adta ki. Kezdi pedig a magyar nemzet történetét Hunor- és Magógnál, Noe patriárka unokáinál. Munkája előszavában világosan mondja, hogy ő Scythia részeinek rajzolásában, Attila kora és története leírásában, a magyar királyok által viselt dolgok előadásában már előtte régen megírt (olim editas) történeti kútfőket használt vala; és ismét ugyan előszavában önmagáról erősíti: „ezen munkámban, ugymond, magamtól nem irtam semmit, hanem régi történetírókat követtem, ezen írók előadásától el nem tértem.“ És mintha megsejditette volna, hogy történeti előadása egykor talán mégis kétségbe hozatik, ismételve mondja, hogy Attila történetét illetőleg a régi kronikákat különös szorgalommal vizsgálta által: „Attilae quoque regis gesta pluribus Chronicis operibus eapropter indagatis.“ Igaz ugyan, hogy Attiláról, és a hunnokról már az ötödik és ezt követő századokban a görögök és romaiak, a frankok és gothok közül sokan sokfélét irtak; innét van, hogy sok kronika szól Attila életéről, mert Ammian Marcellin, Claudian, Sozomen, Evagrius, Zozimus, Jornandes, Suidas, Paulus Diaconus, Priscus Rhetor, stb. részint deákul, részint görögül irtak róla; Sollius Apollinaris Sidonius arverni püspök pedig az ötödik században, még Attila korában, Prosper orániai püspök kérelmére írta Attila életét; — de Thuróczi nem említi, ha ezen írók munkáit használta-e vagy nem; ő a magyar nemzet kronikáját akarván írni, könyvének Soliloquiumában, vagyis magánbeszédében, ismét csak azt jegyzi meg, hogy a többféle régi kronikák közül, melyek a magyar nemzet őstörténetét tárgyalták, kettő terjedelmesebb volt előtte, s ezek, véleménye szerint, Róbert Károly, vagy nagy Lajos királyok idejében irattak le, — melyek közül egyik, ugymond, a teremtés könyvének X-ik, a másik pedig a XI-ik fejezetén kezdte a magyar nemzet történetét ⁷⁰⁾. Thurócziról

70) Thuróczi. Chron. P. I. Praefatio és Soliloquium. Az előszóban önmagáról ezeket mondja: „Veteres in omnibus secutus sum historias, et sententias

sokan sokfélekép vélekedtek. Bél Mátyás öt méltányos dicsérettel illetvén, azt állítja, hogy a régi kronikákat csaknem szóról-szóra felhasználta. Nincs is abban kétség, de ez neki nem hibául, hanem valódi érdemül felrovidít⁷¹⁾. Decius pedig úgy vélekedik Thuróczirol, hogy kronikájának egész szövegét valaki barbar írótól vette volna át⁷²⁾. És épen azért, mivel történeti előadásának szövegét csaknem szóról-szóra régi íróktól vette át, még azoknak hivatkozását is megtartotta. Így a kronika I-ő része 9-dik fejezetében észrevehetni, hogy ama régi író, kinek szövegét Thuróczi átalvete, nálánál ismét régibb kronikákra hivatkozik. — Ezekből kétségtelenül kiderül, hogy 1483 előtt, midőn Thuróczi kronikáját előszer kiadta, már számos ily munkának kellett hazánkban léteznie, mert egyébiránt azokra miként hivatkozhatott volna. Igaz, hogy Thuróczi idejében létezett már az ugynevezett budai és posonyi kronika, létezett Kéza Simon kronikája; Thuróczi ezekre is hivatkozhatott; ezeket is felhasználhatta; de lássuk, vajlon ezen régibbek nem hivatkoztak-e ismét náluknál régibbekre?

XXXVII.

Azon évkönyvünk, mely jelenleg budai kronika név alatt ismeretes, 1302-ben íratott, folytatva lett pedig egy másik kéz által 1358-ig. Írója egy szerzetes férfiú vala. Kiadta ezen kronikát Hess András Budán 1473-ban „Antiqua Chronica Hungarorum“ czim alatt, Gereb László budai prépost, Mátyás király rokona költségén. Ez volt első nyomtatvány Magyarországon, s mivel Budán látott napvilágot, budai krónikának elneveztetett. Háromszáz hatvanöt év múlva, kiadta azt ismét tudós Podhradczky József a magyar tud. Akademiának tagja. Ezen kronika írója az Ázsiából Magyarországra jött nemzetségekről szólván, ismét régibb történeti Codex-ekre hivatkozik, midőn mondja „Cum igitur Codices quidam contineant.“⁷³⁾

auctorum transgressus sum in nullo.“ stb. A soliloquiumban pedig a régi kronikákról tesz említést.

71) Bél Praef. edit. Schwandtneri § 17. és 14.

72) Decius Syntagma Instit. Juris Imper. et Ung. az előbeszéd végén.

73) Chron. Bud. pag. 44.

XXXVIII.

A posonyi kronika sok ideig, kevesek által ismeretve, homályban lappangott; s mivel egykor a posonyi nemes káptalan birtokában vala, posonyi kronika nevet nyerte. Csak 1852-ben, tek. tudós Toldy Ferencz magyar Akadémiai titoknok ur fáradhatlan munkája által, látott napvilágot, jelesen kiállítva. Ezen munka, mikép arról a tudós kiadó, terjedelmes és tiszteletet gerjesztő történeti tudománynyal előszavában értekezik, a 14-dik század elejéről, körülbelől 1330-ról származott alá. Ennek írója is az egymástól eltérő állításoknál, majd régiebb könyvekre, majd ismét Codex-ekre hivatkozik ⁷⁴⁾, noha az ezt megelőzőtt korból, kivévén a budai kronikát, Kéza kronikáját és Béla király névtelen jegyzőjének a hét vezérről írt munkáját, más évkönyvet nem bírnak.

XXXIX.

Kéza Simon, kun László király udvari káplánya, irta a magyar nemzet történetét 1282-ig, s munkáját kun László királynak ajánlotta. Kronikája áll két könyvből. — A magyarok eredetét fölviszi egész a vizözönig. Értekezik a hunnuszokról, Attila által véghezvitt dolgokról, a magyarok kijöveteléről, a fővezérekről, a jövevény nemesekről stb. Hazai s nemzeti történetünknek valóban megbecsülhetlen kincse. Ez is sok ideig homályban lappangott, s történeti irodalmunkban ismeretlen volt, míg Kósa Eugen sz. Ferencz-rendi szerzetes főnök fölfedezvén azt, Horányi Elek, a kegyes iskolai rendnek egyik jeles tagja, nemzeti irodalmunkkal megismertette, 1782-ben kétszer is kiadván azt. Ujabbán 1833-ban, boldog emlékü Kopácsy Józset Magyarország primása és esztergomi érsek költségén, föntisztelt t. Podhradczky József magyar tud. akadémiai tag bő jegyzetekkel ismét kiadta. Kéza használt ugyan több régi történetíró, használta Flavius József, Spanyol Isidor, a romai s goth s egyéb történetíró hajdani munkáit, Orosiusra is hivatkozik; de ezeken kívül a nemzeti régi kutfők, oklevelek s hagyomá-

74) Chron. Poson. L. II. Cap. I. §. 11. pag. 23.

nyok se kerültek ki figyelmét; hivatkozik régi nemzeti kronikákra, scythia törvényekre, összekadásokra, és nemzetségi származásokra, midőn erősíti, hogy Pannoniába száznolcz nemzetiség jött ki Ázsiából és nem több. Honnét vette, minő kutfökből merítette Kéza Simon ezen adatokat? Bizonyára nem másokból, hanem ismét az előtte való korban megírt nemzeti történeti könyvekből. Már a posonyi kronika kiadásában tek. tudós Toldy Ferencz m. akadémiai titoknok ur észrevette, hogy Kézának a vezérek korából alászármazott valamely kronikát kellett használnia, mert Lehel és Bulcsu magyar fővezérek viszontagságai leírásában mondja, hogy némely előtte levő kronikák azoknak halálát mese és költemény alakban állítják elő, de ő azt más, hitelesb kronikás könyv után írja: „ut liber, ugymond, continet Chronicarum.“ Marót bolgár fejedelem halálát illetőleg szinte kronikára hivatkozik ⁷⁵⁾. Kéza Simon kora előtt tehát már nemzeti évkönyveknek, scythia törvények gyűjteményének kellett léteznie, pedig Béla király névtelen jegyzőjén kívül mást ama korból nem birunk; erre pedig a főnebbi esetekben Kéza épen nem hivatkozhatott, minthogy abban amaz eset csupán egyszerű szavakkal van az 56-dik fejezetben főlemlítve.

XL.

Mielőtt Béla kir. névt. jegyzőjének munkája részletes tárgyalásába bocsátkoznánk, szabad legyen egy történeti okmányt főlemlitenünk, melyet tulajdonkép a kronikák közé sorolnunk nem lehet.

A romai vaticana könyvtárban őriztetik egy, terjedelmére nézve ugyan csekély, de nemzeti történeti irodalmunkra nézve nagybecsű munka, melyet Desericzi Incze, 1746-ban Romában tartózkodása alatt, „De initiis ac majoribus Hungarorum“ czimű munkája I-ő része, 170-ik lapján, kiadott. Ugyanezen érdekes történeti kutfőt csak imént Theiner Ágoston oratorianus szerzetes, a magyar tudományos Akademiának külföldi tagja, a magyar történelem fáradhatlan buvára, szinte a vaticani könyv-

75) Chron. Poson. előbeszéd. p. XII. — Kéza Chron. L. I. §. 7. p. 35.

tár kézirata után, magyar hazánkat érdeklő régi oklevelek roppant gyűjteményében, Romában ismét közzétette ⁷⁶⁾. Emli- tettem kézirat tárgyazza ama sz. Domonkos-rendi szerzetesek utazási viszontagságait, kik két izben, előszer ugyan 1235-dik év táján, majd ismét a reákövetkező években 1240 előtt, IV. Béla király idejében, nagy Magyarországot Ázsiában fölkeresték. Négy szerzetes férfit vállalkozott másodizben ezen fáradalmas utra, de kettő, annak terheit el nem viselhetvén, hazájába vis- szatért; kettő pedig, sokféle viszontagság között, tovább foly- tatván utját, végre magyar rokonaikat, ott, hol keresték, ázsiai nagy Magyarországon csakugyan feltalálták. Az egyik ugyanitt feltalálta végső óráját is, mert a kérlelhetlen halál megtalálta őt, s fáradt tetemei azon föld hantjai alatt nyugosznak; — a másik, Julian szerzetes pedig, még a tatár-előnyomulás előtt, onnét szerencsén visszatért. Ennek elbeszélése után irta le az utazás történetét Rikárd, szinte sz. Domonkos-rendi szerzetes, mely kézirata, mint érintök, a romai vaticana könyvtárban őriztetik. Ezeknek rövid fölemlítése után, nem önként merül-e föl előttünk ama kérdés, honnét? minő kutföből tudták ezen magyar szerzetesek, hogy Ázsiában vannak még rokonaik, hogy ott találhatik még magyar faj? Hiszen már IV-dik Béla király korában 350 évnél több enyészett el, hogy a magyarok ősei Ázsiából kiköltözvén, e földön, az új hazában, megtelepedtek. Ki emlékezhetik vissza ily nagy időre, midőn az ember életé- nek napjai oly rövidek, és azok is, mint az álom, vagy az ijász által kiröpitett nyíl, sebes gyorsasággal elröpülnek. Talán szájról-szájra alászármazott hagyományból tudták azt? Igen, ebből is tudhatták, de hogy az egykori haza hollétét, nem csupán ebből tudták, a kézirata nyíltan hirdeti, melynek mind- járt kezdetén ezek állanak: „Ugy találtatott a keresztény ma- gyarok történetében, hogy van még egy nagy Magyarország, melyből a hét vezér népeikkel együtt kijött vala;“ és azon régi nemzeti történetírássra, melyből ezeket IV. Béla király

76) August. Theiner. *Vetera monumenta Historica Hungarum* S. illu- strantia, maximam partem nondum edita ex tabulariis vaticanis deprompta col- lecta ac serie chronologica disposita. Tomus I-us 1216–1352.“ Romae 1859. ivrét. 837. lap. A nagy Magyarországot illető okmány 151-dik lapon.

idejében tudták, ismételve előfordul a hivatkozás. Ugyanott világosan mondatnak ezek: „sciebant per scripta antiquorum, quod ad orientem essent.“ Biboros Constantin görög császár, ki 959. nov. 9-kén szünt meg élni, a két részre oszlott magyar nemzetről írja, hogy az egyik ág Etelközben telepedett meg, a másik pedig keletfelé Persiának indult, de közöttök még az ő idejében is a közlekedés, és egymás sorsáról való tudósítás, a kereskedők által, állandóan fönvolt. A régiek írásaiból tudták tehát még IV. Béla király idejében, hogy keleten maradtak rokon nemzetségek, hogy ott kell azon országot keresniök, mert ellenkező esetben mikép lehetett volna az utazás történetét írónak hivatkozni régi irományokra?

XLI.

Lássuk végre Béla király névtelen jegyzőjének, a hét magyar vezér történetét tárgyazó tisztes munkáját. — Az író nevét s korát maig némi homály fűdi; de azt nem fűdi homály, hogy királyi jegyző, s magas állásu egyházi férfi, hihetőleg budai prépost, II-dik, vagyis vak Béla király jegyzője vala. Különös körülmény valóban, hogy ezen író, munkája által, sok jeles férfinak, s nemzetségi származásoknak eredetét föntartotta, az ő nevét pedig az utókor előttünk homályba burkolni engedte. — Irta munkáját 1150. év előtt, de nem korábban 1142-dik évnél. Ő tehát hazai legrégibb s legbecsesb történetírónk, egykoru az ősz Nesztorral, az orosz nemzet első történetírójával, a cseh és lengyel legrégibb történetírókkal. Ő előtte való korból, több mint kétszázötven évből, nincs hazai kronikánk, nincs történeti jegyzetünk, vagy nép-énekünk a vezérekről s az ősmagyarokról. Ő jelenleg egyedül áll, mint tiszteletreméltó ösatyja hazai történeti irodalmunknak, eredeti forrása eddig ismert későbbi kronikáinknak. Ámbár pedig, munkáját bevégezvén, dicsekedni látszik; s mintegy magával megelégedve, örömmre gerjed hazája abbéli szerencséje fölött, hogy a hét vezér történeti leírását általa bírja ⁷⁷⁾; mindazáltal mégis oly annyira

77) Az előbeszéd végén ezeket mondja: „Felix ergo Hungaria, cui sunt dona data varia, omnibus etiam horis gaudeat de munere sui litteratoris. Quia exordium genealogiae Regum suorum et Nobilium habet.“

szerény, oly annyira igazságszerető, oly annyira nem kérkedő, nem bizakodó, saját dicsőségét se nem féltő, se nem kereső, hogy nyíltan kimondja, mikép a miket a Pannoniába jött magyarok tetteiről, s a hét vezérről irt, mások után irta, mások előadása, a régiek irománya után hitelesen, mint a király jegyzőjéhez illik, úgy irta. És okát is adja, mi vezérelte őt munkája irásában. — Megőrizni akarta tudnillik a történt dolgok hű emlékét; féltette az igazságot, nehogy oly nemes nemzetnek, ugymond, mint a magyar, származása, eredete és története, idővel mese- és méltatlan költeménynyel valaki által elferdítettessék, vagy pedig a késő világ a nép ajkán forgó énekekből kénytelen legyen azt ismerni; — inkább tehát az igazságot az olvasó nemesen vegye és értse meg tőle, mint a király jegyzőjétől, kiről föltehetni, hogy a hiteles régi irományok használati birtokában vagyon ⁷⁸⁾. Sőt nála nemcsak ilyféle nyilatkozatokat találunk, hanem ennél többet, igen, sokkal többet; mert munkájában az előtte levő történetírókra, s történeti codexekre nyíltan hivatkozik, sőt azok minőségét is kijelöli, midőn előszavában, majd „scripturarum explanatio“-t majd „aperta historiarum interpretatio“-t emleget. Nézze bárki a legjelesebb deák íróknál, ha e szó „interpretatio“ nem annyit jelent-e, mint valamely tárgyat, szót, vagy írást egyik nyelvből a másikra áttetni, átfordítani; az ige interpretor = tolmácsolom, interpretor = tolmács. Béla király névtelen jegyzője tehát ezek szerint világosan kimondá, hogy a hét vezér történetét, s a dolgok folyamát a régi magyar okmányok után deákul tolmácsolta. — Majd ismét munkájában többszer említi, hogy ismeretesek ugyan

78) Béla kir. névt. jegyzője a hét vezér történetét leírván, barátjához, kinek ösztönzéséből irta munkáját, eme szavakat intézi az előbeszédben: „Megemlékeztvén azért Kegyelmedről, noha e munkás világ sok mindenféle bajától is, hozzá fogók megtenni, mit tennem parancsoltál, s a különböző történetírók hagyományai szerint, Isten kegyelmének segélyével, azon jó szándékból, hogy a maradéknál utolsó izziglen feledségbe ne menjen, legjobbnak gondolám neked igazán és egyszerűen megírnom, hogy az olvasók megérthessék, mik, miként történtek. S ha az oly igen nemes magyar nemzet eredetének eleit s minden vitézi tetteit a parasztság csalfa meséiből vagy a hegedűsök csacska énekéből mintegy álmodozva hallaná, igen éktelen, és elég illetlen lenne. Tehát inkább ezennel az irományok fejtegetéséből és a historiák nyilván magyarázatjából értse meg nemesileg a dolgok valóságát.“

előtte a legrégibb időből alászármazott, s folyton a nép ajkán élő történettárgyu énekek, mindazáltal ő nem ezen énekek szerint, hanem történeti kutfők, kétséget nem szenvedő okmányok, — előtte régen megírt historiák nyomán, adja elő az események folyamát, és a történetet, ha szabad itt szavaival élnem, ezek szerint explanálja, s interpretálja.

XLII.

Hogy pedig az imént felhoztam állítás nem valamely bátor következtetés, de ingatag vélemény se, hanem a történetírás alapjára fektetett igazság, méltó egykét szót reá fordítanunk. Valamint Thuróczinál, úgy a budai és posonyi kronikákban ama figyelemre méltó dolgot olvassuk, hogy a hét magyar fővezér, önmagáról verseket készített, melyekbe vitéz tetteiket, s életükben fölmerült egyéb nevezetes eseményeiket foglalták, így akarván azokat a késő unokákra átszállítani ⁷⁹⁾. Anonymus, Tuhutumról emlékeztén, írja, hogy még az ő korában is fön voltak amaz énekek, melyek úgy adták a Blachok eme legyőzőjének, s Erdély meghódítójának életét elő, miszerint Tuhutum, ama hadjárata által, kitünően akart még magának dicsőséget, jó hirt és nevet szerezni ⁸⁰⁾. Nagy Lajos király káplánya pedig verses kronikájában, világosan írja, hogy az első fővezérek élet-eseményeiket, és véghezvitt dolgaikat az írók előtt elbeszélték, és azoknak mintegy tollaikba mondották, az írók pedig úgy irták le a vezérek életét, a mint azok őket informálták, — „ut hii hunc (t. i. az írót) informabant ⁸¹⁾.”

79) „Cum sit quodammodo proprium mundanorum arrogantie, plausum plus de se assumere, quam ex alienis de se ipsis componere; ideoque isti Capitanei septem, cantilenas de se ipsis componentes, fecerunt inter se decantari. Ob plausum secularem, et divulgationem sui nominis.” Chron. Bud. pag. 46. Thuróczi P. II. Cap. 9.

80) „Volebat Tuhutum per se nomen sibi et terram acquirere, ut dicunt nostri ioculatores: omnes loca sibi acquirebant, et nomen bonum accipiebant.” L. Anonym. Cap. 25.

81) Ezen verses krónikának írója a hét fővezér neveit elszámlálván, még egykét fővezérről külön tesz említést a következő versekben:

XLIII.

Midőn e tárgyról ilykép emlékezünk, ismét egy másik, és nem kevesebb érdekes történeti kérdés tűnik föl előttünk. Ha a hét vezér — élete történetét versekbe foglalta, vagy ha nevezetes eseményeit följegyzés végett az írók előtt elbeszélte, mikép irták le a verseket: vagy az elbeszélte történetet mikép jegyezték föl az írók? Minő betűket használtak? az írás mennyire divatozott a magyaroknál? mennyire divatozott ekkor egyéb európai népeknél? E kérdéseket azonban csak mellékesen kívántam itt felköltetni, csak futólag megérteni, mert ha azok fejtegetésébe bocsátkoznám, értekezésem határát, mely ugyis, mint eleve véltem, messzebb terjedett, egészen át kellene lépnem. Nem kétlem, hogy az e téren előttünk haladók nyomán, e kérdés majd egykor kellőleg megvitatva és földerítve lesz, annál inkább, minthogy még Mátyás király korából történeti adatok szólnak, mikép a székelyek, Attila egykori népének maradványai, az írásban különös jegyekkel éltek⁸²⁾; sőt, mikép Oláh Miklós esztergomi érsek följegyzé, még az ő idejében is⁸³⁾. Telegdy János, Bél Mátyás, és többen pedig e tárgyról már külön értekezéseket is irtak⁸⁴⁾. Beszédem czéljára vonatkozólag, úgy vélem, elegendő, ha történetileg ki lehet

Akus Bour et aliae Tribus de regno Scythiae
Cum Hunnis advenere. — Quas tamen cum ductoribus
Non calculant prioribus. Qui gesta descripsere.
Fortassis stilum acuit Scriba ut illis placuit
In Hunnis qui regnabant. Ergo hunc scripsit taliter
Fratremque eius aliter ut hii hunc informabant.

L. Engel monumenta Ungriae p. 20.

82) „Hi, nondum Scythicis literis obliti, eisdem, non encausti et papyri ministerio, sed in baculorum excisionis artificio, dicarum ad instar utuntur.“
Thuróczi Chron. P. I. Cap. 24.

83) „Ad explicandam animi sui sententiam ac voluntatem quotidianam, praeter usum papyri et atramenti, aut characteris aliarum lingvarum, notas quasdam bacilli ligneis incidunt, aliquid inter se significantes: quibus ita incisis, apud amicos et vicinos vice nuntii, epistolaeve utuntur.“ Lásd: Nicolai Olahi Hungaria et Attila. Libri duo. Libro II. Cap. 18.

84) Telegdy János: „Rudimenta priscae Hunnorum lingvae.“ Lugd. Batavio. 1698. 8. Bél Mátyás: „Exercitatio de vetere Litteratura Hunno-Scythica.“ Lipsiae 1718. 8. stb.

mutatni, hogy a vezérek idejében, a magyarok közt az írás ismeretlen nem volt, és így történeti s nemzeti okmányaiknak is kellett már azon időben lenni.

XLIV.

Minthogy ezek szerint, Béla király névtelen jegyzőjénél, kronikáinkra nézve, történeti irodalmunk határát elértük, azontul pedig nincs többé semmi előttünk, a mit hazai s nemzeti kutfők után, a fölvetett tárgyhoz emlitenünk lehetne, szükségkép beszédünk vitorláit beszédni, és értekezésünk céljánál ki kellene kötnünk. De minthogy csak hazai kutfők után nincs többé legrégibb történeti irodalmunkhoz mit szólnunk, értekezésünk kezdetén pedig említést tettünk a hunnok, mint a magyarokat, e föld birtokában megelőzött rokon népek nemzeti énekei, és némi történetírási töredékeiről, úgy vélem, hogy a tek. tudományos Akadémia nem vonandja meg tőlem figyelmét, ha a görög és deák, a goth és egyéb népek történetírói nyomán, egykét lépéssel előbbre haladva, azon történetet illető okmányok és versek emlékét, legalább csak töredék emlékét, melyek a hunnok és magyarok idejében egykor léteztek, már most egy koszoruba fűzve, a tek. tudományos Akademiának ezennel bemutatandom.

XLV.

Eleve itt meg kell jegyeznem, hogy Priscus Rhetornak, kit Maximin Theodosius császár követe vitt magával Attilához, legtöbbet köszönhetünk. Ő mint szemtanu, tekintélyes férfiú, és kitünően jeles történetíró, Attila udvarában, és annak családi körében, a legcsekélyebb dolgokra is kiterjesztvén figyelmét, a mit látott és tapasztalt, a miben közremunkált, hiven, és sokszor a legcsekélyebb részletességig följegyzette. Ő sok fényt áraszt ama kor eseményei s gondolkodás-módjára; bizonyára még többet árasztana, ha munkája legnagyobb részét az idők árja előlünk el nem sodrotta volna ⁸⁵⁾.

85) Priscus írta a görög császárok életét, és Attilával viselt hadaik történetét, nyolcz könyvben, görög nyelven. Ezekből azonban csak némely kivona-

XLVI.

A hunnok korából tehát következő, részint történeti okmányok, részint úgynevezett szittyai énekek emlékét tartották fön számunkra az idegen írók. Ilyenek:

1-ör. Attila és Theodosius császár békeszerződési oklevele, Kr. u. 443-dik évből. Ezen szerződés írásba volt foglalva, és arra többszer történik hivatkozás. A szerződés pontjait Priscus Rhetornál⁸⁶⁾, de Sigoniusnál is részben olvashatni⁸⁷⁾. A szerződés egyik pontja szólott a görögökhöz menekült scythai szökevények kiadatásáról.

2-ör. A békekötés megtartására figyelmeztető okirat, vagyis azon levél, melyet Attila, Kr. u. 447-ben, a szerződés pontjainak meg nem tartása miatt, Theodosius császárhoz küldött. A levél tartalmát szinte Priscusnál olvashatni⁸⁸⁾. Attila követői voltak a császárhoz Edekon scythai, Orestes, egy szávamelléki

tok maradtak fön Jornandesnek „Historia Getica“ czimű munkájában, melyek leginkább a követségek történetét tárgyalják. Kiadta görögül Hoeschel Augsburgban 1603. 4-réth.; deák fordításban Cantoclar Károly Párisban 1609. 8-réth.; hazánkban pedig Bél Mátyás jeles jegyzetekkel Posonyban 1745. ívrétben.

86) A szerződés pontjait Priscus így adja elő: „Post Chersonensem pugnam, Romani, cum Hunnis, pacem per Anatolium legatum, fecerunt, et in has conditiones convenerunt. Profugos Hunnis reddi; sex mille auri libras, pro praeteritis stipendiis, solvi; duo mille et centum, in posterum singulis annis, tributum nomine, pendi; pro unoquoque captivo Romano, qui in Romanorum fines, non soluto redemptionis pretio, evasisset, duodecim aureorum mulctam inferri; quae si non solveretur, qui captivum recepisset, restituere teneri; Romanos, neminem ex barbaris ad se confugientem, admitti. — In has quidem foederum leges, Romani sponte consensisse videri volebant; sed certe necessitate coacti.“ Priscus Attila Cap. I. §. 2.

87) Sigonius: Historia De Occidentali Imperio. Libro XIII. ad an. 443.

88) „Edecon in palatium admissus, Imperatori litteras Attilae reddidit; in quibus de transfugis non redditus, querebatur, qui, nisi redderentur, et Romani a colenda terra abstinere; quam bello captam, suae ditioni adiecerat, ad arma iturum minabatur.... Neque vero forum celebrari, ut olim, ad ripam Istri; sed in Naisso, quam urbem a se captam, et dirutam, quinque dierum itinere, expedito homini, ab Istro distantem, scytharum, et ditionis limitem constituebat. Legatos quoque ad se venire iussit, controversa disceptaturos, non ex quolibet hominum genere, et ordine; sed ex consularibus illustriores, quos mittere libuerit, quorum excipiendorum gratia, in Sardiniam discederet. His litteris lectis“ stb. Priscus Attila Cap. I. §. 3.

római birtokos, és Bigila, Edekon tolmácsa; amazok Attila főemberei s hivei, emez titkos ellensége. Fölemlíti Priscus, hogy a levelet Edekon adta át a császárnak. Theodosius Attilának szinte levélben válaszolt, melynek átadását Maximinra bízta. Ez alkalommal jött a többszer emelített Priscus Rhetor is Maximinnal Attila udvarába. Ugyanekkor Theodosius császár tizenhét scytha szökevényt küldött a hunnusok királyához vissza⁸⁹⁾.

3-or. A scytha szökevények névsora, vagyis írott jegyzéke. Attila, Theodosius császár leveléből értvén a tizenhét szökevény visszaküldetését, felháborodva követelte a többieket is, kik még Görögországban voltak. Maximin Attila előtt görögül szólott, szavait pedig Bigila tolmácsolta, melyek szerint a követ állítá, hogy a visszaküldötteken kívül több scytha szökevény már a császár birodalmában nem találhatik. Attila, erre a követeknek és Priscusnak is jelenlétében előhivatá az irnokokat, és fölolvastatá egyenként a szökevények neveit⁹⁰⁾.

89) „Edecon vir scytha, qui maximas res in bello gesserat, venit iterum legatus, cum Oreste. Hic genere Romanus, Poconiam regionem, ad Savum sitam, incolebat, quae ex foedere, inito cum Aetio, Romanorum occidentalium duce, barbaro parebat.“ Priscus Cap. I. §. 3. és Cap. II. §. 4. „Bigilas autem, simul atque barbarus (t. i. Edekon) in colloquium venit cum Chrysaphio, interpretans retulit.“ Cap. I. §. 3. „patrio sermone Edeconem (Bigilas) adfatus.“ Cap. II. §. 4. Theodosius császárnak Attilához intézett követsége és levelére nézve ezeket jegyzi meg: „Habito ab Imperatore Theodosio, cum Martialio magistro, consilio, decreverunt non solum Bigilam; sed et Maximinum, legatum ad Attilam ire. Et Bigilas quidem, specie interpretis, quo munere fungebatur... Maximinum vero, qui ... litteras ab eo Attilae redderet. Scripserat enim Imperator, legatorum causa.“ Cap. II. §. 4. Ezen követséget, mely Attila életének orozva leendő kioltására volt irányozva, Priscus mint fekete foltot állítja elő, a melyről azonban ő, és Maximin eleve mitsem tudtak, a czinkos Bigila lévén, mikép a dolog később egészen kifejlődött. Maximint az egész eljárásban Priscus igen szép jellemű férfinak tünteti elő. „Hanc sibi legationem delatam, ubi Maximinus, precibus victus, suscepit, mihi, (itt Priscus önmagáról beszél) persvasit, ut illi comes essem, atque ita, cum barbaris (t. i. Attilának főnebb érintett, és visszaérkező követjeivel) iter facere coepimus.“ Cap. II. §. 4.

90) Priscus a görög követségnek Attila előtti megjelenését ilykép adja elő: „Ut accessum nacti sumus, et introducti, invenimus Attilam, sedentem in Cathedra lignea, stetimus paulo remotius ab eius throno, mox processit Maximinus, et salutavit barbarum. Et imperatoris litteras tradens, dixit: Salvum et incolumem illum, suosque precari Imperatorem. Et barbarus: Sit et Roma-

4-er. Attila tetteit dicsőítő scythia versek, melyek különféle alkalommal asztalánál énekeltettek, és szavaltattak. Priscus egy ily esetet körülményesen ad előnkbe, midőn ő is Attila vendége vala. Hivatalosak voltak Attila asztalához ekkor a keleti és nyugoti császárok követei, és nagy számmal főrangú scythák. Priscus leírja a terem és asztalok felosztását. Az ebéd délután három órákor vala. Attila külön asztalnál királyi széken ült; alantabb, a királyi szék lépcsőinél, idősebb fia, jobbról és balról pedig ültek a vendégek. Mindegyik vendégnek külön pohárnok szolgált. Attila legelőször pohár emeléssel üdvözlé vendégeit, azok pedig fölkelvén, tiszteletére szinte poharat emeltek, és egyenként őt üdvözlötk. Érdekes, mikép rajzolja Priscus egy részről a vendégség fényét, más részről Attila mértékletességét. Alkonyat felé, folytatja Priscus, két férfiú lépett a terembe, kik az általuk szerzett verseket scythia nyelven szavalták el. Tárnya a versezetnek vala Attila hős tetteinek dicsőítése. Priscus önmagáról írja, hogy a verseket nem értette, mert csak görögül és deákul tudott, neki más alkalommal is a scythia nyelvet Rustitius, Attila egyik titoknoka tolmácsolta. Ugyanő egy helyen megjegyzi, hogy Attila udvarában a hun-nyelv uralkodott, noha beszéltek goth, és ausoniai, vagyis deák nyelven is, de görögül ritkán; egymásközt pedig, miként Priscus magát kifejezi, kirekesztőleg barbar nyelven társalogtak, és a mellett buzgólkodtak is⁹¹⁾. Az említettem versekre nézve

nis, quemadmodum et mihi cupiunt. Statimque ad Bigilam convertit orationem: feram impudensem vocans“ stb. Ekkor már Edekon fölfedezte Attilának Bigila összeesküvését, melyben Edekonnak is, legalább színre, némi része vala. Attila a titkot el nem akarván árulni, más okot keresett, hogy Bigilát álnok terveiben megfoghassa, a mi megis történt; és mintha Bigilának a szittya szökevények ügyében tett tagadó nyilatkozata ingerelte volna fel őt, hivatva az írnokot, hogy a követek előtt olvassa fel a szökevények neveit: „Etenim restare adhuc apud Romanos plures transfugas, quorum nomina, ut erant in charta descripta, iussit scribas recitare. Hi ubi percurrerunt, qui desiderabantur, Attilas Bigilam, una cum Esla, sine mora proficisci iussit: Romanis denunciatum, ut omnes transfugas scythicae nationis, quotquot in eorum potestate essent, redderent.“ Cap. II. §. 8.

91) Lásd főnebb a 2-dik jegyzőket 5-dik lapon, melyekhez Priscus Rhetor munkájából még a következőket mellékeljük. „Intra sua conclusi (Hunni) barbaricam lingvam colunt, et adfectant, neque tam Hunnorum, quam Gotho-

még azt írja Priscus, hogy a szavalás alatt, a komoly gondolatokba merült s megilletődött korosabb hősök szemében könnyeket is vett észre; az ifjabbak pedig egész lelkesedéssel hallgatták azokat.

5-ör. A nők énekei, vagyis azon énekek, melyekkel az utjából visszaérkező Attilát a nők fogadták, és, mint Priscus írja, scythia énekek zengedezése közt, ünnepélyesen őt királyi lakába kísérték: „dum iter pergerent, odas et cantilenas scythicas canerent.“ Ezen népünnepélynek s Attila fogadtatásának Priscus szemtanuja levén, azt legesekélyebb részleteivel együtt leírja ⁹²⁾

6-ör. A köz-tanács válasz-levele, mely Kr. u. után 448-ban, azon alkalommal kelt, midőn Attila, — Maximin követet, Theodosius császárhoz visszaküldötte. Ugyanekkor Berek, a hunnok egyik fővezére is, Attila által követül a görög császárhoz küldetett ⁹³⁾. A levél tartalmára nézve Priscus azt jegyzi meg, hogy mielőtt Theodosius császárnak válasz adatott, és a követség elbocsáttatott volna, a nemzet nagyjai összejöttek, és a válasz pontjai fölött tanácskoztak ⁹⁴⁾

7-er. Szövetség tárgyú levelek; vagyis melyeket Attila, Valentinian romai császárhoz, és Theodorik visi-gothusok királyához intézett. Mindkettőről, s azok tartalmáról Jornandes püspök emlékezik ⁹⁵⁾.

rum, aut etiam Ausoniorum, hi scilicet, quibus cum Romanis frequentius est commercium. Neque quisquam eorum facile loquitur Graece; nisi siqui sint captivi e Thracia, aut Illyrico maritimo, sed illi ab obvio quoque dignosci possunt, quando occurrunt, et a vestibus laceris, et capitis squalore, tamquam, qui in miseram inciderint fortunam. Attila. Cap. II. §. 14.

92) Lásd: Priscus szavait főnebb a 2-dik jegyzetben.

93) „Attilas quoque Berichum, — így ír Priscus — virum e Scythiae primoribus, multorum vicorum in Scythia dominum, et qui in convivio, eodem, quo nos, ordine, sed superiore loco, sederat, nobiscum legatum ad Imperatorem misit.“ Priscus. Attila Cap. II. §. 22.

94) „Non multo post consilium procerum de his, quae Attilas statuerat, habuit, (t. i. Attila udvari főembere, Oneseg) et litteras, quae ab eo, Imperatori redderentur, digressit. Aderant enim, quorum curae epistolas scribere incumberebat, inter quos erat Rusticius, vir e superiore Mysia ortus, qui ab hostibus captus, cum dicendi facultate valeret, barbaro laborem et operam, in conscribendis epistolis navabat.“ Priscus. Attila Cap. II. §. 20.

95) Jornandes. De rebus Geticis Cap. 36.

8-or. Országos intézkedések, melyeket a roppant birodalomban létező alattvalóihoz, s a népek fejedelmeihez Attila küldött, melyekről a görög és római íróknál általános említés fordul elő. Innét lehet magyarázni, miért létesítette széles birodalmában Attila a gyorspósták állomásait⁹⁶⁾; miért tartott udvarában számos írnokot, és az országos levelezések ügyét kezelő tekintélyes tisztviselőket, kiket Priscus majd Cancellariusoknak, majd levél-íróknak nevez. Négy ily tisztviselőt említ Priscus Attila udvarában, két Constantiust, Orestest, és Rustitiust, kik ugyan római birodalombeliek, de a hunnok nyelvén is jártasok voltak. Egyik ezen Attila Cancellariusai közül, Orestes, urának halála s birodalmának bontakozása alkalmával nagyobb hatalomra törekedvén, oly pártot készített, s hadierőt fejtett ki, hogy Kr. urunk után 475-ben fiát, kit a történetben Romulus Momylus Augustulus név alatt ismerünk, a római császárságra emelte.

9-er. Attila nemzetségi könyve. Thuróczi, a régi kronikák után írja, hogy Attila nagy gondot fordított nemzetségi származására⁹⁷⁾. Nem is más okból rendelte Marulus, calabriai deák költő verseinek megégetését, hanem, minthogy neki egyenes, és izről-izre kimutatható nemzedéki származása volt, mégis őt verseiben hizelegve, a régi pogány hősök utánzása szerint, istenektől származtatta, s ilykép ősei sorából kiszakította, nemzedéki eredetét behomályosította és mesévé tette⁹⁸⁾. Sőt nemcsak multjára, hanem sarjadéka fönmaradására is aggodalommal gondolt, miért is, valamint egyéb fontos ügyekben, úgy ebben is, a jósokhoz fordult. Feltűnt Priscus Rhetornak, a főnebb említett vendégség alkalmával, hogy Attila, ebéd után az étterembe jövő legkisebb fiának Irnáknak arcáját gyengéden ujjával érintvén, őt magához édesgette, és vele enyelgve beszélgetett. Priscus Rhetor ezeket látván, gondolatjait ilykép írja le: „Midőn csodálkoznám a fölött, hogy Attila többi gyermekei közt erre különös figyelmet fordít, a barbarok kö-

96) L. Kéza. Chron. Podhradezky kiad. 26. lap. Oláh : Hung. et Attila pag. 163.

97) Thuróczi Chron. P. I. Cap. 4.

98) Oláh : Hungaria et Attila L. II. Cap. 15.

zül egyik, ki az asztalnál közel mellettem ült, és deákul is beszélt, kikérvén előre szavamat, hogy a mit velem közöl, azzal nem fogok visszaélni, mondá: Attilának a jósok megjövendelték, hogy nemzedéke enyészetnek indul, de ezen gyermek által egykor mégis fel fog élesztetni; „Vates Attilae vaticinatos esse, eius genus, quod alioquin interitum erat, ab hoc puero restauratum iri⁹⁹⁾.”⁴

10-er. Attila sirversei. — Callimach Attiláról írja, hogy halálát különféle jelek előzték meg. — Jornandes, közel egykoru író, szinte ily értelemben szól, midőn mondja: hogy Attilának valamint csodálatos vala élete; rendkívüli volt hatalma és halála, ugy rendkívüli volt temetési szertartása is. Messzeterjedő mezőségen, ugymond, selyemből sátor készítettven, tetemei egy időre oda helyeztettek; a hunnuszok közül pedig a főrangu lovagok körülötte összegyülekezvén, származását, életét, vitéztetteit versekbe foglalva számlálták el, és emlékéit így dicsőítették meg. A versek rövid tartalmát Jornandes adja¹⁰⁰⁾. Ilykép Kr. u. után 454-ben, Attila halálával a hunnók dicsősége is sirba szállott, de népének maradványa száztiz év múlva, az avarokkal összeolvadván, Pannoniában ismét egy időre jelentékeny szerepet öltött.

XLVII.

Az avarok kora szinte nem meddő történetirási emlékekben; de azok összegyűjtését mások tollának engedem által. Készítse más a láncz-szemet, mely a hunnók és magyarok korából fönmaradt történeti emlékeket kapcsolja össze, hogy ilykép mind a három korszakból füzve és alakítva legyen történeti irodalmunk ösemlékeinek koszoruja. Jelenleg nemzetünk előkorából, a vezérek idejéből fönmaradt ily emlékek rövid jegyzékét sorolandom elő, minthogy némelyekről már főnebb bővebben szólani alkalmam vala.

99) Priscus. Attila Cap. II. §. 19.

100) „In mediis... campis, — így ír Jornandes, — et intra tentoria serica cadavere collocato, spectaculum admirandum et solemniter exhibetur. Nam de togata gente Hunnorum electissimi equites in eo loco, quo erat positus, in modum circensium cursibus ambientes, facta eius cantu funereo tali ordine referabant:

XLVIII.

A vezérek korszakából tehát következő történet-tartalmu versek és jegyzetek nyomai maradtak fön. Ilyenek:

1-cr. A kölcsönös történeti tudósítások, melyekről biboros Constantin császár emlékezik. A két részre oszlott magyar nemzet egyik ága tudnillik Persia szélén, a másik Etelközben telepedvén meg, közöttök a viszonyos közlekedés és tudósítás még biboros Constantin császár életében is († 959. nov. 9.) fönvolt ¹⁰¹).

2-or. Győzelmi versek, vagyis Etelvár elfoglalása után 898-ban tartott ünnepély alkalmával énekelt, és zenével is kísért történettárgyu versek, melyekről Béla kir. névt. jegyzője emlékezik. Ezek nagy változatosságuk voltak, minthogy az ünnepély husz napig tartott ¹⁰²).

3-or. A hét vezér versebe foglalt élete, melyről már fönebb (42. §.) emlékeztünk.

4-cr. Botond versei, vagyis Botond hős tettét dicsőítő magyar versek, melyek szerint ő Constantinápoly falai alatt egy görög vitézzel megvívott. Ezen versek még Béla kir. névt. jegyzőjének korában fönvoltak.

Praecipuus Hunnorum Rex Attila, patre genitus Mundzucco, fortissimarum gentium dominus, qui inaudita ante se potentia solus Scythica, et Germanica regna possedit, nec non utraque Romanae urbis imperia, captis civitatibus terruit, et ne praedae reliqua subderent, placatus precibus, annum vectigal accepit. Cumque haec omnia proventu felicitatis egerit, non vulnere hostium, non fraude suorum, sed gente incolumi inter gaudia lactus, sine sensu doloris occubuit. Quis ergo hunc dicat exitum, quem nullus aestimat vindicandum?“ De rebus Geticis Cap. 49.

101) „Bello autem, — ugymond biboros Constantin, — inter Turcos, et Pacinacitas, tunc temporis Cancar, idest robustos dictos, exorto, Turcorum exercitus devictus fuit, atque in partes duas divisus. Et earum una quidem orientem versus, partem Persidis incoluit, et hi etiam in hodiernam diem de veteri Turcorum cognomine Sabartasphali nuncupantur. Altera vero pars occidentem versus, sedes posuit, cum Boebodo suo, ac duce Lebedia, in locis Atel Cusu nuncupatis, quae nunc Pacinacitarum gens incolit.“ És ismét: „Ad Turcos vero orientem versus in Persidis partibus habitantes, quorum supra mentionem fecimus, negotiatores suos mittunt etiam num ii, qui occidentem incolunt, praedicti Turci, invisuntque illos, et responsa saepe ab ipsis per hos accipiunt.“ De administr. Imperio Cap. 38. 40.

102) Lásd: Béla kir. névt. jegyzője után felhozott idézetet fönebb az 5. 29. és 34-dik lapokon.

5-ör. A szt.-gálleli magyar sereg éneke 926-ból, melyről már a 2-dik jegyzetben 6-dik lapon emlékezzünk.

6-or Sz. Lázár szegényeinek versei, kik házról-házra járván, az ágostai 955-ben történt szerencsétlen ütközet gyászos történetét énekelték. Ezek sz. István király idejében szüntek meg, midőn ama szegények számára a sz. király állandó lak-helyet Esztergomban rendelt ¹⁰³).

Ezek mind történet-tartalmu versek voltak. Ezeket értette Verböczy, midőn Hármaskönyve előszavában írta, hogy a régi magyaroknál a versek, „*annalium genus erat*,” neme valának az évkönyveknek vagyis kronikáknak.

7-er. Magyar kronikák könyvei, melyeket Béla kir. névt. jegyzője átvizsgálván, azokban Botondnak Constantinápoly falai alatt vívott harcza történetét írva nem találta, „*in nullo, ugymond, codice historiographorum inveni.*” (Cap. 42.)

8-or. Azon történeti magyar Codex, melyről Kéza Simon írja, hogy abban Lehel halála mesével elegyítve volt előadva. (L. II. Cap. I. §. 15.)

9-er. Azon Codex, melyben Lehel halála ugy volt előadva, mint azt Kéza belőle leírta. (U. ott.)

10-er. Azon történeti jegyzetek, melyekben Marót és Zvatoplug bolgár fejedelmek személye, eseményei és halála fel voltak eszerélve, melyekről Kéza emlékezik ¹⁰⁴).

11-er. Azon Codex, melyről Luitprand, II-dik Berengar király titoknoka, később kremonai püspök, († 973-ban), az európai császárok és királyok dolgairól irt munkája, II-dik könyve első részében, emlékezik: „*ut autem ex libro, ugymond, qui de origine Hungarorum inscribitur, didici.*”

103) A posonyi kronikában erre vonatkozólag következőket olvashatni: „*Qui Zentlazar usque modo Zegun nuncupatur. Et he sic vocate, quod sanctus rex Stephanus omnes illicite procedentes corrigebat, istorum generationes vidit per domos et tabernas cantando, ad ipsorum sectas et truffas voluit edoceri, qui per singula, qualiter eorum patribus per communitatem acciderat, enarrarunt. Sed beatus Stephanus considerans, quod sine capite et principe nemo bonus extitit, ideo eis commisit, ut ad subieccionem aversorum Sancti Lazari de Strigonia subdere se teneantur, et ideo vocari Zentlazarzygini constat.*” Chron. Poson. L. II. C. I. §. 12.

104) Kéza. Chron. L. I. Cap. IV. §. 7.

12-er. Azon statutumok, vagyis nemzetgyűlési rendeletek, scythia szokások és törvények jegyzéke, melyekre Béla király névt. jegyzője és Kéza Simon többszer hivatkozik ¹⁰⁵⁾.

13-or. A kürtöltői jegyzetek, midőn 892-ben, a görög és bolgár seregek fölötti győzelem után harmincznégy napi tanácskozásban a nemzet ügyei szerveztettek, törvényei elintéztettek, melyekről Béla kir. névt. jegyzője a 40-dik fejezetben emlékezik. Mikép is képzelhető harmincznégy napi folytonos tanácskozás, és a jövő kort is kötelező törvényalkotás, írás és jegyzék nélkül!

14-er. Nemzetségek származási jegyzéke, melyre a keleti népek mindenkor nagy gondot fordítottak. Észrevették ezt legrégibb kronikáink írói is. Bonfin, a magyar nemzet terjedelmes történetét irván, midőn Visegrádon, Mátyás király és huszonnégy országnagyja előtt, azt felolvasta ¹⁰⁶⁾, el nem fojthatta a fölötti csodálkozását, hogy a magyar nemzet legrégibb történetírói honnét vehették a nemzetségeknek izről-izre, ezer évekbe nyúló jegyzékét; innét mindenkép igyekezett ama nemzetségi származás koronkénti fönmaradásának módját magyarázni, a miből ismét csak az tűnik ki, hogy ily nemzetségi jegyzeteknek szükségkép létezniök kellett ¹⁰⁷⁾. Inchoffer, hoszszas és

105) Anonym. Cap. 40. 53. Kéza. Chron. L. I. Cap. II. §. 1.

106) Heltai, kronikája előbeszédében ezeket írja: „Meg hadia Mattyás Király, minda Püspöknek, mind Abpát Wraknac, és minden féle Deakoknak, hogy el kérsnéce mind az egész Országot, minden Kaptolombéli Libráriákat, és minden Kalastromokat, és egybe gyűtenénce minden iedzéseket, írásokat, és minden Historiákat, és azokat, be hoznac hogy meg láthatna azokat az Bonfinius Rhetor, és égy más után Szép rendre hoszhatná, és szép ékes Deák szo kal meg irhatná azokat. Es mikoron ekeppen lött volna Bonfinius a soc iedzésekből, és külemb külemb féle írásokból, mind egy Könywbe szörze mind az egész Historiát, Kezdetől fogva mind végic. Annak vtánna Mattyás király mind az egész Országból gyute az Wrac és forendek Közül huszon négy vényeket és Missó grádon azzoc előtt és a király előtt mind kezdetől fogva végic, el olvassá Bonfinius a Könywet, és meg mondottá, mint hallótá őc azon dolgokat, az ő őszöktől. Ugy készült meg a Bonfinius Chronicája Mátyas Királyic.“ stb.

107) Bonfin elszámálván izenként Álmos vezér és Attila őseit, ahhoz ezen észrevételt kapcsolja: „Geneologiam hanc, unde scriptores Annalium Ungaricorum expiscati fuerint, nisi aut commenta ediderint, aut a majoribus per aetates ad posteriorum cognitionem ista pervenerint, nondum compertum habeo.

kitartó vizsgálódások után, szinte ily, családok származását és viszontagságait magában foglaló régi jegyzetek egykori létezése mellett nyilatkozik ⁽¹⁰⁸⁾).

15-ör. A közügyek fölötti levelek, melyeket a magyar vezérek a szomszéd népek fejedelmeivel váltottak. Nyoma van ennek biboros Constantin császár „Cerimoniale Aulae Byzantinae” vagyis a byzanti udvar szertartásos című könyvében, mely hajdan Mátyás király budai könyvtárát ékesítette ⁽¹⁰⁹⁾).

Et illud admodum mirari videor, quum propriis isti scriptoribus caruerint, quibusnam monumentis in Noe genus, (quod neque Graeci, neque Latini vere factitarunt) referre possint. Priscarum fortasse more gentium, parentes ista liberis, per succedentia secula tradidere.“ Decad. I. L. 9. Egyébiránt a keleti népeknél hajdan épen nem volt feltűnő dolog a nemzetségi származásokat nemcsak fejedelmi, de alsóbb rendű családoknál is századokra fölvinni, midőn őseik emlékét azoknak neveikben magukkal állandóan hordozták. Minthogy keleten a nevek jelentőséggel bírtak, nem volt ritka példa, hogy a gyermek, ha atyjától elűtő nevet kapott, még a mellett nemcsak atyjának, de nagy atyjának is nevét megtartotta. Például ama híres arab orvos és bölcs Ibnu el Baitar, († 1197.) még atyja nagy atyjának nevét is viselte; valamint Averrois Muhammed Abulguail Ibnu Rosdin el hafidu, a tizenharmadik század elején (1206.) meghalt nevezetes arab orvos és jeles törvénytudós is, ki ezen nevekben ősei emlékét hordozta, és azokkal kijelenté, hogy ő Rosdin fia (Ibnu Rosdin), a főnebbieknak pedig unokája (el hafidu). Ezt találjuk a magyar vezérek nemzetségi származására nézve hazai kronikáinkban is: például: Chron. Poson. 21-dik lapon, Álmos atyja Eleud, ezé Ugek, Ed, Csaba stb.

108) Inchoffer e tárgyra vonatkozólag így ír: „Non lubet hoc loco, ne actum agamus, Arpadi seriem retexere, quam hungaricarum rerum profani scriptores per generationes duas supra quadraginta, aut una alterave pauciores, in Noachum, sive Noe refundunt; ut non paucis admiratio subeat, unde tanta in Genealogia sua describenda nationi Hungarorum diligentia incesserit.... nisi verisimile sit, ne commenta edidisse ipsi comminiscamur, illos traditione majorum per aetates, et manus ducta, generis sui memoriam firmasse, nec in Scythia defuisse, qui huic Philosophiae vacarent.“ Annal. T. I. Vol. I. p. 293.

109) Ez egyik volt amaz ékes kéziratok és becses munkák közül, melyekkel Mátyás könyvtára bővelkedett. Épen azért meg nem tagadhatjuk magunktól, hogy egykét szót ne ejtsünk róla. Mikor és mikép tűnt el e munka Mátyás király könyvtárából, nehéz meghatározni; de midőn Pfugk Gyula Budavár visszafoglalása után annak töredékmaradványairól jegyzéket készített, már a csekély számra olvadt könyvek közt nem találta. (L. Mader-Schmid de Biblioth. epist. ad Seckendorfin p. 310.) Később a munka Uffenbach birtokába jött, de a világszerte híres könyvtár ékességének jelét, Magyarország és a nagy király arany nyomatu címét, még állandóan kiáltáblán hordozta. Részletes leírását adja ezen munkának ugyan említettem Uffenbach — Fabri-

Ezen „Cerimoniale“ két könyvből áll, és a byzanti udvar ünnepies szertartásait, szokásait, és illedelmi szabályait a legcsekélyebb részletességig magában foglalja. Miután a II-dik könyv 46-dik fejezetében előadatik: mikép szokás a császárhoz érkező pogány népek fejedelmeit s főembereit fogadni; a 47-dikben pedig: a pogány népektől érkező követeknek mint kell a császárt üdvözölni, a császárnak pedig mikép szokása az üdvözlőket viszonzozni, azonnal a 48-dik fejezetben előadatik, hogy a pogány nemzetek fejedelmeihez szóló levelekben, minő megszólítási czimeket kell használni, és a leveleket mikép kell elküldeni. Ugyanitt mondatik, hogy a Turcusok — magyarok — fejedelmeihez intézett levelek két aranyat nyomó pecséttel láttatnak el ¹¹⁾). Nem szükség itt amaz észrevételt tennünk, hogy ily levélírási és elküldési szabályok a byzanti udvarnál nem ok nélkül állapítottak meg, s bíboros Constantin császár a Cerimoniák könyvébe nem ok nélkül jegyzette azt fel, mert ha levelek e két hatalmasság között nem váltottak volna, s ha levelek a magyar vezérekhez nem irattak volna, azok írásmódjáról és elküldetéséről szabályok se hozattak volna.

ciushoz intézett levelében, hol többek között ezek olvashatók: „*Externa libri facies, involucrium nimirum ex corio bubulo Turcico constans auroque obductum, atque Regum Hungariae insignia, quae in utraque parte apparent, satis demonstrant, non ultimum inter celeberrimae atque instructissimae Budensis, heu quondam! Bibliothecae κειμήλια locum obtinuisse.*“ És ismét: „*Ipsum esse codicem, qui Budensis Librariae suppellectilis uberrimae atque praestantissimae quondam fuit, Ungariae Regum arma, ut supra dixi gentilitia, quibus ex utroque latere splendent, comprobant.*“ L. Fabricius Bibl. Graeca. Vol. VI. p. 622. 623. A munka később deák fordítással együtt nyomtatásban megjelent. Lásd: Libri duo de Cerimoniis aulae Byzantinae graece et latine cum Comment. opera I. Henr. Leichii et I. Isac. Reiskii fol. Lipsiae Vol. I. 1751. Vol. II. 1754. Megismertette a byzanti udvar eme szertartásos könyvét, Niebur kiadása után, bíboros Constantin egyéb munkáival együtt, különösen az azokban előforduló magyar dolgokra vonatkozólag, tudományos észrevételek kíséretében t. t. Szabó Károly ur, a magyar tudományos akadémia levelező tagja, székfoglaló beszédében. L. Magyar akadémiai Értesítő. Új folyam. I-ső kötet. Pest 1860. — 156-ik lapon.

110) L. Ceremoniale L. II. Cap. 46. 47. 48. Ez utóbbinál ezek mondatnak: „*Τὰ ἅκτα τῶν εἰς ἐθνικὰς γενομένων ἐπιγραφῶν. Εἰς τοὺς ἀρχοντας τῶν Τούρκων βούλλα χρυσῇ διισολδία.*“

XLIX.

Kétséget nem szenved tehát Tekintetes Tudományos Akadémia! hogy, a mit jelen értekezésben, egy nemes érzelemtől is indítva¹¹¹⁾, fejtegetési czélul kitűztem, nemzetünk a legrégibb időben is fölfogta csakugyan saját történetének becsét és érdemét, azt szerette, kegyelettel ápolta, és már Béla kir. névt. jegyzője előtti korban történet-tartalma versei, okmányai, és kronikái is voltak. Már nemzetünk műveltségi állása, melynek rövid vázlatát az V-dik és következő pontokban tárgyaltam, ezt nem alaptalanul következtetni engedte, a történelem pedig kétségen túl helyezte. Mi indíthatta egyéb ama tudós férfit, a történelem egyik első rangu csillagát, Theiner Ágostont is, amaz őszinte nyilatkozatra, melyet ő a Magyarországot érdeklő okleveles gyűjteményének ajánló levelében csak közelebb leírt, mint nemzetünk és Europa népeinek östörténelme fölötti komoly vizsgálódás. Ő kétségen kívül nem érdektől indítva, hanem a történetírás bizonyítványaitól vezéreltetve írta főmagasságu Scitovszky János bibornok, és herczeg-prímáshoz, és a magyar püspöki karhoz ama jelentékeny sorokat, miszerint nemzetünk az őskorban kincs, erő, kiterjedett hatalom, tudomány és műveltségre nézve oly fokon állott, hogy azzal alig lehet amaz időben valamely népet hasonlítani¹¹²⁾. — Hol vannak jelenleg ama kutfők, az ősök emlékét még Anonymus idejében is hirdető versek, és kronikák? Lap pangnak-e valamely könyvtár rejtekében, vagy a nehéz idők fürgetegei által elsöpörtetve, csakugyan végkép elenyésztek,

111) A barátság és tisztelet érzelmétől tek. Benedekfalvi Detrik Zsigmond ur irányában, ki a hazai történelem kedvelője s ápolója lévén, kedves tárgyat nyújtott értekezni a fölött: Szerette-e a magyar hajdan nemzeti történetét?

112) „Nullum apud Vos, ugymond, crudelissimi illius sacerdotium inter et imperium dissidii vestigium, quod Christi Vicarii in pluribus populis, qui, si eorum ingenia et vires undequaque consideres; cum inclyta Vestra gento Hungarica opibus, terrarum ambitu, virtute bellica, litterarum denique ac bonarum artium studiis et splendore praestanti, haud quamquam comparari possunt, sanguineis prope lacrymis saepe deflendum evenit.“ Lásd: Monumenta Hung. Tom. I. Romae 1859. ivrét. Ajánló levélben.

minthogy ezek a halandó ismereti határán túl vannak, nehéz megmondanunk. Annyi kétséget nem szenved, hogy századdal előbb, valamint régi nemzeti nyelv- emlékeinkből: úgy történeti évkönyveinkből is még némelyek homályban valának, melyek jelenleg több ezer példányban kézen forognak. Miért nem lehetne reménylenünk, sőt miért nem lehetne állítanunk is, hogy századok múlva majd napfényre jönnek olyanok, melyek jelenleg még rejtekben vannak. A remény, az ős költők szerint, Pandora szelenczójének csak szélére szállott, de el nem röpült, midőn abból minden baj a földre kiröpült. Példaul, midőn a két halotti beszéd a mult században napfényre került, azokat, mint nyelvünk nagybecsü kincsét, s rendkívül régi ereklyéjét, örömmel fogadták hazánk tudósai; és sokaknak vágya már azzal ki volt elégítve, hogy 1183-ik évből magyar nyelv emléket mutathatunk elő, és ime! napjainkban már szinte száz harmincz évvel előbbre mentünk, mert előttünk ennyivel idősebb ily ereklye tünt fel¹¹³⁾. Így történhetik kronikáinkkal és egyéb történetírási emlékeinkkel is. — De miért rebesgetem, miért hozom fel ezeket önök előtt Uraim! hiszen itt mindenki előtt inkább tudva van, hogy a magyar Akademia csak a közelebb lefolyt időkben is, több ily nyelv- és történelmi becses emléket ragadott ki az enyészet karjai közül. Nem a történelmi osztály föladata-e: a kétes kérdéseket földeríteni, azokról a homályt eloszlatni, és a mi megmenthető, az ősemlékekből megmenteni. Ide, igenis a magyar Akademia zászlója alá; ide, e munka és tanulmányra hívnék én fel sok tehetséget, azért is, mert a történelem az élet iskolája; az emberiség hatalmas oktatója: a népek jólléte-, nyugalma- s felvirágzásának eszközlője; az Isten bölcsessége, igazsága, türelme, s akarátának folytonos nyilatkozata, még ha némely történelmi kutfők elpusztulnak is, némelyek ellenben fönmaradnak. Innét, ha az őskorból nemcsak azon történeti munkák és irományok, melyeknek pusztá emlékét az évlapok nyomán értekezésünkben felhoztuk, hanem azok is, melyekkel csakugyan birunk, mind elenyész-

113) Lásd: Jerney János. Magyar Nyelvkincsek Árpádék korszakából. Pest 1854. 8-rét. 7-dik lapon; hol I. Endre kir. korából származott, és rézbe metszett ily nyelv-emlék látható.

tek, mind fölemésztettek volna, még akkor is hálával tartozunk az isteni gondviselés iránt, hogy a sokféle küzdelem, és viszonytagság között föntartotta azt, mely a jövő sarjadék számára, jeles tettek által, történetet készíthet — a nemzetet. Az összes kereszténység, és Europa míveltségi fejlődése ügyében vívott nehéz harcok, és zordon idők miatt elenyészet történeti emlékeink helyett pedig, kárpótlásul a gondviselés nemzetünket a történetlapokon úgy rajzolta, mint a keleti fürgeteget felfogó erős szobrot, és rendületlen védfalat, melynek árnyékában a keresztény Európa századokig bátorságban nyugodott ¹¹⁴⁾.

114) Lansius a folytonos török háboru alkalmával a magyarokat Európa pártfogóinak, védangyalainak; a keresztény világ öreinek, török elleni paizsának, és védfalnak nevezi: „Ipsi Hungari sunt Patroni et Dii tutelares, ugymond, totius Europae; digni vel hoc unico nomine, quorum Majestatem omnes populi comiter conservent.“ És ismét: „Sunt christiani orbis vigiles.“ „Ita velut Dei opt. Max. hominumque consensu et arbitrio Hungaria facta est clypeus et arx christianitatis inexpugnabilis et antemurale tutissimum adversus Turcas.“ Draskovich György pécsi püspök pedig a tridenti zsinat alkalmával I. Ferdinánd magyar kir. szónoka mondá: „hogy a németek, olaszok, francziák, lengyelek, és csaknem minden népek bátorságban élnek, Isten után neki tulajdoníthatják.“ L. Ferd. Behamb Notitia Hung. antiquo modernae Berneggeriana. Argent. 1676. pag. 201. Azért irta Konrád Han is Németország két fejedelmének ajánlott s 1686-ban Norimbergába kiadott történetkönyvének homlokára eme verseket:

Pannonia! Das Edle Hungar-Land,
Der Christen Tamm und Schanz,
Der Türken Schand
Die Feder hier dem Leser macht bekandt.

T a r t a l o m.

	<i>Lap.</i>
Előbeszéd. A régiek szokása minden vállalat kezdetén	3
I. Tárgy-kijelelés. Szerette-e hajdan a magyar nemzeti történetét? A vezérek idejében voltak-e évkönyvei?	4
II. E kérdés fontossága	—
III. A magyar történelem hajdani irodalmi állása, hasonlítva a szomszéd népekéhez	6
IV. Következtetések : hogy a vezérek idejében kel- lett történeti jegyzeteknek lenni	8
V. A magyarok miveltsége Pannoniába jövetelkor	13
VI. A történetirók meg hasonlítása s kiegyenlítése .	14
VII. A kérdés meghatározása	19
VIII. Az ősmagyarok istenitiszteletének némi vonása	—
IX. " " hajlékony jellemük	20
X. " " csillagászati ismeretük nyomai	21
XI. " " ruházkodási módjuk	22
XII. " " fegyverkezési módjuk	27
XIII. " " építkezéseik általjában	30
XIV. " " által épített várak és lakok .	31
XV. " " vendégszeretetük	34
XVI. " " föld- és népismeretük	35
XVII. Az ősmagyaroknál a fűvek gyógyerejének ismerete	37
XVIII. " " a nemzeti történet becsülése	38
XIX. " " ennek működéseikben nyomai	39
XX. Történeti bizonyítványok	40
XXI. A tárgy bővebb kifejtése	42
XXII. A nemzeti ügy szervezetének emléke	—
XXIII. A Blachok hűségi esküjének emléke	43

	<i>Lap.</i>
XXIV. Árpád tábori sátorának emléke	44
XXV. A hétvezér Dunán átköltözésének emléke	—
XXVI. Árpád iránti ragaszkodás jelei	45
XXVII. Árpád tetszése nyilatkozatának emléke	—
XXVIII. Árpád birtokválasztásának emléke	46
XXIX. Ezen emlékek iránt kegyeleti kötelesség	47
XXX. Áttérés e tárgyra: A vezérek idejében csak- ugyan voltak a nemzetnek történeti jegyzeteik	51
XXXI. Ezen kérdés megfejtésének módja	—
XXXII. Áttérés a kronikák tárgyalására	52
XXXIII. Régi kronikákra hivatkozások nyomai	53
XXXIV. Kijelölése a fönlevő kronikáknak	—
XXXV. A kronikák írói fölött általános észrevételek	54
XXXVI. Hivatkozások: Thuróczy kronikájában	55
XXXVII. A budai kronikában	56
XXXVIII. A posonyi kronikában	57
XXXIX. Kéza Simon kronikájában	—
XL. A nagy magyarországi okmányban	58
XLI. Anonymus munkájában	60
XLII. A vezérek korában kelt történeti versek vilá- gos nyomai	62
XLIII. Írás divatozása	63
XLIV. Idegen népek írói által fõntartott magyar tör- ténelmi emlékek	64
XLV. Priscus Rhetor munkájának méltánylása	—
XLVI. Történelmi emlékek a hunnok idejébõl	65
XLVII. Az avarok idejébõl	70
XLVIII. A magyarok idejébõl	71
XLIX. Befejezés	76

Név és tárgymutató.

Lap.	Lap.
Alap-Tolma	33
Almás folyó	44
Álmos választása, jellemzése	9
Álpeshegyek, azokon a magyar se- reg átmegy	11
Ammian Marcellin	55
Antoninus Florentinus	14
Arnulf császár segítségül hívja a magyarokat	12
Arnulf vezér menekülése a ma- gyaroknál	10
Árpád jellemzése 9. imája 19. aján- doka Zalánhoz 26. Budavár be- vételenél ünnepe 29. építkezése, Zsolt aráját elfogadja, vendég- sége 34. 35. győzedelme 43. a seregnek iránta szeretete 44. 45. birtokválasztása	46
Attila, szobája 26. sátora s egyéb készleteinek fénye 35. levelei 65. 68. görögül nem tud 66. követeket fogad 66. küld 68. asztalánál scytha versek és éne- kek 5. 67. udvarában különféle nyelv 67. levélírói, gyorspóstái 69. gondja nemzetségére 69. te- metése	70
Avarok	70
Aventin	14
Balásták a magyaroknál	28
Bármegye elnevez.	40
Behamb	78
Bél Mátyás	63 67
IV. Béla kir.	59
Béla király névt. jegyzője	52 60
Berek, Attila követe	68
Berengár kir.	10 72
Berthold	10
Bigila tolmács	66
Biharvár	28
Blachok meghódolása	44
Bocat János	50
Bodrogköz	19
Bombárdi	32
Bonfin	32 73
Bors vezér	9 40
Borsódmegye	40
Borsód-Zolyom	32 40
Botond	71
Buda l. Etelvár, Sicambria. Budai kronika 56. könyvtár nyoma 74. hévvíz 45. fürdő	50
Busbeck	35
Bzovius	36
Calan	35
Caligula	49
Callimach	38 70
Cantoclar	24
Castritius Darmstat	7
Cellarius	26
Chrysaphius	66
Claudian	55
Clusius	37
Cluverius	26
Constantin biboros 12. 52. 71.	74
Constantius	69
Cornides	33
Cosmas prágai	7
Csaba-irja	37
Csákvár	32

	Lap.		
Csanád	41	Henrik császár	29
Csepel	34 45	Henrik IV. kir. szobra	49
Csillagászat	21	Herczegségek a X. században	29
Csongrád	32	Hercules szobra Budán	50
Csörszvár	41	Heribald	17
Dandulus	14	Hermannus Contractus író	30
Decius	56	Hermelin ruhák	23
Desericzi	58	Hess András	56
Detrik Sigm.	76	Hétmagyar kiköltözése Ázsiából 8.	
Diós-Győr	41	szövevségek mellettük és ellenük	
Drágffy	55	10 20 29	
Draskovich György	77	Himesudvar	32
Du Fresne	29	Hire de la	22
Edu	32 46	Hoeschel	65
Edekon	65 66	Horányi Elek	57
Edumer	46	Hun nyelv Attila udv.	67
Eger folyó	44	Hungarus név változása, régisége	24
Ekkehárd író	6 17	Hungarus pk	25
Énekek a vezérek idejében 5 6 71		Hungvár	24
Erchangerus	10	Hunugari név a 6-dik századb.	23
Erdély	43	Hunguul	24
Erzsébet Zsigm. kir. leánya,	53	Hunyady János, Mátyás, László	
Esküllő	44	szobr.	50
Etelköze	60 71	Ibnu el Baitár, Ibnu el Rosdin	74
Etelvár	5 34	Jerney János	77
Evagrius	55	Inchoffer	73
Fabricius	49 75	Jornandes	5 14 28 70
Falók	14	Írástudomány a székeleyeknél	63
Fehérvár (székes)	46	Írnák	69
Fegyverek az ősmagyaroknál	27	Julián	58
Fiastyuk csillag	22	Kadlubko író	7
Frisingai Ottó	14	Kajászó	50
Frodoard	30	Kaszás csill.	22
Fülöp király szobra	49	Kepler	22
Galeotus Martius	7 36	Keo	26
Gaufrid	29	Keresztény hit terjed.	20
Gelo	43	Ketel	32
Gentilis biborn.	53	Ketelpatak	41
Genserich király	49	Keve vezér	48
Gereb László	56	Keveháza	49
Gergely X. pápa	16	Kéza Simon	57
Goldastus író	6	Kiow-vár	33
Gönczölszekere csill.	21	Kollár	53
Gyümölcsény	43	Komárom	32
Han író	15 77	Kopácsy József	57
Heltai	73	Kósa Eug.	57
		Körtvélytői gyűlés	9 43 73

	Lap.
Követségek az ősmagyarokhoz	12
Kronikák írói 7. nyomai	53 55
Kunok sokféle nevei	34
Kun vezérek	33
Kun László király	57
Lajos császár harcrai a magya- rokkal	30
Lansius a magyarokról	78
Látó, a selyem feltaláló nő atyja	26
Leo császár	12 27
Leopold hg	12
Livius képe s munkái	49
Luitprand	12 72
Magyarok: hadjáratai 10. 21. Alpe- seken átmennek 11. jellemzésük 14. ebben az írók meg hasonlása 16. hajlékony természetük 20. régi házjuk 23. ruhájuk 23. fegy- verük 27. vitézségük 28. had- gyakorlatuk 29. harczaik Lajos császárral 30. várépítései 32. választ. izlésük 35. közlekedé- sük az elszakadt ággal 71. ver- seik és énekeik 71. levelezéseik	75
Magyar nyelv a tatárok közt 24. Sz.-Gállenben	25
Magyarország, határai Zsolt alatt 9. dicsérete	35 36
Marót bolgár fejed.	28 34
Martinus Martin író	24
Marulus költő	69
Mátyás király szobra 50. könyv- tára emléke	74
Maximin	66
Megyer, Pócs és Békás	44
Menander	24
Meyer író	49
Muglen	37 46
Munkács	40
Nagy Lajos kir. kápl. kronik.	62
Nagy-Ösküllő	44
Nagy Magyarország	59
Nestor	7
Newton	22
Nicetas Choniates	49
Nicetas Skler	12

	Lap.
Noehégy	46
Nyitra - - - - -	9
Octavian szobra - - - - -	48
Oláh Miklós - - - - -	14 63
Olof - - - - -	20
Oneseg - - - - -	68
Orestes - - - - -	65 69
Oriás, Orion - - - - -	22
Orosius - - - - -	57
Oroszvár - - - - -	10
Örsvár - - - - -	32 41
Ország Mihály - - - - -	50
Ostros folyó - - - - -	44
Ottó I. és II. - - - - -	13
Paulus Diac. író - - - - -	55
Pflugh Gyula - - - - -	74
Plinius - - - - -	3 25
Podhradczky József - - - - -	56 57
Poroszlóvár - - - - -	31 44
Posonyi kronika - - - - -	57
Priscus Rhetor 5. 55. 64. 65. 66. scythia nyelvet nem érti 67. egy scythával deákul beszél - - -	69
Prosper - - - - -	55
Pusztaszer - - - - -	43
Putnok - - - - -	32
Quedlinburg - - - - -	33
Rákos - - - - -	45
Ranzanus - - - - -	36
Regino - - - - -	14
Rhodiginus - - - - -	22
Rikárd - - - - -	58
Romulus Momylius Augustulus császár - - - - -	69
Rustitius - - - - -	67 68
Sárvár - - - - -	32
Scytovszky János bibornok - - -	76
Scythia énekek, törvények emléke 5 65 67 68 70	
Scythia bővelkedése - - - - -	23
Selyem feltalálása - - - - -	25
Seres ázsiai nép - - - - -	25
Sicambria - - - - -	5 28
Sigebertus Gembl. - - - - -	8 14
Sigonius - - - - -	65
Simon bolg. fejed. - - - - -	12

	Lap.		Lap.
Skler - - - - -	12	Tornák divatozása - - - -	29
Solimán fürdője Budán - - -	50	Történetirónak mentnek kell az	
Sollius Apollinaris - - - -	55	indulattól lenni - - - -	16
Soroksár - - - - -	45	Törvényhozás nyomai az ősmag-	
Sozomen - - - - -	55	gyaroknál - - - 9 43	73
Stredowszky - - - - -	12	Tubero - - - - -	50
Suidas - - - - -	55	Tuhutum - - - - 6 9 43	62
Sultzter - - - - -	7	Turcus név az íróknál 12 25	38
Svatopluk - - - - -	46	Turkis kő - - - - -	38
Szabó Károly - - - - 9	75	Uffenbach - - - - -	74
Szabolcs - - - - -	9	Ungvár - - - - -	24
Szabolcsvár - - - - -	32	Unione lap - - - - -	17
Szabolcsmegye - - - - -	41	Uriás - - - - -	22
Szekcső - - - - -	32 41	Usubu - - - - -	28
Szent-Gállen - - - - -	17	Vajta - - - - -	41
Szent István - - - - 46	72	Váarak 9. a 10-ik századb. Pan.	31
Szent László füve - - - -	37	Velek - - - - -	9 23
Szent Lázár szegényei - - -	72	Velius Ursinus - - - - -	50
Szer, Szermonostor - - - -	43	Verbőczy - - - - -	72
Szerencs - - - - -	45	Velgilius Polydorus - - - -	25
Szerdahelyi - - - - -	32	Vértes - - - - -	41
Szíhalom - - - - -	44	Veszprém - - - - -	28
Szobrok szomorú sorsa régi és		Voburg - - - - -	8
ujabb időkben - - - - -	48	Wernher - - - - -	50
Tarczai - - - - -	41	Witikind - - - - -	30
Tas, Tasvár, Tasvásárhely -	41	Zalán - - - - -	26 42
Telegdy János - - - - -	63	Zarándmegye - - - - -	9
Theiner Ágoston - - - - 58	76	Zene nyoma az ősmagyaroknál	6
Theodorik király - - - - -	68	Zimisces császár - - - - -	10
Theodosius császár - - - - 65	66	Zobor	28
Theophylactus Simocatta - -	24	Zombor	9 41
Thuróczy János - - - - -	55	Zozimus	55
„ László - - - - -	32	Zsigmond csász. levele Magyar-	
Ticho de Brache - - - - -	22	országról 36. szobra . . .	50
Titeli győzelem - - - - -	43	Zsolt vezér kijeleli Magyarország	
Tokaj	32	határszéleit	9
Toldy Ferencz - - - - 57	58	Zwende bald	12

Javítás.

A 6-dik lap 30. és 33. sorában Heribart helyett olv. Heribald.

A 10-dik lap 4-dik sorában e helyett: Arnulf római császár 914-ben, olvasd:
Arnulf római császár szinte 893-ban.